

UTOPIASTA ARKEEN

Työaika ja aikavauraus elämänkokonaisuudessa

Silva Bodbacka

Yhteiskuntapolitiikan pro gradu –tutkielma

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Tammikuu 2004

Jyväskylän yliopisto

UTOPIASTA ARKEEN

Työaika ja aikavauraus elämänkokonaisuudessa

Silva Bodbacka

Yhteiskuntapolitiikan pro gradu –tutkielma

Tammikuu 2004

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

128 sivua, 1 liite

Tiivistelmä:

Tutkielma lähtee liikkeelle yhteiskunnassa nykyään yhä enemmän julkituodusta ajan puutteen ongelmasta. Sitä lähestytään aluksi utopian käsitteellä ja tuodaan esille ”ikuinen haave” lyhyemmästä työajasta ja vapaasti käytettävän ajan lisääntymisestä. Seuraavaksi käsitellään työaikojen nykytrendejä; modernisaatiokehitys ei suoranaisesti näytä tukevan työntekijän aikahyvintointia. Onko joustava työaika myös työntekijän vai vain työnantajan etu? Tutkielmassa myös esitellään aikavaurauksen käsite ja tuodaan esille tutkimustuloksia aikapioneereista, jotka ovat vapaaehtoisesti lyhentäneet työaikaansa tulojen samalla laskiessa. Näiden avulla pohditaan sitä, olisiko aika nykyään yhä tärkeämpää elämänlaadulle.

Aineisto on kerätty teemahaastattelun avulla ja koostuu pariskuntien yksilöhaastatteluista (19 kpl). Haastatellut ovat keskimäärin 35-vuotiaita ja kaikki haastatellut ovat työssäkäyviä ja heillä on lapsia, suurin osa on myös korkeasti koulutettuja. Kaikkien työ vaatii asiantuntemusta. Tutkielmassa tarkastellaan laadullisen analyysin avulla ajan puutetta ja aikavaurautta aineistossani - mihin aikaa satsataan ja mihin sitä ei jää? Tutkielman keskeisiä kysymyksiä ovat: Käännykö oletettu ajan puute tai aikapaine haluksi lyhentää työaikaa? Mikä kuitenkin pitää kiinni tavallisessa arjessa?

Tutkielmani osoittaa, että yksilöillä on halua ja mahdollisuuksia vaikuttaa aikasidoksiinsa ja rajata työaikaansa. Yksityiselämälle – perheelle ja lapsille – on omilla valinnoilla raivattu tilaa. Eräänä pienenä utopiana pidän sitä, että tällaisia aikahyvintointiin liittyviä valintoja on aineistossani toteutettu. Omaa työaikaa pidetään kohtuullisena. Aineistossani tyytyväisyyttä omaan tilanteeseen ja työaikaan tuottaa se, että omilla ja kotitalouskohtaisilla työaikajoustoilla saadaan pidettyä lasten päiväkotiaika kohtuullisena sekä vertailu muihin.

Aineiston analysoinnissa pureudun myös siihen, mihin aikaa ei jää. Etenkin omaa aikaa jää niukasti. Lisää aikaa kaivataan itselle, harrastuksille, parisuhteelle, sosiaalisille suhteille, oleiluun, arkisille askareille ja myös lapsille. Aikavaurauksen suhteen tilanne ei työn ja perheen aikapaineessa ole ongelmaton. Joillakin haastatelluilla esiintyy haaveita työajan lyhentämisestä tai katkoksista työelämässä. Monien syiden summana haaveet jäivät toteutumatta. Tällaisia haaveita kutsun toteutumattomiksi pieniksi utopioiksi.

Lisää todellisia vaihtoehtoja kaivataan. Yksilön mahdollisuudet vaikuttaa ajankäyttöön ovat rajallisia, jos ei halua joutua marginaaliin. Tulkitsen, että kyse on rahan ja henkilökohtaisen työtulanteen lisäksi siitä, mitä yhteiskunnassa yleisesti pidetään hyväksyttävänä. Aikapioneerimaista toimintaa tai ajattelua ei aineistossani esiinny; työaikaa ei lyhennetä itsekkäistä ts. omaan hyvinvointiin liittyvistä syistä.

Avainsanat: arki, ajan puute, aikavauraus, elämänkokonaisuus, elämänlaatu, työaika, utopia

SISÄLLYS

1. JOHDATUS AIHEESEEN – AJAN PUUTE ONGELMANA	1
2. HAAVE: ENEMMÄN VAPAASTI KÄYTETTÄVÄÄ AIKAA	4
2.1 UTOPIOIDEN HISTORIASTA JA TARPEELLISUUDESTA YHTEISKUNTATIETEESSÄ	4
2.2 VÄHEMMÄN TYÖTÄ, ENEMMÄN AIKAA – MIHIN?	9
Monimerkityksellinen vapaa-aika.....	11
Tasapaino työn ja muu elämän välillä poliittiseksi kysymykseksi?.....	13
2.3 JOHTAVATKO TYÖELÄMÄN KEHITYSTREDIT KOHTI AJAN RUNSAUTTA ?	16
Kiihtyvä modernisaatio	16
Kenen joustavuus?.....	17
Pitkät työajat ja työelämän ”hyväosaiset”.....	19
2.4 AIKA JA ELÄMÄNLAATU.....	22
Elämänlaatua etsimässä?.....	22
Ajan niukkuuden paradokseista ja aikavaurauden kriteereistä	26
Aikapioneerit edelläkävijöinä	29
3. TUTKIELMAN TEHTÄVÄ – AJAN NIUKKUUS JA RUNSAUS ELÄMÄNKOKONAISSA UUDESSA	31
3.1 ELÄMÄNKOKONAISSUUDEN NÄKÖKULMA	33
4. ARKI KENTÄLLÄ JA TEKSTINÄ - ELI KUINKA AINEISTO ON KERÄTTY JA RAPORTOITU	34
4.1 LIIKKEELLE PARISKUNTIEN TEEMAHAASTATTELUILLA	34
4.2 KEIDEN ELÄMÄT KYSEESSÄ?.....	36
4.3 TUTKIJANA KODEISSA - HAASTATTELUT KÄYTÄNNÖSSÄ.....	38
Haastattelijan ja haastattelujen onnistumisen arviointia	39
4.4 MITEN ANALYSOIDA VIITISENSATAA SIVUA TEKSTIÄ? - ELI ANALYYSIN LÄHTÖKOHDISTA JA RAPORTOINNIN SÄÄNNÖISTÄ.....	41
5. ENSISILMÄYS ARKEEN – TYÖN JA PERHEEN AJAT	46
5.1 PERHE ON TÄRKEIN ELÄMÄNALUE, PYRKIMYS KOHTI TASAPAINOA	46
5.2 TYÖAJAT AINEISTOSSA – LÄHELLÄ IHANNETTA JO?	49
Joustopuolien väliset järjestelyt apuna arjessa	52
Mikä ihmeen ylityö?.....	54
5.4 TYÖN MERKITYKSESTÄ : ”OLLA PÄTEVÄ JA HYVÄ JOSSAIN”	58
Työn raskaudesta	61
5.5 AIKAA PERHEELLE?	63
Vanhempien syyllistäminen.....	66
Arkipäivän aikasidokset ja rutiinit	70
5.6 REFLEKSIO: ”MEILLÄ ON KOHTUULLISTA”	74
6. KATSEEN KOHDISTAMINEN AINEISTOON: MIHIN AIKAA EI JÄÄ?	77
6.1 KIIREPUHEESTA : OMAT VALINNAT JA AIKAMME HEKTISYYS	78
6.2 MITEN SULOISTA ON OLLA JOUTEN JA VIELÄ LEVÄTÄ SEN PÄÄLLE?	81
6.3 AIKAA ”ITSELLE” JÄÄ VÄHITEN	86
Enemmän aikaa parisuhteelle, harrastuksille, ystäville, oleilulle ja arkisille asioille	90
7. AIKA JA RAHA KILP ASILLA?	93
7.1 KALLIS NORMAALI.....	93
7.2 LUOPUMINEN JOSTAIN AJAN VUOKSI EI SYTYTÄ TAI JÄÄ AJATUSLEIKIKSI	96
Vaihtoehtoilu kuuluu nuoruuteen.....	99

Hyvä elämä tässä ja tulevaisuudessa	101
7.3 HENNOT HAAVEET TYÖAJAN LYHENTÄMISESTÄ TAI KATKOKSISTA TYÖELÄMÄSSÄ	103
Enemmän todellisia vaihtoehtoja kaivataan.....	108
7.4 ONKO NYKYISESSÄ ELÄMÄNMENOSSA JOTAIN VIALLA ?.....	111
8. JOHTOPÄÄTÖKSET	114
8.1 AIKAVAURAUDEN MAHDOLLISUUKSISTA	114
Sopivasti vapaata aikaa	114
Yksilöllinen aikasuvereniteetti.....	115
Elämän puitteistuminen kollektiivisiin aikainstituutioihin	116
8.2 ARJEN AIKAPAINEEN KOHTUULLISUUS ELI TOTEUTUNUT PIENI UTOPIA	117
Meillä on kohtuullista ja edellytykset hyvään elämään	117
Oman tilanteen selittäminen suhteellisella edulla	120
8.3 TAVALLISEN HYVÄN ELÄMÄN VAIHTOEHDOTTOMUUS ELI TOTEUTUMATTOMAT PIENET UTOPIAT	122
LÄHTEET	129
LIITE	136

Sosiologian tekeminen ja siitä kirjoittaminen pyrkii paljastamaan mahdollisuuden elää yhdessä toisin, nykyistä vähemmän kurjuutta aiheuttaen tai kurjuuden kokonaan poistaen. Se pyrkii paljastamaan mahdollisuuden, joka päivittäin kielletään, jota ylenkatsotaan tai johon ei uskota. Se, ettei näe, ettei etsi ja siten tukahduttaa tämän mahdollisuuden, on itsessäänkin osa inhimillistä kurjuutta ja tärkeä tekijä sen pitkittymisessä. Kyseisen mahdollisuuden paljastaminen ei sinänsä määrää ennalta sen käyttöä; ja vaikka se tunnettaisiinkin, mahdollisuuksiin ei ehkä luoteta tarpeeksi, jotta niitä uskallettaisiin koetella todellisuudessa. Inhimillistä kurjuutta vastaan käytävä sota *alkaa* paljastumisesta, *ei* suinkaan *lopu* siihen. Mutta tuota sotaa ei voi käydä tosissaan, eikä siinä ole mahdollista saavuttaa edes pieniä voittoja, ellei inhimillisen vapauden koko asteikkoa paljasteta ja tunnusteta, jotta vapaus voidaan kokonaan valjastaa taisteluun kaiken, myös kaikkein yksilöllisimmän ja yksityisimmän tyytymättömyyden, sosiaalisia syitä vastaan.

-Bauman 2002, 256

RÖTVÄILKÄÄ!

-Tre Ankor

Kiitokset niille, jotka ovat jaksaneet puhua kanssani erinäisistä graduun liittyvistä asioista, sekä niille, jotka ovat antaneet olla rauhassa. Ja tietenkin niille, jotka ovat kertoneet elämistään!

1. JOHDATUS AIHEESEEN – AJAN PUUTE ONGELMANA

Ajan puute ja kiireisyys ovat viime aikoina olleet vahvasti esillä julkisuudessa ja ihmisten puheissa. Mistä tässä ilmiössä on kyse? Kun julkisuuden ja ymmärryksen valtaa jokin voimakas diskurssi, ei voi olla varma, onko kysymys reaalista muutoksesta vai julkisuuden tarttumisesta johonkin heikkoon signaaliin ja sen levittämisestä todellisuustulkinnaksi. Suomalaiseen julkisuuteen ajan puute on noussut kahden toisiinsa kietoutuvan kysymyksen muodossa. Työssä on kiire, mistä seuraa uupumista ja työaikojen venymistä. Toisaalta nähdään, ettei työssäkäyvien aikuisten elämässä ole tarpeeksi aikaa ja energiaa perheelle ja lapsille. Näistä lähtökohdista voidaan arvostella työelämää. (Julkunen 2002; 2003, 39-40.)

Myös Garhammer (2001, 250) huomaa, että aikaan liittyviä kysymyksiä on viime vuosikymmenenä määritelty ongelmiksi sekä julkisuudessa että tieteellisessä keskustelussa. Vaikka ajan puutteen ilmaisut eivät vastaisikaan täysin objektiivista ajan niukkuutta, ne kertovat hänen mukaansa jotain oleellista tyytymättömyydestä nykyyn. Takala (2002) toteaa Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimusten aineistoon viitaten, että aikapulaa koetaan selvästi eniten perheissä, joissa on pieniä lapsia. Toinen tärkeä aikapulan selittäjä on hänen mukaansa korkea koulutus. Etenkin työmarkkinoiden hyväosaiset tekevät pitenevää työpäivää (Julkunen 2000b, 175.) Erilaiset puutteet ja vajeet ovat yleensä olleet sosiaalipolitiikan lähtökohtana. Nykyisessä yhteiskunnassa yleisesti koettu puute on juuri ajan puute. Niinpä voidaan kysyä, voisiko ajan puute olla sosiaalipoliittinen kysymys ja ajan vauraus yhteiskuntapolitiikan tavoite. (Julkunen 2002.)

Ajan niukkuus ei ole vain työajan seurausta, mutta työaika on kuitenkin sen tärkein määrittäjä (Julkunen 2002, 1). Työelämän muutokset eivät puolestaan näytä vievän kohti ajan runsautta, vaikka toisaalta lisääntyvä joustavuus työajoissa voi myös lisätä työntekijän mahdollisuuksia. Mielekkään ja haastavan koulutusta vaativan työn lisääntyessä myös työajat pyrkivät venymään. Tämän vuoksi tarkastelen tutkielmassani aikavaurautta etenkin suhteessa työaikaan. Tuottaako oletettu aikapaine yksilöille halun lyhentää työaikaa, miten he katsovat työelämän vastaavan (aika)tarpeisiinsa? Tuoko oma haastatteluaineistoni esiin vastaväitteitä hallitsevalle ajan puute –diskurssille? Seuraavassa sitaatissa haastateltu tuo esiin keskustelun yksinäisyyden, vaikeudet käytännössä sovittaa työaikoja ihmisten elämäntilanteen mukaan sekä uskon, että jos muutosta halutaan tarpeeksi, se on järjestettävissä.

H: Jos ihan yleisesti ajattelet työelämää, niin pitäisikö sun mielestä työelämän mahdollistaa paremmin erilaiset työajat ja tulot niinku ihmisten elämäntilanteiden mukaan?

N1: Pitäis. Mutta tässä tullaan taas siihen, että tää mun oma työ rajoittaa sitä, että mä nyt rupeisin tässä ehdottelemaan, että miten, koska en mä sitten pysty sellasta sanomaan. Se pitäis niinku tietää minkälaisesta työstä ja työpaikasta puhutaan ja missä se on mahdollista, ja se onkin sitten konsti sovittelua tää käytäntöön.

H: Näetkö sä sen jotenkin sillä tavalla, että se vois toteutua, esimerkiksi Suomessa, et tavallaan työajat kehittyis?

N1: Joo, jos sitä halutaan tarpeeks niin kyllä. Ja tällä hetkellähän joka paikassahan puhutaan siis, tällä hetkellä mulla ottaa korviin nää keskustelut ja ihan myönteisessä mielessä, että sanotaan että vanhemmat on kiireisiä ja niillä ei oo aikaa lapsille ja tota ollaan niinku uupuneita ja väsyneitä ja tätä puhuttahan on niin kuin hyvin tiedät. Ja kaikki sanoo tätä samaa, et sieltä kuuluu hirveen vähän semmosia soraääniä. Et ehkä ei niinku tohditakaan, varmaan niinku erilaisia kantoja on, mutta että tää on nyt tää vallitseva mitä sanoin, että jos tätä halutaan tarpeeks, se voidaan järjestää.

Levitas (2001) puolustaa utooppista ajattelua sosiaalipolitiikassa. Hänen mukaansa kriittinen sosiaalipolitiikka tarvitsee kykyä ajatella myös sitä, minkälaisen yhteiskunnan haluamme, eikä vain sitä, mikä on välittömästi mahdollinen. Tarkastelenkin aluksi erilaisia ajan runsauteen liittyviä näkökulmia, joista yhteiskuntatieteessä on keskusteltu. Tarkoituksena on välttää takertuminen vain hallitsevan retoriikan ”välttämättömyyksiin”. Mielenkiintoisina pidän aikaa liittyviä haaveita. Mihin aikaa haluttaisiin enemmän, mihin sitä ei jää. Eikö ole ristiriitaista jos arjessa aikapaine on niin kova, että eletään vain seuraavaa viikonloppua odottaen (vrt. Hörning ym. 1995, 53) eikä ehditä tehdä itselle tärkeitä asioita? Tai jos haaveillaan siitä, minkälaisia haluttaisiin olla, jos vain olisi aikaa (vrt. Hochschild 1997). Garhammerin (2001, 251) mukaan hektisissä yhteiskunnissamme stressin sosiaalisten syiden vähentäminen - sekä yksilöiden kohdalla hidastaminen - parantaisivat ihmisten elämänlaatua.

On kiinnostavaa, että esimerkiksi 80-luvulla työajan lyhentämisestä ja vapaan ajan lisääntymisestä keskusteltiin paljon, mutta nykyään poliittisena vaatimuksena ja työelämän käytäntönä tuntuu jopa olevan työajan lisääminen, esimerkiksi työajan lyhennysmuotoja ei haluta tehdä ”liian houkutteleviksi”¹. Miksei työaikojen lyhentäminen olisi yhä tärkeä tavoite, jos pitkät työajat vaikuttavat negatiivisesti ihmisten hyvinvointiin, ja työttömyyttä on paljon? Toisaalta julkisuudessa myös halutaan lisääntyvässä määrin kiinnittää huomiota työssä jaksamiseen. Yksilöiden tarpeet jäävät kuitenkin helposti jalkoihin esimerkiksi globaalista työpaikkakilpailusta ja ”eläkepommista” puhuttaessa.

¹ Esimerkiksi vuorotteluvapaakokeilun, joka on tällä erää voimassa 1.1.2003-31.12.2007, ehtoja on tiukennettu niin, että työntekijän on omattava vähintään 10 vuoden työssäolohistoria sen lisäksi, että hänellä on takanaan ainakin 12 kuukautta kokoaikatyötä samalla työnantajalla. Jos henkilö haluaa lähteä uudestaan vuorotteluvapaalle, on hänellä oltava uutta työhistoriaa viisi vuotta. (Ks. esim. <http://www.mol.fi/ammattit/vuorva.html>). Myös esimerkiksi osa-aika-eläkkeen ehtoja on heikennetty (ks. Julkunen 2003, 218) ja eläkeikää halutaan nostaa.

Tutkielmassani pääosassa on yksilöiden ja perheiden arki 2000-luvun alussa; minkälaisena aika-vaaurauden mahdollisuudet siinä näyttäytyvät? Minua kiinnostaa myös, millä tavalla työyhteiskunnan arvot ja statussystemi, esimerkiksi ura, tulot ja kulutus (vrt. Hörning ym. 1995, 76), välittyvät haastatteluaineistossani; onko havaittavissa minkäänlaista arvomuutosta?

Varsinkin tietotyöläisten työaikoja on viime aikoina tutkittu. Uuden työaikaregiimin ja myös sen aiheuttamien ongelmien katsotaan koskevan etenkin heitä. Huomiota on kiinnitetty tutkimustarpeisiin vaativaa tietotyötä tekevien elämäkokonaisuuden alueella. Tutkimusta kaivataan siitä, miten intensiivisatsaukset kohdistuvat työhön, perhe- tai muuhun yksityiselämään, sekä työn ja muun elämän rajojen sekoittumisesta ja erilaisista työn ja perheen välisen suhteen järjestelyistä (Julkunen & Nätti 2000, 204; Blom ym. 2001, 137). Tutkimukseni informantteja voi määritelmästä riippuen pitää tietotyöläisinä, mutta ennen kaikkea pidän heitä keskiluokkaisen koulutusta vaativan asiantuntijatyön tekijöinä. Tutkielmani pyrkii omalta osaltaan tarkastelemaan edellä mainittuja asioita ja erityisesti käsittelemään aikavaaurauden mahdollisuuksia ja uhkia 'tavallisessa' suomalaisessa arkielämässä ja sen merkitystä hyvinvoinnille - elämänlaadulle. Näkökulma on siinä mielessä laajempi kuin kysymys perheen ja työn yhteensovittamisesta.

Empiiriseen haastatteluaineistoon pohjautuen tarkastelen, minkälaisena ongelmina ajan puute mahdollisesti ilmenee ja kuinka sen kanssa tullaan toimeen. Aineisto koostuu kymmenen pariskunnan, tässä yhteensä 19:än henkilön, teemahaastattelusta. Haastateltavat on valittu tietyin kriteerein – he muun muassa ovat työssäkäyviä, heillä on lapsia ja heidän keskimääräinen ikänsä on 35 vuotta – mikä tietysti rajaa tarkasteluni mahdollisuuksia ja tuloksia. Haastattelut on tehty vuosien 2001 ja 2002 vaihteessa. Aineistonkeruussa tein yhteistyötä tutkija Mia Väisäsen kanssa. Haastattelin itse 10 henkilöä ja Väisänen 9. Sovitimme omia teemojamme yhteiseen teemahaastattelurunkoon ja nopeutimme näin aineiston keräämistä. Analyysit ovat erillisiä.

Kiinnostukseni kohdistuu erityisesti siihen, haluttaisiinko työaikaa oletetussa aikapaineessa lyhentää. Minkälaisena näyttäytyy ihannetyöaika? Toisaalta pohdin aineistoni avulla, mikä normaalissa arjessa ja sen pyöryksessä pitää kiinni. Tarkastelen, mitä järjestelyjä perheissä tehdään, jotta arki sujuu. Kiinnostavaa on myös, kuinka tiukasti arvot ovat kiinnittyneet työelämään; nähdäänkö ollenkaan vaihtoehtoisia tapoja saavuttaa arki, jossa aika 'ei ole kortilla'. Nouseeko esille haave toisenlaisesta elämästä, jossa aika olisi runsaampaa? Tutkielmassani pyrin yhdistämään oman elämän hallinnan näkökulmaa suhteessa yhteiskunnan ehtoihin ja rajoituksiin. Lähestymistapaani hahmotan

elämänkokonaisuuden käsitteen kautta, jolla haluan korostaa elämänalueiden yhteenkietoutumista sekä ajallista ulottuvuutta.

Tutkielma seuraa perinteistä kaavaa, jossa aluksi esittelen tutkimuksen taustaa käsitteineen.

Ensin otan etäisyyttä vallitsevaan työelämäkeskusteluun ja valaisen hieman utooppisen ajattelun luonnetta sekä keskustelua, jossa vapaan ajan on oletetaan lisääntyvän. Onko utopioille enää sijaa tai tarvetta nyky-yhteiskunnassa? Seuraavaksi käsittelemme työelämää ja työajoissa tapahtuvia muutoksia sekä myös niitä ongelmia, joita nykykehitys aiheuttaa. Tarkastelen sitä, mihin paljon puhuttu työaika-ongelma liittyy ja kenelle siitä on iloa.

Kolmanneksi pohdin ajan merkitystä elämänlaadun kannalta. Tässä yhteydessä myös esittelen tutkielmassani keskeisen aikavaurauksen käsitteen ja kuvaan aikapioneereja, jotka asettavat ”oman ajan” ja aikahyvinvoinnin keskeiseen asemaan elämässään jopa tuloistaan tinkien. Sen jälkeen täsmennän sekä tutkimustehtävää että tutkielman näkökulmaa. Sitten esittelen aineistoni sekä metodisia näkökulmia; miten aineisto on hankittu ja millä tavalla sitä tutkielmassani käytän. Tämän jälkeen pääsen tutkielman empiiriseen osaan: aineistohavaintojen käsittelyyn ja viimeiseksi johtopäätösten tekoon.

Tutkielmani tekoa innoittaa muun muassa Raija Julkusen useasti siteeraama lausahdus:

”Jos aina ja kaikkialla vallitsisi ajan ja tilan puutetta, merkitsisi tämä olemassaolon olevan periaatteellisesti ja peruuttamattomasti alimitoitettua, epäoikeudenmukaista.”
(Asplund 1985, 192, käänös esim. Julkunen 1989, 17.)

2. HAAVE: ENEMMÄN VAPAASTI KÄYTETTÄVÄÄ AIKAA

2.1 Utopioiden historiasta ja tarpeellisuudesta yhteiskuntatieteessä

Utopialla voi olla negatiivinen arvolutaus. Miksi puhua utopioista, jos niillä tarkoitetaan jotain epärealistista, jota ei voida saavuttaa? Eikö jo utopiasta puhuminen tee vaihtoehdosta tavallaan mahdottoman; jokin on ’vain utopiaa’. Ruth Levitas (2001, 499-450) kuitenkin peräänkuuluttaa utooppista ajattelua sosiaalipolitiikkaan. Hänen mielestään on tärkeää, *miten* ajattelemme tulevaisuutta. Yleinen tapa on aluksi tunnistaa nykyisyyden tärkeimmät trendit ja niiden kautta miettiä, mikä on todennäköistä, mahdollista sekä mahdollisesti toivottavaa. Menetelmä jää kiinni nykyisyyteen ja eikä

yleensä kyseenalaista nyky-yhteiskunnan pääpiirteitä, kuten globaalia kapitalismia, palkkatyön hallitsevuutta tai markkinoiden aiheuttamaa epätasa-arvoa. Utooppinen metodi puolestaan on radikaalimpi: se edellyttää, että aluksi ajatellaan mikä on haluttavaa ja sitten miten se voidaan saavuttaa. (Mt.)

Ero menetelmien välillä ei kuitenkaan ole ehdoton. Myös pieniä askeleita pitää ottaa oikeaan suuntaan, ja toisaalta utooppisen metodin pitää olla sidottu teoreettisiin lähtökohtiin ja mahdollisuuksiin. Utooppinen metodi antaa kuitenkin perspektiiviä vaihtoehtoisille toimintatavoille. Se ottaa huomioon, mitä tapahtuu, jos asioita jatketaan kuten ennenkin ja toisaalta vaihtoehdot, jotka voitaisiin saavuttaa, jos toimittaisiin toisella tavalla. Utopiat tarjoavat myös holistisen näkemyksen yhteiskuntaan ja rohkaisevat tarkastelemaan sosiaalisten prosessien välisiä vuorovaikutussuhteita. Tärkein sosiaalipolitiikka ei aina suoranaisesti näytä sosiaalipolitiikalta, vaan kytkeytyy laajemmin olemassa oleviin talouspoliittisiin rakenteisiin. Esimerkiksi nykyjärjestelmässä keskeiseksi on muodostunut työn tietynlainen määritelmä, luonne sekä rooli. (Levitas 2001, 450.) Levitas'n mukaan aidosti kriittisessä sosiaalipolitiikassa täytyy olla utooppinen ulottuvuus (vrt. Gorz 1999, 113).

Mitä utopialla sitten tarkoitetaan? Utopia sana on lähtöisin Thomas Moren vuonna 1516 julkaisemasta teoksesta (suom. Utopia 1971), jossa siihen sisältyy kaksoismerkitys. Ou-topos on paikka, jota ei ole missään; sana voidaan myös ääntää eu-topos, jolloin se tarkoittaa onnellista tai onnellisten paikkaa. Tiukasti tulkiten utopia viittaa juuri Moren Utopian kaltaisiin täydellisen valtion kuvitelmiin. Utopioita ja utooppisia elementtejä on esiintynyt jo Morea aikaisemminkin. More esimerkiksi sai vaikutteita Platonin Valtio-dialogista. Aluksi utopiat olivat niin sanottuja tilautopioita, jotka sijoittuivat johonkin kuvitteelliseen tilaan, usein esimerkiksi saarelle. (Lahtinen 2002, 169; Rahkonen 1996, 37-38.)

Utopian ajallistuminen ja tulevaisuuteen suuntautuminen tapahtui vasta myöhemmin valistusajattelun myötä 1700-luvulla. Enää ei ollut kyse vain kuvitellun kaukaisen paikan ihmisten onnellisuudesta, vaan utopioissa alkoi näkyä valistusajalle tyypillinen ajattelu ihmiskunnan kehityksestä ja edistyksestä. Näissä 'dynaamisissa' utopioissa huomio kiinnitettiin historiallisen todellisuuden perinpohjaiseen muutokseen ja niissä näkyi olemassa olevan todellisuuden kritiikki. Keskeisiä arvostelunkohteita olivat kirkko, uskonto ja yksityisomistus. Valistusajan utopiat olivat tavallaan vähemmän utopistisia kuin edeltäjänsä. Valistusajan hengelle ylipäänsä oli ominaista usko ihmisen mahdollisuuksiin kehittää itseään ja elinympäristöään paremmiksi. Tämä pyrkimys ei leimaa ainoastaan varsinaista utopiakirjallisuutta. (Lahtinen 2002, 190-191; Rahkonen 1996, 38-40.)

Lahtinen (2002, 169-170) huomauttaa, että utopia sanan johdannaisista - utopistista, utopismista, utopistisuudesta ja utooppisuudesta – on tullut monenlaisissa merkityksissä ja yhteyksissä käytettyjä käsitteitä. Niillä voidaan esimerkiksi viitata erilaisiin poliittisiin liikkeisiin ja ihanneyhteisökeiluihin. 1800-luvun alkupuolella utopiasta tuli poliittinen kiistakäsitem ja se sai halventavan merkityksen. Utopia-ajattelu oli yleistynyt ja poliittisissa ohjelmissa haluttiin tehdä ero ideaalin ja todellisuuden välille. Utopismin nähtiin usein tarkoittavan käytännössä samaa kuin sosialismi tai kommunismi. (Lahtinen 2002, 169-170, 192; ks. myös Rahkonen 1996, 40-41.)

Marx ja Engels kuitenkin tuomitsivat Kommunisisessa manifestissa utooppisen ajattelun ja tekivät eroa utopistisocialisteiksi nimittämiinsä Oweniin, Saint-Simoniin ja Fourier'iin, jotka tosin itsekin pyrkivät irrottautumaan tästä ei-toivotusta nimityksestä. Marxilta itseltään ei mitään varsinaista utopiaa löydykään, joskin esimerkiksi Pääoman käsikirjoituksissa on nähty merkkejä vapausutopiasta, ”välttämättömyyden valtakunnan” tuolla puolella sijaitsevasta ”vapauden valtakunnasta”, joka perustuu vapaan ajan käsitteeseen.² Muutoin Marxin kirjoitukset ovat pikemminkin työutopioita, jos niitä utopioiksi haluaa kutsua. Pikemminkin kyse on historian ja vaikuttavan todellisuuden analyysiin perustuvasta kehitystendenssien päättelystä. (Lahtinen 2002, 192, 209-210; Rahkonen 1996, 40.)

Utopioita on luokiteltu moniin eri alalajeihin. Usein ei ole kyse varsinaisesta utopiasta Morelta perityssä merkityksessä, vaan ylipäänsä onnellisten ihmisten, paikan tai ajan kuvitelmasta. Laajimmillaan utopiaksi voidaan katsoa melkein mikä tahansa teos tai ajattelutapa, johon sisältyy utooppinen, olemassa olevan todellisuuden tuolle puolelle viittaava, transsendentti elementti. Näin ollen utopian raja mihin tahansa fiktion ei ole aina selvä, mutta toisaalta vain melko harvoin kirjoittaja luo kokonaisvaltaisen esityksen hyvästä tai huonosta ajasta tai paikasta. Utopia voi olla myös kauhukuvitelma: dys- tai antiutopia. Antiutopia voi varoittaa vaaroista, joita ajan utopistisiin kuvitelmiin tai nykyisen jatkumiseen sisältyy. Tunnettuja antiutopioita ovat esimerkiksi Adous Huxleyn Uljas uusi maailma ja George Orwellin Vuonna 1984. (Lahtinen 2002, 170-172.) Utopian lisäksi puhutaan skenaarioista, ’tulevaisuuden käsikirjoituksista’ (ks. Malaska & Mannermaa 1985, 292) tai visioista. Nähdäkseni käsitteitä käytetään usein väljästi rinnakkain, joskin utopiaan liittyy selvemmin jonkinlainen haaveen elementti, välittömästä todellisuudesta irrottautuva mahdollisuus parempaan.

² Tämä teema on ollut lähtökohtana joidenkin ”konkreettisten utopioiden” kehittämisessä. Esim. Gorz, 1982. Suomessa Risto Heiskala on käsitellyt aihetta teoksessa Vapauden ja välttämättömyyden valtakunnat, 1985.

Utopia voidaan nähdä hyvin positiivisena - ihmiskunnan toivon ilmauksena - kuten Ernst Bloch on esittänyt. Blochin (1985, 26-29) mukaan utooppinen on ihmisen ominaispiirre ja vain valmiissa, suljetussa maailmassa utopiat ovat tarpeettomia. Ei vielä, on Blochin mukaan laaja alue, joka on paljon muuta kuin pelkkä ei. Se on epävarmaa ja vielä ratkaisematta, mutta ei poissuljettua. Blochin keskeinen käsite on konkreettinen utopia. Se on vastakohtainen abstraktille utopialle, jota hän kritisoi matkasuunnitelman puuttumisesta. Olemassa olevaa yhteiskuntaa ei voi ohittaa, vaan ei-vielä-olevan täytyy olla suhteessa siihen; muutoin utopiat jäävät vain yksityisiksi päiväuniksi. Rahkonen (1996, 41) tiivistää, että utopia merkitsee Blochille hyvän elämän ennakointia, jonka tulee kuitenkin perustua todellisen mahdollisuuden analyysiin. Bloch myös erottelee toisistaan järjestys- ja vapaus-utopioita niiden pyrkimysten mukaan. Toisaalta hän myös löytää utooppisia aineksia muualtakin kuin 'paperiutopioista', esimerkiksi taistelusta 8-tuntisen työpäivän puolesta. Päiväunien haaveet nousevat tarpeista, jotka eivät saa tyydytystä arjessa ja ne tarjoavat materiaalia yhteiskuntakriittiselle tiedostukselle. (Rahkonen 1985, 18.)

1900-luvulla utopia-ajattelu alkoikin taas elpyä ja se sai myönteisempiä merkityksiä. Blochin kolmiosainen *Das Prinzip Hoffnung*, 'Toivon periaate', julkaistiin 1950-luvulla. Hänen lisäksi muun muassa saksalainen Karl Mannheim ja Frankfurtin koulukunnan filosofi Herbert Marcuse osallistuivat utopismista käytyyn keskusteluun. Erilaisista painotuksista huolimatta yhteistä edellä mainituille on se, että he korostivat utopian positiivista imaginatiivista vaikutusta ja olemassa olevan maailman ylittämisen tärkeyttä. (Lahtinen 2002, 221-225; Rahkonen 41.) Marcusen (1969) utooppinen lataus kohdistuu erityisesti "olemassaolon rauhoittamiseen". Kiihtyvän kulutustavaroiden tuottamisen ja kuluttamisen avulla on hänen mukaansa paikoin voitettu niukkuus, mutta toisaalta jatkuva tavaroiden haluaminen ja tarpeiden tyydyttäminen tukahduttaa muita inhimillisiä "todellisia" tarpeita. Tarvittaisiin pikemminkin "oleellisen vähentämistä", sekä laadullista että elintason määrällistä muutosta, jos pyrkimyksenä on todellinen vapaus (mt. 247-248).

1980-luvulla itävaltalaisyntyinen André Gorz esitti varsin rohkean utopian siitä, kuinka vähenevä työ kääntyy lisääntyväksi vapaaksi ajaksi. Gorz (1982a) perustaa utopiansa Marxin alunperin tekemälle erottelulle "vapauden" ja "välttämättömyyden valtakuntien" välille, ja hän puhuukin dualistisesta yhteiskunnasta. Gorzin lähtökohta on kuitenkin perin erilainen kuin Marxilla: hän ei haikaile työn perään, eikä pidä sitä minään ihmisen perustarpeena. Kun kerran koneet tekevät työt, niin mikseivät ihmiset tekisi jotain mielekkäämpää. Gorz uskoo automaation lisääntymisen ja tekniikan

kehityksen radikaalisti vähentävän työtä ja kysymys onkin siitä, johtaako kehitys työttömyyden vai vapaan ajan yhteiskuntaan.

Gorzin utopian kirjoittamisajankohta sijoittuu 1980-luvulle, jolloin kiivaimmin keskusteltiin työyhteiskunnan systeeminmuutoksesta tai sen kriisistä. ”Työyhteiskunnan kriisi?” oli Saksan sosiologi-päivien yleisteemana vuonna 1982. Keskustelun taustalla oli 70-luvun öljykriisin aiheuttama lama ja joukkotyöttömyys OECD-maissa, sekä ennakoitu tietotekniikan kehitys, jonka vuoksi nousukaudellakaan ei enää ollut odotettavissa paluuta keynesiläiseen täystyöllisyyteen. (Rahkonen 1996, 87). Keskustelussa oli Rahkosen (1996, 58-59) mukaan kyse siitä, että työn katsottiin menettäneen merkitystään yhteiskunnan eri alueilla. Mielenkiintoista on, että useiden tekijöiden perusteella ennakoitiin perinteisen työetiikan eroosiota ja arvomuutosta, jossa jälkimateriaaliset arvot lisääntyvät.

Kriisikeskustelu synnytti myös kritiikkiä (ks. esim. Aho 1988) ja keskustelu nyttemmin on laantunut, vaikka ”kriisin oireet” kuten suuri työttömyys ovat yhä läsnä (ks. Rahkonen 1996, 91). Toisaalta Rahkonen (1990, 652-653) huomauttaa, ettei keskustelussa ollut kyse niinkään esimerkiksi Suomaa koskevista empiirisistä yleistyksistä vaan kansainvälisestä teoreettisesta keskustelusta modernin yhteiskunnan muutoksesta ja tulkinnasta. Offen mukaan keskustelu oli myös hyvä lähtökohta esittää älykkäitä kysymyksiä esimerkiksi työnteon syistä ja onnellisuudesta (Rahkonen 1996, 91).

Nykyistä aikaa on pidetty utopiattomana. Esimerkiksi Habermas (1987, 192) puhuu uudesta yleiskatsauksettomuudesta 1900-luvun lopulla. Tulevaisuus on varattu negatiivisesti, mutta yleistä ilmapiiiriä kuvastaa neuvottomuus ja toisaalta länsimaisen kulttuurin luottamus itseensä. Rahkosen (1996, 35) mukaan aikamme anti-utooppisuuteen heijastuu reaaliosialismin tuottama pettymys, joka romahdutti uskon sosialistiselta ja kommunistiselta utopialta ja edistysuskolta. Toisaalta lisääntyvä tietoisuus muun muassa taloudellisen kasvun ja teknologisen kehityksen tuottamista ympäristötuhoista on kyseenalaistanut myös kapitalismin kehitysoptimismia. Viime vuosikymmenten aikana etenkin ekologiset utopiat eli ns. ekotopiat ovat jatkaneet utopiakirjallisuuden pitkää perinnettä (Lahtinen 2002, 226).

Rahkonen (1990) tulkitsee Habermasin liittävän aikamme utopiattomuuden etenkin työyhteiskunnallisen utopian ehtymiseen. Toisaalta Rahkonen katsoo tilalle tulleen keskustelun jälkiteollisesta tai informaatioyhteiskunnasta, joita pikemminkin pidetään sosiologisina teorioina kuin utopioina, mutta joilla hän katsoo olevan vahvat utooppiset juuret. Odotukset voidaan asettaa myös pienemmille utooppisille elementeille: ”Jos kohta suurta Utopiaa ei ole viime aikoina esitetty, utooppinen

ajattelu ja pienet utopiat eivät ole tyystiin lakanneet. Esim. postmodernin kannan voidaan katsoa ilmentävän suurten toivon yms. kertomusten kritiikin ohessa kuitenkin jonkinmoista pientä toivoa” (Rahkonen 1990, 658).

Utopian mahdollisuudesta tai sisällöstä ei ole yksimielisyyttä, eikä se edes ole toivottavaa kuten Rahkonen (1990, 658) toteaa. Hän myös muistuttaa, että ”[u]topioista keskusteltaessa tärkeintä on kuitenkin muistaa, että utopia on utopia. Se voi olla hyödyllinen tapa pohtia yhteiskunnan tulevaisuutta ja kehitystä sekä *hyvää elämää* ylipäänsä. Mutta utopian kriittinen historia varoittaa meitä ’toteutettujen’ utopioiden järjestysutooppisesta luonteesta. Utopiasta voi tulla antiutopia” (Rahkonen 1990, 659, painotus SB). Tutkielmassani en lähde maalailemaan utopioita, vaan olen ottanut utopian käsitteen lähtökohdaksi, koska se tarjoaa nyky-yhteiskunnan välittömistä realiteeteista irrottautuvan lähtökohdan tarkastella ajan puutteen ongelmaa, ja erityisesti koska sen avulla voi pohtia hyvän elämän tai elämänlaadun kysymyksiä.

Ajan niukkuudelle vastakkaisten pyrkimysten käsittelyyn onkin yleensä liittynyt utooppisia elementtejä. Työajan lyhentäminen on kuulunut moniin onnellisiin paikkoihin aina Moren Utopiasta alkaen.³ Toisaalta työajan lyheneminen ei ole jäänyt pelkäksi utopiaksi!⁴ Kuten Julkunen (2002) kirjoittaa, ajan runsaus tai olemassaolon rauhoittaminen on ollut sosialistinen utopia. Kapitalismi- ja sivilisaatiokritiikin ydinkohtiin on kuulunut ajatus, että kapitalismi tuottaa välttämättömyydestä vapaata aikaa työttömyytenä, eikä pysty muuttamaan sitä tasaisemmin jakautuneeksi vapaa-ajaksi. Tämän lisäksi myös Marcusen analysoimat niukkuuden tuotannon mekanismit, jotka saavat ihmiset haluamaan ja tarvitsemaan aina lisää kulutustavaroita ovat nykyään ajankohtaisempia kuin ehkä koskaan aikaisemmin. (Mt.)

2.2 Vähemmän työtä, enemmän aikaa – mihin?

Esimerkiksi ”paratiisin teitä” hahmottelevassa teoksessaan Gorz (1982b, 179) peräänkuuluttaa ”vähemmän työtä ja enemmän elämää”. Hän puhuu ajan vapauttamisesta tai sen uudelleenjaosta.

Gorzin utopiassa työ on vain yksi elämän kiintopisteistä ja hänen mukaansa itsenäisiä toimintoja tulisi painottaa enemmän kuin säänneltyjä (mt. 1982a, 25). Gorz (1989) Rahkonen 1996, 59-60 mukaan) näkee vapaa-ajan sisältävän taloudelliselle rationaliteetille vastakkaisia tendenssejä. Vapaa-

³ Tosin jo antiikin Kreikassa työstä oli ”päästy eroon”. Työ oli halveksittua, eikä vapaiden kansalaisten sopinut siihen sekaantua. Orjatyö mahdollisti heidän vapautensa.

⁴ Esimerkiksi 1800-luvun Englannissa täysi-ikäisen miehen työpäivä saattoi olla 15-tuntinen ja naisen tai lapsen 10-12-tuntinen (Marx 1979, 261).

ajan toimintojen tarkoituksena ei ole ajan säästäminen, vaan ajan tuhlaaminen: toiminta jonka tavoitteita ei ole asetettu ulkopuolelta. Gorzin näkökulma liittyy siis vapaa-aikaan jo Aristoteleen (1989) hyvään elämään sisällyttämiä elementtejä; itseisarvoisen toiminnan välineellisen toiminnan sijaan. Onkin mielenkiintoista, missä määrin tällaiset itseisarvolliset piirteet esimerkiksi suomalaisten työkäisten mielissä liittyvät työelämään ja missä määrin vapaan ajan toimintoihin.

Gorz (1982a, 32) kysyy lennokkaasti, vapauttaako työn väheneminen ihmiset tyypistävästä työtehtävistä vai tyypistäkö se heitä lisää pakottamalla heidät alistumaan epäaktiivisuuteen. Seuraako kehitystä kulta-aika vai toisten tuomitseminen työttömiksi ja toisten hypertuottaviksi? Hänen mukaansa työ tekniikan kyllästävässä maailmassa on yhä vieraannuttavampaa ja työntekijät ovat vaihdettavissa toisiinsa. Gorzin ”dualistinen yhteiskunta” jakautuu kahteen toisistaan eroavaan kovaan ja pehmeään sektoriin: heteronomiseen, jossa työ on ulkoapäin määrätynyt sekä autonomiseen tuotantoon, jossa toiminta on itsenäistä (Gorz 1982a; Rahkonen, 1982).

Gorzia on kritisoitu matkasuunnitelman puutteista: miten kohti vapaan ajan yhteiskuntaa edetään? Gorz esittää, että muutosvoimina toimisivat työttömät ja muut työllisyydestään epävarmat, erilaiset marginaaliin työnnettyjen ihmisten liikkeet. Hän puhuu ei-työllisten epäluokasta. Ehkä työtä vastaan niskoitteleva luokka ja jonkinlainen luova joutilaisuus laajemmassa mittakaavassa voisi uhata vallitsevaa järjestystä, mutta kuten Gorz (1982a, 34) itsekkin toteaa, on työttömyys hyvä ase kurin ja kuuliaisuuden ylläpitämiseksi. Työttömät eivät juurikaan nouse barrikadeille. Gorzin (1982a, 27-28) mukaan on kuitenkin uskallettava esittää kysymyksiä, joihin kysyjällä ei ole vastausta, ja nostaa esiin ongelmia, joiden ratkaisut jäävät löydettäväksi tulevaisuudessa.

Myös Gorzin olettaa työn vieraannuttavuutta voidaan nykytilanteessa kritisoida monessa mielessä. Useat tekevät yhä mielenkiintoisempaa asiantuntemusta ja koulutusta vaativaa työtä, joka myös mahdollistaa itsetoteutusta (ks. esim. Hochschild 1997; Blom ym. 2001; Julkunen 2000a, 223; Beck 1998, 48). Elämme haastavan tietotyön aikakautta, eikä tämä tietotyö kosketa pelkästään pientä etuoikeutettujen ryhmää esimerkiksi Suomessa. Blom ym. (2001, 42) huomauttavat, että tietotyöläisiä on eniten julkisissa palveluissa ja teollisuudessa, mitkä alat ovat muutenkin suurimmat työllistäjät. Joskin teollisuudessa tietotyöläisiä on suhteellisesti vähemmän kuin muilla toimialoilla.

Tietotyö ei tyypillistä vain julkisuudessa esillä olleille aloille kuten uusmedialle, liike-elämää palvelevalle toiminnalle ja tietoliikenteelle. Julkiset palvelut ovat huomattavan tietointensiivisiä ja niissä on paljon koulutusta ja tiedonhallintaa edellyttäviä tehtäviä. (Mt., 43.) Tietotyön määrittely vaihte-

levat. Blom ym. ottavat kriteerikseen tietotekniikan käytön työssä, suunnittelua ja ideointia vaativan työn sekä vähintään ylemmän keskiasteen tutkinnon suorittamisen. Määritelmien eroista huolimatta suunta on sama: tietotyö on yleistynyt merkittävästi 1980-luvulta vuosituhaten vaihteeseen. (Mt., 29-30.)

Monimerkityksellinen vapaa-aika

Useissa enemmän tai vähemmän utooppisissa tai visioivissa kirjoituksissa on nostettu esiin samaa tematiikkaa kuin Gorzilla. Voidaankin kysyä mihin aikaa sitten pitäisi olla, jos sitä halutaan pois palkkatyöstä? Vapaa-aika voi tarkoittaa melkein mitä vaan kulutuksesta massavihteeseen. Esimerkiksi kun Gershuny (2000) erottelee palkallisen työn, palkattoman työn ja kuluttamisen, käsitetään tämä kuluttaminen yhtä kuin vapaa-ajaksi. Useissa teksteissä englanninkielinen 'leisure' näyttää yhdistyvän juuri "halveksittaviin" vapaa-ajan huvituksiin, joita yksinomaan ei nähdä riittäväksi syyksi lyhentää työaikaa. Ilman aktiivisuutta vapaa-aikaa ei nähdä mielekkääksi. Beck (2000, 62) kysyy viitaten Hannah Arendt'iin mitä tapahtuu, kun työyhteiskunnasta loppuu työ. Hänen mukaansa vastaus ei ole vapaa-ajan yhteiskunta vaan toisenlainen 'työ' esimerkiksi perheen parissa. Toisaalta esimerkiksi Hörning ym. (1995, 107) aikapioneerit eivät myöskään kaipaa lisää vapaa-ajanohjelmaa, mutta eivät aseta toiminnallisuutta, vaan sitä vastoin subjektiivisen aikahyvinnön, keskeiseen asemaan lyhettäessään työpäiväänsä.

Esimerkiksi Rojek (1995) tuo tutkimuksessaan Desentring Leisure esiin vapaa-ajan monimerkityksellisuuden kapitalismin, modernin ja posmodernin ajalla. Hän kritisoi vapaa-ajan näkemistä yksinomaan "vapautena"⁵ ja tyytyväisyyttä tuottavana tekijänä. Se asettaa tavallaan liian suuria odotuksia. Rojek'n mukaan vapaa-aikatutkimuksen (Leisure Studies) tulisi pikemminkin pohtia, mitä vallinnanvapaus, joustavuus tai tyytyväisyys tarkoittavat suhteessa määrättyihin yhteiskunnallisiin tai sosiaalisiin muodostelmiin. Hänen mukaansa vapaa-aikaa ei voi erottaa muusta elämästä ja väittää, että sillä olisi jotain ainutlaatuisia lakeja, taipumuksia tai rytmejä.

Vapaalla ajalla oleillaan perheen kanssa tai ilman sitä, tavataan ystäviä ja sukulaisia, rentoudutaan ja levätään, harrastetaan ja kehitetään itseä. Työn ulkopuolinen aika ei toki ole vain vapaata itsetoetusta ja "itseisarvollista" toimintaa. Epäilemättä myös erilaiset velvollisuudet kuuluvat arkielämään työn ulkopuolellakin. Palkkatyön lisäksi myös kotitalouksissa tehdään työtä. Tutkielmassani tarkoitan siitä huolimatta ansiotyötä puhuessani työstä (vrt. Julkunen 2000a, 235). Esimerkiksi Ti-

⁵ "Freedom", "choice" and "life-satisfaction" (Rojek 1995, 1).

lastokeskuksen ajankäyttötutkimuksessa palkkatyö- ja kotityöajat lasketaan yhteen kokonaistyöajaksi, kun selvitetään vapaa-ajan määrää. Siinä vapaa-aika määritellään ajaksi, joka vuorokaudesta jää jäljelle, kun nukkumiseen, ruokailuun, ansio- ja kotityöhön sekä päätoimiseen opiskeluun käytetty aika on vähennetty.⁶ (Niemi & Pääkkönen 2001, 33.) Suomessa kotitöihin käytetty aika jopa lisääntyi hieman 1990-luvulla (mt. 2001, 32). Gleick (1999) pohtiikin kiireen olemusta kuvailevassa kirjassaan, miksi kotityöaika ei vähene lisääntyvästä kodinkonevarustelusta huolimatta.

Usein nousee esiin pelko, osattaisiinko lisääntyvällä vapaalla ajalla tehdä mitään ”järkevää”, kun on totuttu ulkoapäin määräytyviin tavoitteisiin ja ajankäyttöön. Esimerkiksi television katseluun käytettävä aika ei edustane käsitystä sellaisesta järkevistä vapaa-ajanvietosta, mihin pitäisi saada enemmän aikaa.⁷ Vaarana on nähty myös pitkästymisen. Esimerkiksi Russel (1999) tuo esiin ajatuksen, että vapaa-ajan älykäs käyttö vaatii sivistystä ja koulutusta - mikä ei hänellä tarkoita yksinomaan ”oppineisuutta” - , jotta se kääntyisi aktiivisuudeksi eikä passiivisuudeksi. Työn näännyttämänä ollaan hänen mukaansa opittu kaipaamaan vain passiivisia huvituksia. Russel julistaakin ”Joutilaisuuden ylistyksessään” 4-tuntin työpäivän ilosanomaa, jotta ”näkisimme enemmän onnellisuutta ja elämäniloa riekaleisten hermojen, väsymyksen ja ruuansulatushäiriöiden sijaan” (mt., 186).

Nähdäkseni yhteistä monille tarkastelemilleni kirjoituksille, joissa tavoitellaan ajan runsautta, on *ajatus vapaasta ajasta mielekkäänä toimintana*. Jopa käsitettä joutilaisuus voidaan käyttää tässä mielessä (ks. Hodginson & De Abaitua 1999). Vaatimuksissa vapaan ajan lisäämisestä korostetaan aktiivisuutta tekemättömyyden ja apaattisuuden sijaan; hellittäminen antaa sijaa omaehtoiselle toiminnalle. Gorz (1982a, 37) näkee tärkeäksi sen, että runsaammalla vapaalla ajalla tekisimme enemmän itse sellaisia asioita, joista nyt maksamme. Asiat olisivat paremmin, jos kaikilla ei olisi enemmän rahaa vaan aikaa, jolloin voisi ottaa vastuuta omasta elämästään ja yhteisöstään. Samoin James Robertson (1999, 204) kritisoi sitä, että ihmisistä on jälkiteollisissa yhteiskunnissa tullut virallisen talouden organisaatioista riippuvaisia ja niiden tulee tarjota heille sekä työ- että vapaa-ajantoimintoja. Vastakohtana vapaa-ajan teollisuudelle ja organisoidulle huvittelutoiminnalle Robertson esittää SHE-teoriaa (selkeä, humaani, ekologinen), jonka mukaan ihmiset käyttäisivät va-

⁶ Tällaista aikaa suomalaisilla on tutkimuksen mukaan keskimäärin 6,5 tuntia vuorokaudessa eli 46 tuntia viikossa (Niemi & Pääkkönen 2001, 33), mikä kuullostaa mielestäni aika suurelta määrältä ainakin verrattuna haastatteluihini. Informanttieni mukaan on myös vaikea määrittellä tarkasti mitä milloinkin tapahtuu, kun asiat limittyvät toisiinsa. Toisaalta kun ajankäyttötutkimuksessa mukana ovat myös viikonloput, vapaa-aika ei tunnu järin suurelta. Kyseinen ajankäyttötutkimus käsittää myös laajan ikäryhmän: kaikki yli 10-vuotiaat perheenjäsenet pyrittiin saamaan mukaan tutkimukseen (mt., 7).

⁷ Juuri television katseluun käytetty vapaa-aika on kuitenkin Tilastokeskuksen tutkimuksen mukaan lisääntynyt kaikenikäisillä suomalaisilla 1990-luvulla (Niemi & Pääkkönen 2001, 35).

paa-aikansa omien arvojensa ja tarpeidensa mukaisesti. Tämä hämärtäisi kotityön ja vapaa-ajan välistä rajaa.

Myös Ivan Illich (1979) kiinnittää huomiota siihen, ettei kehitys tue työttömän oikeutta olla hyödyllinen itselleen ja lähimmäiselleen, ja syyttää siitä lisääntyntä asiantuntijavaltaa. Myös 'anarkistisissa' kirjoituksissa sivutaan tätä teemaa. Työn vastakohtana nähdään "leikki", joka on vapaaehtoista ja tuloksista piittaamatonta. Kahlitsevan palkkatyön sijaan halutaan lisää omaehtoista ja itseisarvollista "työtä", ei tekemättömyyttä. (Black 2001; Brown 2001). Lahtinen (2002, 210-211) mainitseekin anarkismin eräänä utooppisen ajattelun alalajina. Jotkut kritisoivat vapaa-ajan käsitettä siitä, että vapaa-aika nähdään tavallaan vain työn vastapainona, välttämättömänä työelämästä palautumisen kannalta (esim. Black 2001, 272). Blackin mukaan "vapaa-aika" on ei-työtä, jotta voidaan tehdä työtä. Se on toivotonta yritystä unohtaa työ, ja merkittävin ero työn ja tällaisen vapaa-ajan välillä on se, että "työssä ollessa saa edes maksun siitä, että on vieraantunut ja voimaton" (mt.).

Kuten Gorzin utopiassa oletetaan myös Torsti Kivistön (1998) joutilaisuusyhteiskunnan tulevaisuudenskenaariossa vapaa-ajan lisääntyvän ja sen puolestaan parantavan elämänlaatua. Vaikka näiden visioiden välillä on suuria eroja, mutta molemmissa ns. kestävä kehitys ja ekologisuus ja toisaalta teknologia ovat tärkeässä osassa. Kivistön paikoin hyvin yksityiskohtaiseen kuvaan tulevaisuuden yhteiskunnasta 50 vuoden kuluttua liittyy vahvasti jonkinlainen henkinen ja eettinen kasvu. "Työn loppua" ennustava Rifkin (1995) puolestaan painottaa ns. kolmannella sektorilla toimimisen merkitystä, kun palkkatyötä riittää teknistyvässä (ja työvoimaa säästävässä) maailmassa yhä harvemmille.

Tasapaino työn ja muu elämän välillä poliittiseksi kysymykseksi?

Saksalainen Ulrich Beck (1999) puhuu täystyöllisyydestä zombikategoriana, joka elää kuoltuaankin ja näin ollen estää uusien mahdollisuuksien näkemisen. Teoksessaan *The Brave New World of Work* Beck (2000) analysoi vaihtoehtoisia skenaarioita tilanteessa, jossa työelämä on yhä epävarmempaa ja riskien kyllästävä. Hän esittää modernille työyhteiskunnalle vaihtoehtoisen vision, joka kilpistyy kokonaan toisenlaiseen aktiiviseen kansalaisyhteiskuntaan, jossa työ määritellään ja jaetaan uudella tavalla. Teoksessa huomio kiinnittyy myös kysymykseen, kuinka demokratia on mahdollista täystyöllisen yhteiskunnan jälkeen. Beck visioi paikalliseen demokratiaan perustuvan moniaktiivisen yhteiskunnan, joka ei perustu 'vääriin oletuksiin' täystyöllisyysyhteiskunnasta, muttei myöskään johda uuteen luokkajakoon palkkatyöllisten ja työttömien välillä tai naisille epäsuo-

tuisiin asetelmiin (mt., 6). Beck ei tässä kuitenkaan käytä sanaa työtön, vaan puhuu kansalaistyöntekijöistä (civil workers).

Uusi työnjako moniaktiivisessa yhteiskunnassa edellyttää Beckin mukaan tiettyjä ehtoja, kuten työajan lyhentämistä kaikilla, jotka tekevät täyttä työaika. Kaikilla pitää myös olla jonkinlainen mahdollisuus palkkatyöhön, jos he niin haluavat, ja vanhempien työn lasten kanssa pitää saada kansalaistyön status, joka oikeuttaisi esimerkiksi eläkkeeseen. Epävarmuudet olisi korjattava tarjoamalla todellisia mahdollisuuksia pitää taukoja palkkatyöstä, suunnitella elämää ja harmonisoida eri elämäntilanteita. (Mt.) Myös Salmi (1996, 219) kiinnittää huomiota siihen, että työaika olisi lyhennettävä yhteiskunnan kaikilla sektoreilla, jos haluttaisiin edistää tasa-arvoa. Muutoin lyhyemmässä työajassa on kyse osa-aikatyöstä, joka on usein sukupuolistunutta ja jonka työmarkkina-asema on huono.

Työajan lyhentäminen ja työn jakaminen kuuluvat monien palkkatyön vähentymisen skenaarioiden ohjelmiin. Ne ovat tärkeitä yksilön kannalta, jos halutaan lisää aikaa yksityiselämälle ja perheelle, joskin tärkeänä työn jakamisen syynä voidaan nähdä solidaarisuus suuren työttömyyden vallitessa. Etenkin laman aikana keskustelu oli Suomessa pinnalla (Julkunen & Nätti 1997, 12-13). Vaikka on järjetöntä, että osa kansalaisista turhautuu työttömyyteensä ja osa uupuu ylikireään työntekoon, työn jakamisen puolella oleva kansalaismielipide ei muutu helposti poliittisiksi päätöksiksi tai henkilökohtaisiksi teoiksi. Tiellä on useita esteitä. Työn jakaminen ei ole mahdotonta, mutta se vaatii jakamisen ideaan sitoutunutta, eri areenoilla toteutettua monikeinoista työaikapolitiikkaa. (Mt. 1997.)

Useissa skenaarioissa otetaan kantaa siihen, että palkkatyön toimeentulo- ja identiteettimonopolia olisi murrettava. Työstä ei sinänsä haluta päästä eroon, vaan siitä, että työ määrää niin keskeisesti sosiaalista statusta. Tämä on eriarvoistavaa yhteiskunnassa, jossa kaikilla kansalaisilla ei ole pääsyä työmarkkinoille. Pitäisi löytyä muitakin kiinnittymisen keinoja sekä tapoja olla ”kunnon kansalainen”. Työn jakamisen tai työajan lyhentämisen lisäksi perustulo tai kansalaispalkka sekä kansalais- tai vapaaehtoistyön vahvistaminen liitetään usein tällaiseen ajatteluun, joskin eri ajattelijoilla nämä painottuvat eri tavoin. (Julkunen & Nätti 1997, 29; Levitas 2001; Beck 1999, 266; Gorz 1982b, Brown 2001). Toisaalta sitoutuakseen esimerkiksi työn jakamiseen ei kuitenkaan tarvitse ottaa kantaa ns. työn loppumisen retoriikkaan (Julkunen & Nätti 1997, 202). Suomessa erityisesti Osmo Soininvaara (esim. 1986; 1994) on nostanut esiin ajatuksia työn ja vapaan suhteista, elämänlaadusta ja kuluttamisesta, perustulosta ja ekologisesta elämäntavasta.

Beck (2000, 7) on jopa sitä mieltä, että luovan tasapainon löytäminen palkkatyön ja 'muun elämän' välillä on jo nykyään tärkein kulttuurinen ja poliittinen projekti muun muassa Yhdysvalloissa, Euroopassa ja Japanissa. "Work-life balance" mainitaan yhä useammassa englanninkielisessä kirjoituksessa. Ilmeistä onkin, että ajan ympärille kietoutuu nykyään vahvoja diskursseja. Suomalaisessa julkisuudessa puhutaan erityisesti perheen ja työn yhteensovittamisesta. Ajan puute on noussut esiin kahden toisiinsa liittyvän kysymyksen muodossa: ensinnäkin työssä on kiire, josta seuraa uupumusta ja työaikojen venymistä, toiseksi työssäkäyvien aikuisten elämässä ei ole tarpeeksi aikaa ja energiaa perheelle ja lapsille (Julkunen 2002). Keskustelu saa esimerkiksi yleisönosastokirjoituksissa jopa syyllistäviä piirteitä: vanhempien vähäinen aika lapsilleen nähdään lasten pahoinvoinnin tärkeänä syynä. Sitä vastoin työelämän ja poliittisen päätöksenteon yksilöiden arkea määräävät vaikutukset saattavat jäädä taka-alalle. Juuri perheen ja työn yhteensovittamisen mahdollisuuksia on viime aikoina tutkittu Suomessa runsaasti. Vähemmän on tutkittu ja nostettu esiin tässä yhteydessä yksilön hyvinvointia tai elämän mielekkyyttä *per se*.

Esimerkiksi Kelan lehden kolumnissa (Takala, 2001b) ilmaistaan huoli lapsiperheiden "vapaa-aikaköyhyydestä" ja peräänkuulutetaan elämänlaatua kohottavaa ajanpolitiikkaa. Vaikka ajan puutteesta ollaan huolestuneita, nykypolitiikassa ongelma jää muiden asioiden jalkoihin, eikä sitä yleensä nosteta keskeiselle sijalle työstä ja työllisyydestä keskustellessa. Toisaalta ajan niukkuuteen ja perheiden yhteiseen aikaan kiinnittivät huomiota 2003 eduskuntavaaliteemassaan ainakin Vihreät teesillään "enemmän aikaa - vähemmän roinaa", joka konkretisoidaan aluksi vaatimuksena siitä, että alle 10 -vuotiaiden lasten molemmilla vanhemmilla tulisi olla subjektiivinen oikeus lyhentää työpäiväänsä kuuteen tuntiin tulojen menetystä osittain hoitorahalla kompensoimalla.⁸

Myös SKP ajoi sinnikkääsi työajan lyhentämistä ja kuuden tunnin työpäivää. Itse asiassa myös muut suuremmat puolueet ottivat vaaliohjelmissaan jossain määrin kantaa siihen, että perheen ja työn pitäisi olla paremmin yhteensovitettavissa. Nähdäkseni tämä jäi kuitenkin lähinnä retoriikan tasolle. Esimerkiksi Kokoomuksen teemassa "Tavoitteena parempi arki" ei ajalliseen ulottuvuuteen kiinnitetä huomiota. Sosiaalidemokraatit puolestaan ainakin mainitsevat sen.⁹ Vaikka arjen elettävyys nostettiin jossain mielessä vaaliteemaksi (vrt. Julkunen 2002, 4 huomauttaa, ettei aihetta ole helppo politisoida), ei tämä arjen sujuvuuden politisointi mielestäni ole onnistunut kovin uskottavasti tai näkyvästi. Ponnottomasta puheesta tekoihin on vielä matkaa.

⁸ Pallo haltuun, 2003. <http://vaalit.vihrealiitto.fi/vaalit/ohjelma.html>

⁹ Eduskuntavaalit 2003. <http://www.lapsiperheet.net/vaalit2003/>

Tutkielmassani käytän vapaan ajan ja yksityiselämän käsitteitä väljästi rinnakkain, enkä ota kantaa mitä niiden pitäisi sisältää. Pikemminkin tarkastelen työn ja muun elämän, työajan ja yksityiselämän suhdetta, jolloin yksityiselämään kuuluu monia asioita. Kiinnostavaa on, mihin aikaa jää työn ulkopuolella ja mihin ei. Työn ja muun elämän välisestä tasapainosta voi olla montaa mieltä. Toisaalta voidaan pitää hyvänä, jos ne linkittyvät läheisesti toisiinsa (”työ on niin mukavaa, että sitä tekee mielellään milloin vain”) tai sitten pidetään parempana, että niiden välille voidaan vetää selkeä raja, jotta jää aikaa rentoutumiseen ja yksityiselämään. Tutkiessani ajan runsautta tai niukkuutta ihmisten elämän kokonaisuudessa en määritä vapaata oleilua esimerkiksi aktiivista järjestötoimintaa huonommaksi vaan ylipäänsä kysyn, *onko halua hellittämiseen ja vähempään työn tekemiseen*. Työelämän trendit näyttävät kuitenkin kulkevan suurelta osin vastaan tällaista hellittämistä.

2.3 Johtavatko työelämän kehitystredit kohti ajan runsautta?

Kiihtyvä modernisaatio

”Sata vuotta työaika hallitsi kaksi kehityssuuntaa, työajan normalisointi ja lyhentäminen. 1900-luvun loppuun paikantuu kuitenkin niin selvä suunnanmuutos, että sitä luonnehditaan uudeksi työaikajärjestykseksi tai (työ)aikaregiimiksi. Uuteen työaikaregiimiin liittyy kollektiivisen sääntelyn osittainen purkaminen; työajat erilaistuvat ja työn ja oman ajan rajat haurastuvat. Normalisoivan sääntelyn rinnalle on tullut sääntöjen väljentäminen (deregulaatio), kollektiivisten normien sijaan yritys- tai yksilökohtainen suhde työaikaan. Toistuvuuden tilalle tulee joustavuus ja vaihtelevuus ja yhtenäisen 5 x 8 tunnin viikkorytmin sijaan erilaisia viikko- ja vuorokausirytmiejä.” (Julkunen & Nätti 2000, 199; Julkunen 2000b, 169).

Yhteiskuntatieteessä työelämän muutokset ja pitenevät työajat on liitetty modernisaatioteoriaan (ks. esim. Julkunen & Nätti 1999). Beck puhuu toisesta modernista ja riskeistä, Bauman postmodernista ja teoksessaan *Notkea moderni* (2002, 200) siirtymisestä raskaasta kevyeen kapitalismiin ja lujasta notkeaan moderniin. Garhammer (1999a) puolestaan puhuu Sennett’n (2002) tapaan joustokapitalismista tai deinstitutionalisatiosta sekä modernin kolmannesta aikakaudesta, johon kytkeytyy sääntelemätön ja globaali kapitalismi. Työn muutosta on hahmotettu muun muassa siirtymisellä teollisesta jälkiteolliseen ja fordismista ja jälkifordismin joustavuuteen, mikä esimerkiksi vähentää ikäviä rutiinitöitä. Toisaalta kiihtyvän muutoksen ja modernisaation keskustelua leimaa lisääntyvä epävarmuus työelämässä. Yritykset tavallaan ulkoistavat riskejään työntekijöiden harteille. En tarkemmin käsittele eri kirjoittajien kriittisiä painotuksia. Mielenkiintoista on kuitenkin se, miten mo-

dernisaatio riskeistään huolimatta on jotain sellaista, jonka haasteisiin on vastattava ja jossa on pysyttävä mukana. Erityisesti tämä koskee taloutta ja työelämää. (Julkunen 2003, 128.)

Julkunen ja Nätti (1999, 166) tiivistävät yleiset modernisaatioprosessit, jotka osaltaan heijastuvat työelämään ja organisaatiokulttuureihin, seuraaviin trendeihin: konsumerisaatio, detradinalisaatio, depolitisaatio, individualisaatio (yksilöllistyminen), differentiaatio (eriytyminen), työn tietointensivistyminen ja globalisaatio. Prosessit vaikuttavat muun muassa vapaa-aikaan, pyhäpäivien viettoon ja kollektiivisiin sääntöihin ja normeihin. Esimerkiksi työn sisällön ja työolosuhteiden eriytyminen ja erikoistuminen tekevät yhä vaikeammaksi mukailla universaaleja työaikanormeja. Globalisaatio puolestaan yhdistää erilaisia aikavyöhykkeitä; jossain on aina päivä. (Mt.)

Eräs perusmekanismi pitkien työaikojen takana on se, että työstä on tullut uudella tavalla ”omaa” ja henkilökohtaista. Kehitys koskee lisääntyvästi muutakin työtä kuin yrittäjyyttä. Tai kuten Garhammer (1999a, 12-15) kääntäen toteaa, uudenlainen yrittäjyys leimaa yhä useampia työtehtäviä. Raja työajan ja oman henkilökohtaisen ajan välillä hämärtyy. Etenkin tieto- ja asiantuntijatyöhön liittyy se, että työ on haastavaa ja nautinnollista, sitä voi tehdä monessa paikassa ja työ kulkee ajatuksissa mukana varsinaisen työajan ulkopuolellakin. Positiivisessa mielessä voidaan ajatella, että elämästä tulee uudestaan yhtä ja kokonaista, jos teollisen yhteiskunnan lohkoutuminen työhön ja omaan elämään murtuu. (Julkunen 2000b, 180; Julkunen & Nätti 1999, 167).

Asialla on kuitenkin kääntöpuolensa: kun työ ja vastuu siitä koetaan omaksi, työaikojen rajan vetäminen laeilla ja ”normaalilla” vaikeutuu (Julkunen & Nätti 1999, 167). Toisaalta voi pohtia, miten ns. diskursiivinen valta ja foucault’laiset minäkäytännöt vaikuttavat työntekijöihin rakenteiden perääntyessä: laitammeko itsemme toimimaan ”vallan” haluamalla tavalla (Julkunen 2000a). Garhammerin (mt.) mukaan yritysten strategioihin ja uuteen yrittäjyyteen liittyy etenkin se, sekä vastuuta että riskejä siirretään lisääntyvästi työntekijälle. Julkunen ja Nätti (mt.) pohtivat, onko standardisaatio globaalin kilpailutalouden puitteissa aiheuttanut lähinnä vain työaikojen pitenemistä ja polarisaatiota. Heidän mukaansa modernisaatioprosessin voi nimetä myös sosiaalisen korvaamiseksi (displacement of the social).

Kenen joustavuus?

Joustavuuden lisääntymisellä kuvataan yleisesti työelämän muutoksia. Kuten Julkunen ja Nätti (1999, 55) toteavat, joustava työaika on sateenvarjokäsitem, jolla kuvataan hyvin monenlaisia työ-

aikasopimuksiin ja -sääntelyyn liittyviä ilmiöitä. Sen vastakohtana on säännelty, yhdenmukainen, normaali ja kankea, jolloin joustavuus näyttyy yksilöllisenä, epätyypillisenä, paikallisena ja niin edelleen. Jo 1970-luvulla ennen kuin joustavuudesta alettiin puhua yleisemmin, yhteiskuntatieteilijät keskustelivat kansalaisten ikäsuverenisuudesta, jolloin joustava työaika ja uudet työaikamuodot nähtiin palkansaajien keinoina lisätä aika-autonomiiaa. 1980-luvulla puolestaan työnantajat ”kaappasivat” idean ja yhdistivät sen joustavan tuotannon tehokkuusvaatimukseen (mt.). Pyrkimys on kohti hajautettua ja paikallista sopimista työajoista. Prosessia voisi kutsua globalisaatioksi: työaikojen deregulaatio ja sopeutuminen globaaliin kilpailutalouteen on globaali trendi, joka edellyttää paikallista täytäntöönpanoa (mt., 62-65). Työelämän pelisääntöjen muodostuminen on siis siirtynyt toisaalta globaalimmaksi ja toisaalta lokaalimmaksi.

Myös Salmi (1996, 219) huomauttaa, että joustavuutta tähän saakka sovellettu lähinnä tuotannon tarpeiden mukaan ja käytännössä se tarkoittaa usein kausittain ylipitkiä työpäiviä. Hän kiinnittää huomiota siihen, että työttömyyden vuoksi tällaisesta ”joustavuudesta” tulee ongelma työntekijän arkipäivän kannalta, kun ylitöihin suostumiselle ei juuri ole vaihtoehtoa. Julkunen ja Nätti (1999, 72) toteavat, että uusissa työaikasopimuksissa pyritään lisäämään joustavuutta muun muassa sillä tavoin, ettei ylityöstä makseta ylimääräisiä korvauksia, vaan tunnit tasataan pitemmällä aikavälillä. Toisaalta joustavuuteen liittyy esimerkiksi se, että työntekijät voivat itse vaikuttaa työhöntulo- ja lähtöaikoihin, mikä lisää työntekijän autonomiaa (mt., 78). Kiinnostavaa normaalityöaikaa murentavassa kehityksessä on etenkin se, missä määrin joustavoitumispyrkimykset koituvat vain työnantajan ja millä tavalla ehkä myös työntekijän eduksi?

Sennett (2003) näkee joustavoitumiskehityksen johtavan työaikojen mosaiikkiin, vaikka toisaalta hänen mukaansa vain harvoilla työelämän hyväosaisilla on oikeus valita työaikansa. Hän myös uskoo joustavuuden ja jatkuvien muutosten tavallaan kuluttavan ihmisten luonnetta, vaikka positiivisesti ajatellen uudenlainen joustavuus vapauttaa teollisen ajan työn rutiinien sitovuudesta. Sennett'n (2003, 46) mukaan tämän päivän uusi poliittinen taloustiede ei täytä henkilökohtaista vapauden kaipuuta. Pyrkimys suurempaan joustavuuteen on päinvastoin synnyttänyt uusia valta- ja kontrollirakenteita. Myös Garhammer näkee uudessa ”joustokapitalismissa” monia uhkia työntekijän kannalta. Teollisella ajalla työntekijälle turvattiin neljä vapaa-ajan instituutiota: vapaa ilta työpäivän jälkeen, viikonloppu, vuosiloma ja eläke. Nykykehitys haastaa näiden kollektiivisten instituutioiden voiman ja itsestäänselvyyden ja sen myötä lepoa, rauhaa ja ennustettavuutta. (Mt. 1999a, 6-9.)

Beck suhtautuu ehkä positiivisimmin yksilön kykyyn käyttää joustavuutta omiin tarpeisiinsa (esim. 1998). Toisaalta hänenkin mielestään työn epävarmuus tarvitsee tuekseen erilaisia järjestelyjä; hyvinvointivaltio tulisi rakentaa sellaiseksi, että se huomioi epäjatkuvan palkkatyön. Palkkatyön puute voisi merkitä ajan yltäkylläisyyttä ja epäjatkuva palkkatyö eri elämäntilanteiden tasapainottamista, jos kehitystä tuetaan poliittisilla toimilla. Beck siteeraa Baumania puhuessaan turvallisista vapauksista: jos oikeus tuloon erotettaisiin palkkatyöstä se veisi pelottavan turvattomuuden suloisesta vapaudesta. Juuri riskien ja haittojen rajoittaminen olisi perustulon tärkein tavoite, joskin Beckillä siihen yhdistyy myös kansalaistyö arkipäivän demokratian pohjana. (Beck 1999, 264-265.) Gorzin (1999) mukaan vastikkeeton ja riittävän suuri perustulo on keino vastata työelämän kehitykseen, jotta joustavuus ei olisi vaan työntekijän joustavuutta vaan jotain työntekijälle. Tässä tapauksessa katkokset työelämässä mahdollistaisivat oman ajan hallinnan.

Julkunen ja Nätti puolestaan tuovat esille sen, että joustavat sopimukset vaihtelevat, ja muutosta on kokonaisuudessaan vaikea arvioida, koska se vaikuttaa eri ryhmiin ja yksilöihin eri tavoin. Työaikakehitys ei tarkoita universaalisti parempaa tai heikompaan hyvinvointia. Kuitenkin moniin uusiin joustavuuspyrkimyksiin yhdistyy sosiaalisia menetyksiä esimerkiksi pitenevien työpäivien tai enustamattomuuden kautta. (Mt. 1999, 74-75.) Joustavuus liittyy yritysten tarpeisiin, eikä yrityksen joustavuus aina lisää työntekijän autonomiaa. Silti voi epäillä, että yrityksen on vaikea saavuttaa merkittävää joustavuutta ilman, että joustavuutta samalla taataan edes jonkin verran myös työntekijöille. Suomessa työntekijöiden näkökulma ainakin pyritään ottamaan huomioon, koska työaikaajan modernisaatio on kysymys, johon myös valtio sekaantuu. (Mt., 77-78.) Toisaalta suomalaiset toivovat nimenomaan lisää joustavuutta työaikaan, eivät niinkään esimerkiksi lyhyempää työpäivää, ilmaistessaan omin sanoin tarpeitaan (mt., 179-181).

Pitkät työajat ja työelämän "hyväosaiset"

Normaalin haurastumisen myötä työaikaajan kehityspiirteet ja työaikaongelmat eriytyvät työmarkkina-aseman mukaan. Ongelmia voivat olla ovat ylipitkät työajat, työttömyys, vastentahtoiset lyhyet työajat, katkotyö, epäsäännölliset aikataulut, vuorotyö tai olematon oman työajan hallinta (Julkunen 2000, 175). Pitenevät työpäivät koskevat etenkin työmarkkinoiden hyväosaisia, jotka tekevät autonomista ja hyvinpalkattua työtä sekä henkilökohtaista uraa. (mt.; Julkunen & Nätti 2000, 199). Toisaalta voidaan katsoa, ettei tämä trendi ole erityisen uusi: Allard (1998, 42) huomauttaa, että jo 1970-luvun suurissa kansallisissa elintasoselvityksissä ilmeni selvästi, että kova työnteko oli muuttanut ylempien kansankerrosten etuoikeudeksi, joita pisimmät työajat koskettivat. Heitä ei kuiten-

kaan ollut syytä sääliä, sillä työn itsenäisyyden katsottiin kompensoivan pitkiä päiviä ja työn rasituksia.

Takala (2001a, 43) puolestaan kiinnittää huomiota siihen, että pienipalkkaiset työntekijäryhmät saattavat kärsiä sekä raha- että aikapulasta. Pitkät työpäivät eivät koske yksinomaan työelämän hyväosaisia; pienipalkkainen voi olla pakotettu tekemään pitkiä päiviä. Nähdäkseni keskeistä on kuitenkin se, että kun yhä useammat (palkkauksesta riippumatta) tekevät asiantuntijatyötä, jossa työn voi luoda ”oman näköiseksi”, koskee myös rajojen asettamisen ja pitenevien työpäivien ongelma yhä useampia. Kuten Julkunen (2000a, 227) kiteyttää: myös kiire, uupumus, kilpailullisuus ja ristiriidat lisääntyvät työn yksilöllisyyden, haasteellisuuden ja itsemääräämisen myötä. Toisaalta vastapainona tähän Takala (mt.) huomauttaa, että huonoimmassa asemassa ovat syrjäytyneet, joilla on ”vapaa-aikaa”, muttei taloudellisia resursseja käyttää sitä hyväkseen tai ne, jotka kotikeskeisen kulttuurin yleistymisen jättää yksin.¹⁰

Suomalaisten aineistojen mukaan pitkät työajat liittyvät yrittäjyyteen, joihinkin erityisiin ammatteihin, sosioekonomiseen asemaan ja sukupuoleen. Vuoden 1997 työvoimatutkimuksessa säännöllisesti vähintään 45 tunnin työviikkoa ilmoitti tekevänsä 22 prosenttia ylemmistä toimihenkilömiehistä. Normia pitemmät työajat ovat tyypillisiä useimmilla Akavan ryhmillä sekä yksityisellä että julkisella sektorilla. Toisaalta asiantuntijatyöt voivat antaa myös valinnanvapautta: kaikki eivät tee pitkiä työpäiviä. (Julkunen 2000, 175-176). Pitkät työajat ovat siis yleisimpiä ylemmän keskiluokan miehillä. Jos otetaan myös perhetilanne huomioon, naimisissa olevat tekevät pidempää työaikaa kuin naimattomat. Pisimpiä työpäiviä tekevät naimisissa olevat miehet, joilla on lapsia. Julkunen ja Nätti huomauttavat kuitenkin, että Suomessa työaikakuilu miesten ja naisten välillä on pieni. Pitkät työajat ovat yleisempiä juuri siinä iässä, kun perheessä on lapsia. Pitkillä työajoilla on myös taipumus kasaantua samoihin kotitalouksiin. (Julkunen ja Nätti 1999, 158-161.)

Vuoden 1997 työolotutkimuksen mukaan työaikamuodot Suomessa ovat kuitenkin säilyneet varsin muuttumattomana. Säännöllinen päivätyö on edelleen ylivoimaisesti yleisin työaikamuoto. Sitä vastoin on näyttöä siitä, että ylityöt ovat lisääntyneet voimakkaasti. Etenkin palkatonta ylityötä tekevien osuus on kasvanut sekä naisten että miesten osalta. Tämä on Lehdon ja Sutelan mukaan osoitus työhön sitoutumisen lisääntymisestä sekä työn muuttumisesta intensiivisemmäksi. Myös kiireen haittaavuus työssä on tutkimuksen mukaan lisääntynyt. (Lehto & Sutela 1998, 37-38.) Samaan tu-

¹⁰ Tätä näkemystä tosin pyritään kyseenalaistamaan esimerkiksi ”ajan runsauden” utopioissa – toisinkin voisi olla.

lokseen ovat päätyneet Järnefelt & Lehto (2002, 121), joiden mukaan kiire ilmenee sekä työn intensivoitumisena että työpäivän pitenemisenä. Edellinen koskee heidän mukaansa etenkin naisvaltaista julkista sektoria henkilöstövajeineen ja jälkimmäinen yksityistä sektoria.

Pitenevien työpäivien ja tiivistyvän työtahdin aiheuttamia ongelmia on käsitelty useissa tutkimuksissa. Ainoa ongelma ei ole työn ja muun arjen yhtensovittaminen. Pitkät työajat voivat johtaa jopa vuorokautisen unen lyhenemiseen. Härmän ym. (2002) tutkimuksessa tietotyön yhteyksistä työmäärään, työaikoihin ja uneen, vähintään tunnin univajetta esiintyi 37 %:lla vastaajista. Yhdeksi yleisimmäksi univajeen syyksi nimettiin ”ajan puute” (mt., 80). Työpaineiden kokemisella on selvä yhteys erilaisten väsymisoireiden kokemiseen, päänsärkyyn, niska- ja hartiakipuihin ja unettomuuteen (Lehto & Sutela 1998, 38). Blomin ym. (2001, 132-134) tutkimuksessa palkkatyöntekijät kokivat työelämän kovenemisen selkeimmäksi muutokseksi työelämässä. Tähän liittyvät muun muassa ristiriidat työntekijöiden välillä, esimiesten ja alaisten ristiriidat ja kilpailuhengen lisääntyminen. Työn ruumiillista rasitusta lukuun ottamatta tietotyöläisten työ havaittiin kuormittavammaksi kuin muiden työntekijäryhmien työ. Tosin kaikilla ryhmillä oli aikapaineita. Ristiriitaiseksi Blom ym. mainitsevat sen, että työn vaatimukset kasvavat samalla kun työn perusedellytykset heikkenevät.

Pitkien työpäivien yleistyminen on kärjistynyt Yhdysvalloissa. Schor'n (1991) mukaan työpäivien pidentyminen koskee kaikkia tuloryhmiä, ja hän puhuu vapaa-ajan eroosioista. Trendin takaa löytyy hänen mukaansa useita mekanismeja. Yhtenä syynä on konsumerismi; ihmisten valinnat asettavat rahan ja kulutuksen vapaan ajan edelle. Tilanteelle löytyy myös kollektiivisempia ja rakenteellisia selityksiä kuten amerikkalaisen ay-liikkeen voimattomuus. 1960-luvun taloudellisen käänteen jälkeen kiristyneeseen kilpailuun on vastattu tekemällä enemmän; työnantajat vaativat enemmän ylityötä. Laskevat tai paikallaan pysyvät tulot saavat ihmiset tekemään pidempiä työaikoja. Vaikka tulot eivät suoranaisesti olisi laskeneet, pakottaa keskiluokkainen pyrkimys aineelliseen eteenpäinmenoon tekemään enemmän ja enemmän. (ks. Julkunen & Nätti 1997, 35-36.)

On huomattava, että Suomessa kuten muuallakin Euroopassa työaikalainsäädännöllä ja sopimuksilla on kuitenkin yhä suuri merkitys, ja ammattiyhdistysliikkeellä on vaikutusvaltaa (ks. Julkunen 2000b, 187). Suomessa tehdään vielä pitkälti normaalityöaikoja. Tilastot antavatkin ristiriitaisen kuvan työaikojen muutoksesta verrattuna uusien trendejä koskevaan aikalaisymmärrykseen. Toisaalta heikot signaalit puhuvat muutosten puolesta; muutokset eivät ole niin Suomessa kuin esimerkiksi Saksassakaan suuria, mutta laadullisesti yhdensuuntaisia. Pitkät työajat yleistyvät ja säännöllinen päivätyö käy harvinaisemmaksi. Muutosta voi kuvata kissantassuin hiipivänä toisena modernina

(Beck) tai työaikojen hiljaisena vallankumouksena (de Jouvenil), joka etenee eri maissa eriaikaisesti. Kokoaikaisesta ja yhdenmukaisesta työllisyydestä siirrytään työaikojen erilaistumiseen ja epätahdistumiseen. (Julkunen 2000b, 170-173.) Esimerkiksi Garhammer (2001, 240) pelkää Euroopan globalisaation myötä lähenevän Yhdysvaltojen kehitystä työpolitiikassa, mikä ehkä vahvistaa Euroopan asemaa, mutta ei eurooppalaisten elämänlaatua.

Jos pitkiä työaikoja ja muita työaikaongelmia halutaan ehkäistä, tarvitaan vastavoimaksi nykytilanteessa monien keinojen yhdistämistä. Vaikka työajan hallinta siirtyisi yhä enemmän yksilön harteille, on kollektiivinen vaikuttaminen silti tarpeen. Työaikojen erilaistuminen ja paikallinen sopiminen eivät itsestään takaa työntekijän suurempaa autonomiaa. Työajan hallinnan välineitä on etsittävä EU-tason työaikapolitiikasta, valtion välillisestä ohjauksesta, yritysten sosiaalisesta vastuullistamisesta ja yksilöiden valtaistamisesta. Viimeksi mainittu edellyttää muun muassa uusien innovatiivisten työntekijäystävällisten työaikamallien kokeilemistä. Olisi luotava paikallisia areenoita, joissa saadaan kuuluviin henkilökohtaisten valintojen ja perhe-elämän tarpeet, jotta ne voidaan huomioida yrityksissä. Tärkeässä asemassa ovat myös laeilla ja keskitetyillä sopimuksilla taatut sosiaaliset oikeudet ja rajoitukset, sekä julkinen mielipide ja keskustelu, joka tukee vähemmän työnteon ('working less') kulttuuria. (Julkunen & Nätti 1999, 198-204; Julkunen 2000b, 186-188).

2.4 Aika ja elämänlaatu

Elämänlaatua etsimässä?

Muun muassa nykyinen elämänpolitiikkakeskustelu antaa tavallaan uuden mahdollisuuden tuoda hyvän elämän ja sen myötä aikakysymyksiä esiin. Vaikka suuret yhteiskunnalliset utopiat eivät näytä ajankohtaisilta - eivätkä ehkä totaalisuudessaan ole tavoiteltaviakaan -, olisi Antti Kariston (1998) mukaan hyvä tavoitella ns. pientä hyvinvointia mieluummin kuin vain keskittyä "kurjuuden lievittämiseen". Hän analysoi Roosin sosiaalipolitiikassa tekemää erottelua pieneen ja suureen kurjuuteen. Suuri kurjuus tarkoittaa todella huonoja olosuhteita, kuten sotia, nälkähätää ja ikityöttömyyttä, pieni kurjuus puolestaan kovaa tai ahdistavaa arkea mukiinmenevien aineellisten olojen keskellä. Kariston mukaan myös positiivisella puolella tulisi tehdä jako suureen ja pieneen hyvinvointiin, mitä hän kuvaa termeillä "onni ja autuus" ja "onnen pipanoita". Ensimmäisestä voidaan hakea intoa ja moraalista voimaa, jos yritetään vaikuttaa vallitseviin oloihin, mutta jälkimmäinen eli hyvinvointi arkisemmassa mielessä, pitää Kariston mielestä ottaa vakavasti. (Mt., 73.)

Pienen hyvinvoinnin Karisto yhdistää siihen, mitä Bauman sanoo elämänlaadusta. Zygmunt Baumanin (1995, 77) mielestä puhe elämänlaadusta on tyypillistä postmodernille ajalle ja esimerkki sille tyypillisestä utooppisuudesta. Sitä koskeva puhe kumpuaa tyytymättömyydestä ja heijastaa sitä, että arkielämässä on jotain vialla. Sisällöltään elämänlaatu ei ole valmiiksi määriteltyä tai universaloitavissa vaan sisällöltään avointa ja muuntuvaa. (Mt., 77-80.) Myöskään itse en määrittele elämänlaatua tässä erityisen tarkasti, mutta pidän mielenkiintoinen ajatusta elämänlaadun ja hyvän elämän kaipuusta ”pienenä utopiana” (vrt. myös Rahkonen 1990, 658-659). Tässä tutkielmassa pyrin tarkastelemaan etenkin ajan merkitystä elämänlaadulle; voiko sitä olla ajan runsaus vastakohtana ajan puutteelle. Yleisesti ottaen elämänlaatuun liitetään puhe onnellisuudesta, subjektiiviset hyvinvoinnin kokemukset ja jonkinlainen immateriaalinen hyvinvointi (esim. Juuti 1996, 152; Allard 1998).

Elämänlaatu nousee keskeiseksi teemaksi useilla nykykirjoittajilla; etenkin Garhammer kytkee elämänlaadun ja ajan vaurauden tiiviisti yhteen. Yhteiskuntatieteilijät ovat kehittäneet ”hyvän elämän” käsitteitä vakaan talouskasvun ja valtavirran modernisaatioteorian käsitteiden tuolle puolen. Sosiaalisten ja ekologisten riskien lisäksi kasvava huoli koskee aikaköyhyyttä. (Garhammer 2002, 219.) Garhammer viittaa Ronald Inglehartin ”niukkuushypoteesiin”, jonka mukaan yksilöt ja yhteiskunnat arvostavat erityisesti sellaisia asioita, joista on puutetta. Kun käytettävissä oleva aika edistyneissä yhteiskunnissa ja etenkin tietyissä elämänvaiheissa on vähäistä, ajan arvostus kasvaa. Sirianni (1991, 263 Julkusen ja Nätin 1999, 197 mukaan) mainitsee, että sosiaalinen paine kohti uutta aikapolitiikkaa kumpuaa muun muassa lisääntyvästä ekologisesta kritiikistä sekä stressin, kiireisyyden ja ajan puutteen aiheuttamien oireiden yhä selvemmästä tiedostamisesta.

Keskustelua postmateriaalisten arvojen noususta on käyty yhteiskuntatieteissä jo parikymmentä vuotta (esim. Sairinen ym. 1999, 161). Vallitseva elämänpolitiikkakeskustelu saattaa antaa uuden kimmokkeen eettisille, elämän mielekkyyttä ja onnellisuutta käsitteleville pohdinnoille ja valinnoille. Vaikka elämänpolitiikan – yksilöiden valintojen¹¹ – kykyä rajata työaikaa epäiltäisiin, nojaa työaikojen rajoittaminen yhä enemmän moraalisiin ja elämänpoliittisiin kiinnekohtiin. Työaikojen merkityksellistämisen sanasto on elämänpoliittista. Yritysten intressejä vastassa ei ole työväenluokka vaan eksistentiaaliset ja moraaliset kysymykset: elämän mieli, hyvä elämä, työn jakaminen, u-

puminen, lapset, perhe, itsetoteutus ja ekologinen kestävyys. Suomessa lähinnä perhe on kulttuurisesti legitiimi paikka, jonka nimissä työn sitovuutta voi arvostella. (Julkunen 2000b, 186-187; 2002, 12.)

Julkusen (2000b, 188) mukaan julkisella keskustelulla, sen aikatietoisuudella ja kyvyllä tukea yksilöiden vastarintaa on merkitystä. Myös esimerkiksi Hochschild (1997) peräänkuuluttaa eräänlaista ”aikaliikettä”, jossa julkisella keskustelulla on tärkeä osansa. Ennen kaikkea vaatimuksia nostetaan esiin ihmisten yksityiselämän tarpeiden puolesta (esim. mt., 259). Vaikka ympäristönäkökulma liittyy aikakysymykseen ainakin hyvin monissa kirjoituksissa aina Gorzista lähtien, on vaikea sanoa, miten työssäkäyvät yksilöt liittävät nämä asiat yhteen omassa elämässään. Puhuessaan hyvinvoinnin käsitteen uudelleenmäärittelystä, josta on käyty keskustelua sekä yhteiskuntatieteiden että ympäristöajattelijoiden parissa Sairinen ym. (1999, 160) siteeraavat nimeltä mainitsematonta kansanedustajaa:

(...) Ei ole erillistä tapaa ratkaista ympäristökysymystä, ihmisten sosiaalista hyvinvointia ja taloudellista menestystä, vaan uusi kysymys on se, millä hyvinvointia luodaan. Toivottavasti sinnittelevän kansan oivallus joskus tulevaisuudessa olisi se, että teen hirveästi töitä saadakseni rahaa, jolla voisin ostaa ruuan, joka on huonompaa ja kalliimpaa kuin se jonka voisin itse tehdä. Ja teen hirveästi töitä ja olen hirveän stressaantunut, jotta voisin ostaa itselleni loman, jolta en kuitenkaan täysin toipuneena edes palaa. Että hetkinen, voisiko olla jokin toisenlainen tapa vastata siihen minun perustarpeeseeni hyvinvoinnista, vapaa-ajasta ja selviytymisestä.

Beck (1998, 8) tulkitsee, että perinteinen pyrkimys suurempiin tuloihin, kulutukseen ja uraan olisi murtumassa ja korvautumassa aineettomaan elämänlaatuun liittyvillä pyrkimyksillä, joita on vaikea tulkita. Hän olettaa, että etenkin ”oman ajan” kontrollia arvostetaan yhä enemmän. Aika on avain joka avaa oven ”itseääräytyvän aikakauden aarteisiin”: vuoropuheluun, ystävyYTEEN, omana itsenä olemiseen, myötätuntoon, nautintoihin ja niin edelleen¹². Beckin käsitys yksilön liikkumavarasta ja valinnanmahdollisuuksista on paikoin hyvin positiivinen. Toisaalta Beck (1998, 50) huomioi, että työllä on suuri symbolinen merkitys sekä vanhassa että uudessa arvojärjestelmässä. Yksilöllistymiskehitykseen kuuluu se, että kaikki mahdollisuudet itsetoteutukseen halutaan pitää auki. Tämän edellytys on taloudellinen turvallisuus, joka yhä tarkoittaa henkilökohtaisia palkkatuloja. Myös Julkunen (2000a, 233) toteaa, että työnteon suhteen yksilön valinnanvara on rajallista; työstä ei ole

¹¹ Elämänpolitiikan määrittelystä ks. esim. Hoikkala & Roos 2000, jotka Giddensiin (1991, 215) nojaten sanovat elämänpolitiikan merkitsevän muun muassa minuutta, identiteettiä, itsereflektiota, elämänkaarta, hyvinvointia ja elämäntapaa koskevaa politiikkaa – elämänpolitiikka siis liittyy yksilön elämää koskeviin päätöksiin ja valintoihin. Elämänpolitiikka on sumearajainen ja pehmeä yhteiskuntatieteiden käsite, jonka kysymykset virittävät eettisen tilan uudella tavalla, toisaalta omillaan pärjäämisen eetos tunkeutuu sen myötä koko järjestelmään. Elämänpolitiikka sijaitsee yksilön itsehallinnan ja perinteisen valtiollisen politiikan välisellä harmaalla alueella. (Mt.)

¹² Käännös Julkunen 2000a, 231.

tullut valinnan asia. Diskurssi, jonka mukaan itsensä elättäminen on ainoa mahdollinen sosiaalinen järjestys, on vaikeasti ohitettavissa.

Bauman ei luota vain elämänpolitiikan ja yksilöllistymisen voimaan edesauttaa ihmisten elämänlaadun kannalta suotuisampia ratkaisuja. Bauman puhuu notkeasta modernista vertauskuvallisesti kiinteän ja pysyvän sulattamisena. Nyt sulattavat voimat ovat siirtyneet politiikasta elämäkäytäntöihin ja laskeutuneet makrotasolta sosiaalisen kanssakäymisen mikrotasolle (mt. 2002, 15). Nykyinen versio modernista on hänen mukaansa yksilöllistetty ja yksityistetty. Tehtävät, joihin ennen oli selkeämmät mallit, koodit ja säännöt ovat muuttuneet yksilöllisiksi tehtäviksi. Yksilön vastuulla on muokata elämänsä tavoitteet ja myös vastuu epäonnistumisesta. (mt. 14-15) Bauman toteaa myös Beckiin viitaten, että riskejä ja ristiriitoja tuotetaan edelleen sosiaalisesti, vain velvollisuus ja tarve selviytyä niistä yksilöllistetään (mt., 46).

Baumanin mukaan juuri yksilöllistyminen on syynä siihen, että on lakattu kirjoittamasta utopioita hyvästä yhteiskunnasta. Enää ei tarvitse pelätä Isoa Veljeä, vaan kaikki on itsestä kiinni (mt. 78). Bauman pohtii kriittisen teorian tehtävää nykymaailmassa: kun se perinteisesti on pyrkinyt vapauttamaan ihmiset alistavan valtion holhouksesta, nyt tarvitaan pikemminkin avuksi julkista valtaa ja kriittistä julkista agendaa yksilöllistyneissä olosuhteissa. Hänen mukaansa ”vapautumisen tehtävä ei ole vanhentunut, vain merkitys, joka vapautteen ennen liitettiin.” Bauman pitää ongelmallisena yksilön oletettuja ja todellisia valinnanmahdollisuuksia; hänen mukaansa negatiiviset vapaudet korostuvat positiivisten kustannuksella. (Mt. 50-67).

Baumanin mukaan kriittisen ajattelun tehtävä on siis yhä nostaa päivänvaloon vapautumisen tielle kasatut lukuisat esteet. Nykyään suurimmat esteet kuitenkin liittyvät siihen, että on yhä vaikeampaa muuttaa yksityiset ongelmat julkisiksi kysymyksiksi ja eduiksi; muovata yksityistetyt elämänpoliittiset utopiat uudelleen niin, että niitä voidaan taas pitää visioina hyvästä ja oikeudenmukaisesta yhteiskunnasta. Kun julkinen politiikka luopuu tehtävistään ja elämänpolitiikka ottaa vallan, ongelmat joita ihmiset kohtaavat tullakseen yksilöiksi eivät kumuloidu. Yksilön riippumattomuuden uhkia ja mahdollisuuksia täytyykin Baumanin mukaan hakea henkilökohtaisen elämänpolitiikan ”miniatyyrimaailman” sisältä, mutta tämä tarvitsee tuekseen kuitenkin riippumattoman yhteiskunnan. Bauman ehdottaa joka tapauksessa, että vaihtoehtoisen yhteisen elämän etsiminen täytyy aloittaa juuri tutkimalla elämänpolitiikan vaihtoehtoja. (Mt., 66-67.)

Ajan niukkuuden paradokseista ja aikavaurauuden kriteereistä

Mihin aika kuluu, miksi se tuntuu niukalta? Vaikka nykyajan työelämän trendeillä on vaikutuksensa ajan puutteen kokemuksiin, ei kyseessä ole vain 1990-luvun tai joustavaan kapitalismiin liittyvä ilmiö. Ajan niukkuus on modernin elämän ilmiö. Moderneja yhteiskuntia luonnehtii ajan niukkuuden paradoksi: mitä enemmän aikaa säästetään ja mitä taloudellisemmin sitä käytetään, sitä niukemmaksi se tulee. (Julkunen & Nätti 1999, 197.)

Vaikka vuosityöaika pitkällä aikavälillä on lyhentynyt, koetaan ajan niukkuutta. Julkunen (2000b, 183-184) mukaan tälle on useita mahdollisia selityksiä, kuten modernin elämän rajattomat aikaa vievät mahdollisuudet, naisten palkkatyön yleistyminen, koti- ja perhe-elämän keskiluokkaiset standardit, urbaanin elämän ja etäisyyksien viemä aika. Normaalibruttotyöpäivä työmatkoineen on yksinkertaisesti pitkä. Hän huomioi, että muutkin uuden aikajärjestyksen piirteet lisäävät kiireen kokemista. Taloudesta peräisin oleva suorittaminen saattaa levitä myös työn ulkopuoliseen elämään. Ajankäytön yksilöllistyminen ja epätahdistuminen pakottavat suunnitteluun ja koordinaatioon.

Garhammer (2001) tarkastelee myös seuraavanlaista paradoksia: samalla kuin ihmiset moderneissa yhteiskunnissa altistuvat kasvavalle aikapaineelle, he myös raportoivat subjektiivisen hyvinvointinsa lisääntyneen. Aikapaine ei suoranaisesti vähennä koettua hyvinvointia kansainvälisissä vertailuissa tai yksilötasolla. Vastauksena voisi olla modernisaatioteorian tai psykologisen lähestymistavan selitysmallit. Elämänlaatu ja tyytyväisyys kasvavat talouskasvun ja elintason myötä, jotka myös kiihdyttävät sosiaalista elämää. Osallistuminen moniin toimintoihin lisää tyytyväisyyttä. Näihin Garhammer kuitenkin esittää kritiikkiä. Tyhjentävää vastausta paradoksiin Garhammer ei luonnollisesti artikkelissaan anna, vaan viittaa modernin ambivalentteihin seurauksiin ja kehottaa ottamaan ajan puutteen ilmaukset kaikesta huolimatta tosissaan.

Ajalla on myös moraalinen ulottuvuus. Kun ajasta kilpailevat monet asiat, aikaa voidaan pitää vertauskuvana, joka osoittaa, mitä pidetään elämässä tärkeänä (Jallinoja 2000, 119). Toisaalta ajan puutteella selitetään sitä, että toimitaan omien eettisten normien vastaisesti (Garhammer 1999b). Sirianni (1991 Julkunen & Nätti 1999, 197 mukaan) puhuu ajan moraalitaloudesta, jonka myötä kyky tai oikeus järjestää ajankäyttö vapaammin ja harkitsevaisemmin on edellytys moraalisen vastuun lisääntymiselle. Myös Hochschild (1997, 235) huomaa, että kiireessä omia ihanteita lykätään; toisenlainen minä olisi mahdollinen, ja läheisten tarpeet voisi tyydyttää paremmin, jos vain olisi aikaa. Jallinojan (2000) mukaan työ voidaan kokea ajaksi itselle vastakohtana perheajalle tai pa-

risuhdeajalle. Seurauksena totaalaisesta sitoutumisesta työhön on kuitenkin uupumusta ja myöhemmin katumus. Työhön sitoutumiseen liittyy se, etteivät edes työlle omistautuneet näe todellisen työajan ja sopivimpana pidetyn työajan kohtaavan. Työkulttuuria kuitenkin hallitsevat sellaiset mekanismit, jotka ihanteellistavat työhön sitoutumista niin, että kaikki joutuvat punnitsemaan omaa sitoutumisen astettaan. (Mt., 131.)

Bauman (Kariston 1998, 63 mukaan) huomauttaa usein, ettei kaikkea ei voi saada samanaikaisesti; kun yhtä saa, niin toista menettää. Tarkoittaako esimerkiksi menestyminen työelämässä – tai jopa vain siinä mukana pysyminen – siis väistämättä kiireisyyttä ja ajan niukkuutta muilla elämän alueilla? Pitääkö toisenlaiset toiveet haudata ja moraalistakin tinkiä? Pauli Vähämäki, joka on tutkinut ns. vaihtoehtoisia elämäntapoja 1980-luvun Suomessa, ajattelee että vaihtoehtoisessa elämäntavassa, jossa korostuvat yhteisvastuullisuuden, luonnonmukaisuuden ja omatoimisuuden arvot, usein *vähenee* vaihtoehtojen runsaus, mutta lisääntyy mahdollisuus harkittuun toimintaan, oman elämän päämäärien ja oman olemuksen luomiseen. (Vähämäki 1984, 211.)

Vähämäki toteaa, ettei ole olemassa tiettyä vaihtoehtoisen elämäntavan mallia, vaan kirjo on suuri. Hän tapasi ihmisiä, ”jotka eivät ole jääneet arkipäiväsätkyttelijän rooliinsa”, vaan toteuttivat unelmiaan ja toiveitaan. Toisaalta nämä ihmiset olivat usein elämän joltakin nurkalta kiinnittyneet yhteiskunnan peruskuvioihin - ”aamulla töihin, ruokatunnilla maksamaan lainanlyhennys, illansuussa markettiin ja päiväkotiin”. Vaihtoehtoinen elämäntapa ilmeni usein ristiriitana ja arkipäivän ihmeinä. (Mt., 7-8.) Esimerkiksi globalisaatiokriittisen liikehdinnän aktivistit ovat myös 2000-luvulla politisoineet arkisia käytäntöjä ja herättäneet keskustelua elämänlaadullisista kysymyksistä ja ajankäytöstä (Massa 2002). Tarkoitukseni ei kuitenkaan ole tarkastella vain ns. vaihtoehtoista elämää, vaan sitä voisivatko ”modernin irrationaalisuudet” ja eksistentiaaliset kysymykset sisältää toisenlaisen aikakulttuurin siemeniä (vrt. Julkunen 2000b, 188) laajemminkin.

Manfred Garhammer käyttää käsitettä aikavauraus (*Zeitwohlstand*, time prosperity), joka on hänen mukaansa yhä tärkeämpää työssäkäyvien ihmisten elämänlaadulle. Aikavaurauksella hän tarkoittaa (1) vapaan ajan sopivaa määrää, (2) yksilöllistä aikasuvereniteettia sekä (3) kollektiivisia aikainstituutioita, jotka varmistavat turvallisuudentunteen ja arkipäivän sekä elämänsuunnittelun (Garhammer 1999b, 3; käännös esim. Julkunen 2000b, 184) tai yleisemmin riittävää aikaa henkilökohtaisiin tarpeisiin ja lepoon (Garhammer 2002, 238). Garhammerin aikavauraus ei tarkoita vain yksinkertaisesti vapaan ajan määrää; myös sillä on merkitystä, miten tämä aika sijoittuu. Hän nostaa esiin ajan sosiaalisen merkityksen kuten yhteiskuntatieteilijöillä usein on tapana (esim. Daly 1996;

Hörning ym. 1995; Adam 1995.) Kriteerit painottavat sekä yksilöllisiä että kollektiivisia aikavaurauden ulottuvuuksia. Ehtoihin liittyy siis vanhoja teollisia sekä uusia jälkiteollisia piirteitä (Julkunen 2000b, 184).

Garhammerin mukaan länsieurooppalaisten ihmisten elämänlaatua määrittää lisääntyvässä määrin aika, jonka he viettävät työssä sekä aika, joka on heidän vapaassa käytössään, kun työssäkäyvien ihmisten kiireisyys sekä työn intensiivisyys ovat lisääntyneet 90-luvulla. Vapaasti käytettävä aika ei ole lisääntynyt samassa suhteessa kuin tuottavuus ja yleinen elintaso ovat kasvaneet (mt. 1999b, 8). Garhammer (2001) liittää aikavaurauden käsitteen kiinteästi elämänlaatuun, jonka hän puolestaan käsittää laajemmassa mielessä kuin esimerkiksi psykologiassa on yleensä tehty. Siinäkin hän huomii sekä yksilölliset resurssit että kollektiiviset instituutiot sekä toisaalta materiaalsen ja immateriaalsen hyvinvoinnin. Lisäksi aikavaurauteen vaikuttaa ajan ”tiheys”, se kuinka paljon vaatimuksia työssä ja arkielämässä kohdataan (mt. 1999b, 8).

Garhammer on tutkinut aikavaurautta ja työaikoja muun muassa 55 eri indikaattoria käsittävän monimuuttuja-analyysin sekä ajankäyttöpäiväkirjojen avulla, sekä tehnyt kansainvälisiä vertailuja. Vaikka esimerkiksi Euroopan unionin alueella miesten työuran kesto elämäkaressa on lyhentynyt, ei se vielä takaa aikavaurautta, koska työstä on tullut yhä intensiivisempää ja työurista epävarmoja. Lisäksi esimerkiksi omien kykyjen jatkuva markkinointi tunkeutuu vapaa-aikaan. Aika tiivistyy niin työssä kuin kotitalouksissakin; koettuun aikapaineeseen vaikuttaa Garhammerin tulosten mukaan juuri palkattoman ja palkkatyön suuri määrä. Etenkin Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa ylityön ja aikapaineen aiheuttamat ongelmat ovat kärjistyneempiä kuin esimerkiksi Saksassa, mutta globalisaation myötä ”amerikanmalli” on leviämässä. Garhammerin mukaan tarvittaisiin kokonaisvaltaista aikapolitiikkaa, jonka toteutumiselle on paljon esteitä, koska ajankäyttöä koskevat kysymykset jäävät alisteiseksi taloudellisille päämäärille. (Garhammer 1999b, 35.)

Myös Julkunen ja Nätti (1999, 196-197) pitävät tätä aikavaurautta tärkeänä inhimillisenä ja sosiaalisena arvona. Kuitenkin uusien työaikatrendejien ja aikavaurauden suhde on ristiriitainen: työaikojen destandardointi ja dekollektivointi uhkaavat sekä ensimmäistä ja kolmatta aikavaurauden ulottuvuutta. Myös suhde toiseen kriteeriin, yksilölliseen aikasuvereniteettiin, on moniselitteinen ja epäselvä.

Julkunen ja Nätti (mt.) eivät täysin yhdy Beckin käsitykseen, että lisääntyvä yksilöllistyminen toimii mekanismina, joka lisää vapaata aikaa ja että yhä vahvemmat yksilöt tavoittelevat erityisesti

tätä. Heidän mukaansa viimeaikainen kokemus todistaa päinvastaista: Jos aika ei ole sidottu kollektiivisiin aikainstituutioihin, tahtoo työaika pidentyä kovan kilpailun taloudessa ja yhteiskunnassa, vaikka työpaikoissa olisi enemmän itsemääräämismahdollisuuksia.

Myös työolotutkimusta käsittelevässä teoksessa Joustaen ja Jaksan mainitaan mielenkiintoisena kysymyksenä se, kuinka paljon yksittäiset työntekijät itse määräävät ”elämänpolitiikastaan” (Lehto & Järnefelt 2000, 9). Tutkielmassani tarkastelenkin juuri tätä kysymystä laadullisen aineiston valossa ja lisäksi mahdollisia aikaan liittyviä toiveita, jotka syystä tai toisesta jäävät toteutumatta.

Aikapioneerit edelläkävijöinä

Aikahyvinvoinnin ja elämänlaadun tavoittelijoista on joitakin tutkimuksella tavoitettuja esimerkkejä. Hörning ym. (1995) löysivät saksalaisessa tutkimuksessaan joukon niin sanottuja aikapioneereja, jotka olivat oma-aloitteisesti lyhentäneet työaikaansa tulojen samalla vähetessä. Tutkimuksessa verrataan aikapioneereja niin sanottuihin aikakonventionalisteihin, jotka lyhentävät työaikaansa jotakin konkreettista asiaa varten täyttääkseen vapautuneen ajan muilla aktiviteeteilla – he lyhentävät työaikaansa esimerkiksi silloin kun lapset ovat pieniä.

Aikakonventionalisti lyhentää työaikaansa vain juuri sen verran kuin tarvitsee aikaa muihin velvollisuuksiinsa. Hän siis tavallaan tekee kuitenkin kokonaisen työpäivän edestä hommia. Hän työskentelisi kokopäiväisesti, jos voisi. Aikakonventionalistejen motiivit eivät liity aikapaineeseen tai ajan puutteeseen. Aikapioneereilla työajan lyhentämiseen liittyvät monimutkaisemmat syyt, jotka eivät ole yhtä selvästi ilmaistavissa kuin aikakonventionalisteilla. He haluavat aikaa itselle - vapautta ja pelivaraa - eivätkä halua elämää, jonka työ täyttää ja määrittää. Omaan työhönsä aikapioneerit ovat kuitenkin sitoutuneita. (Mt.)

Aikapioneerit suhtautuvat kriittisesti nykyisiin aikasuhteisiin, joita leimaa ajan puute ja niukkuus - ”yhteiskunta ilman aikaa” (Hörning ym. 1995, 5). He pyrkivät lisäämään harmoniaa eri aikasidonnaisuuksien välillä. Heidän elämäntyyliinsä tähtää ajalliseen hyvinvointiin. Aikapioneerit uskovat, että tämä erottautuminen on parantanut heidän elämänlaatuaan verrattuna entiseen.

Aika on siis tärkeä tekijä aikapioneerien elämäntyyliinsä. Heillä on erilaisia tekniikoita, joilla he varmistavat, ettei työstä vapautunut aika valu hukkaan ts. korvautu muilla aktiviteeteilla.

Aikapioneerien aikatietoisuus on vahva. Työ halutaan unohtaa vapaa-ajalla. Päiväjärjestykseen ei oteta liikaa asioita. Rutiineja ja pakkoja vastustetaan. Silti jonkinlainen ajankäytön itsenäinen suun-

nittelu on tarpeen, vaikka he pitävät keskeisenä kykyä vaihtaa suunnitelmia joustavasti. Juuri aika-
taulun väljyys mahdollistaa tämän. Hörning ym. tulkitsevat, että aikapioneerit haluavat erottautua
työyhteiskunnan kulttuurisesta paradigmasta. Kokopäivätyön haitat nähdään suurempina kuin sen
edut. Kulutusta ollaan valmiita vähentämään, jotta elämä olisi rikkaampaa, ja aikaa on enemmän
vapaassa käytössä. (Hörning ym. 1995.)

Juliet Schor on tutkimuksissaan tehnyt hieman samansuuntaisia havaintoja kuin Hörning ym. työ-
aikaansa - ja siten myös ansiotasoaan - sekä kulutustaan vähentäneistä amerikkalaisista ihmisistä.
Stressi ja tyytymättömyys kovan työnteon ja kuluttamisen kierteeseen johtavat hänen mukaansa yhä
useammin – 1990-luvulla jopa 19 %:lla amerikkalaisesta aikuisväestöstä - jonkinlaiseen vapaaehtoi-
seen elämäntyyliinmuutokseen. Hän kuvailee tätä ilmiötä termillä ”downshifting”. Schor erittelee
ilmiön eri puolia; on myös ihmisiä, jotka eivät laske ansiotasoaan vapaaehtoisesti, mutta osa heistä
on silti muutokseen tyytyväisiä. (Mt. 1998a, 113-114).

Toisaalta hän havaitsi paljon toiveita työajan lyhentämisen ja erilaisten katkosten puolesta, jotka
eivät toteutuneet, koska niihin ei katsottu olevan varaa (1998b, 8). Schor ei nosta ”omaa aikaa” tai
aikatietoisuutta yhtä keskeiselle sijalle kuin tehdään tutkimuksessa aikapioneereista. Hän keskittyy
kuluttamiseen ja puhuu tässä yhteydessä lähinnä elämän yksinkertaistamisesta, mihin hän kuitenkin
liittää myös ajallisen ulottuvuuden. Hänen mukaansa nämä elintasonsa madaltajat eivät kuitenkaan
putoa yhteiskunnan ulkopuolelle, vaan elävät keskellä valtavirtaa (Schor 1998a, 115).

Hörningin ym. (1995, 37-45) tutkimuksessa kriteeriksi on otettu se, että työntekijä on itse vapaaeh-
toisesti lyhentänyt työaikaansa. Työtunnit viikossa vaihtelevat 20 ja 32 välillä. Lyhennyksen pitää
siis oikeasti vaikuttaa vapaan ajan määrään, mutta mukana ei ole erilaisiin sosiaaliavustuksiin oi-
keutettuja henkilöitä. Tutkimuksessa oli mukana työntekijöitä eri sektoreilta ja eri ammattiryhmistä.
Heidän joustava työaikaansa ei ole mikään kokeilu vaan pitkäkestoista, tavallaan uusi normaali tila.
Tutkittavat henkilöt elivät palkkatuloillaan, eikä heillä ollut merkittäviä sivuansioita. Hörning ym.
tähdentävät, ettei tutkimuksessa ole kyse siitä, että joustava ja lyhyt työaika olisi vain varakkaiden
ja riippumattomien henkilöiden luksusta. Tutkimuksessa oli mukana erilaisia kotitaloustyyppisiä ja
yli kolmasosalla oli lapsia huollettavanaan. Tosin lopullinen aikapioneeriuden kriteeri liittyy tutki-
muksessa temporaaliseen elämäntyyliin, jossa ajalla on tiettyä itseisarvoa.

Joustava työaika määritellään Hörningin ym. (1995) tutkimuksessa lähinnä positiivisesti standardi-
työaikaa lyhyempänä työaikana, jolloin työntekijä voi melko vapaasti päättää työssäolon keston ja

sijainnin (mt., 34-35). Tosin kirjassa huomautetaan, että yleisesti ottaen joustava työaika voi tarkoittaa melkein mitä tahansa, ja usein työnantajan intressit korostuvat. Tässä tutkimuksessa työntekijöiden omiin vaikuttamismahdollisuuksiin kuitenkin uskotaan, vaikka myönnetään, että aikapioneerien joukko on ainakin vielä pieni. Tutkimus jättää kuitenkin epäselväksi useita kysymyksiä. Se ei tarkemmin selvitä aikapioneereiden taustan, esimerkiksi perheellisyyden, vaikutusta tilanteeseen tai kuvaile, millä keinoin aikapioneerit ovat saaneet työnantajansa suostumaan järjestelyihin. Epäselväksi jää myös se, millä tavoin kyseiset aikapioneerit ja aikakonventionalistit on tutkimusta varten tavoitettu.

Garhammerin (esim. 1999a, 19; 1999b, 7)¹³ mukaan vain harvat sopeutuvat joustavuuteen kuten aikapioneerit ja pystyvät nauttimaan tilanteesta. Itse en tulkitse aikapioneereja sopeutujiksi, vaan omien ihanteidensa toteuttajiksi ja aktiivisiksi toimijoiksi. On huomattava, että aikapioneerit kärsivät valintojensa vuoksi myös *menetyksiä* työelämässä (Hörning ym. 1995, 55-74). Työ muuttuu intensiivisemmäksi, mistä toisaalta työnantaja tavallaan hyötyy. Epämuodolliset kontaktit työssä vähenevät. Työajan omatoiminen lyhentäminen aiheuttaa ongelmia sekä työtovereiden että lähiesimiesten kanssa.

Huolimatta aikapioneerien sitoutumisesta omaan työhönsä heidän urakehityksensä vaarantuu. Heillä on vaikeuksia saada symbolista näyttöä suorituksilleen, millä Hörning ym. (mt.) viittaavat siihen, että on vaikea todistaa kyvykkyytensä ilman näkyviä merkkejä elintasosta ja sitoutumista standardi-työaikaan. Tietyllä tapaa aikapioneerit elävät marginaalissa. Oman ajalliseen hyvinvointiin keskittyvän elämäntyylin edut nähdään kuitenkin sen tappioita suuremmiksi. Esimerkiksi suomalaisten osalta ei liene näyttöä, että tällainen suuntaus olisi yleistymässä. Päinvastoin Lehdon & Sutelan (1998, 6-7) mukaan esimerkiksi oman työn arvostus on 1990-luvulla voimistunut ilmeisesti työn saannin vaikeutumisen myötä. Garhammerin (2002) mainitsema niukkuushypoteesi vaikuttanee monitahoisesti: vain ajasta ei ole puutetta vaan myös työstä.

3. TUTKIELMAN TEHTÄVÄ – AJAN NIUKKUUS JA RUNSAUS ELÄMÄNKOKONAISUUDESSA

Tutkimustehtävä kumpuaa siitä, että ajan puute on noussut varsin vahvaksi diskurssiksi. Ajan niukkuuden tai kiireen ajatellaan koskettavan erityisesti niin sanottuja työelämän menestyjiä tai toisaalta ylipäänsä nuoria koulutettuja perheellisiä. Kiihtyvä modernisaatio lisää aikapainetta sekä ”elämän

¹³ Garhammer viittaa tosin Hörningin ym. eri teokseen aikapioneereista kuin minä.

vauhtia” (pace of life). Työaikojen lyhenemisen trendi on taittunut. Ajan runsaus puolestaan on ikuinen utopia. Etenkin tekniikan kehittymiselle on vapaan ajan lisääntymisen skenaarioissa ladattu odotuksia ja ajateltu sen mahdollistavan vähäisempi ja tasaisemmin jakautuneempi työnteko.

Vaikka aikapula ja toisaalta työn kuormittavuus aiheuttavat yleisesti tunnustettuja ongelmia, ei selvää muutosta ajan runsauden ja vapaamman olemisen suuntaan ole näkyvissä. Myöskään tutkijoiden oletama kaipuu elämänlaatuun ja ”omaan aikaan” ei välttämättä helposti käänny konkreettiseksi ajan runsauteen tähtääviksi ratkaisuksi yksilötasolla. *Tutkielmassani kysyn ensinnäkin, näyttäytykö oletettu aikapaine tai ajan puute toiveena lyhentää työaikaa – jonkinlaisena hellittämisenä. Toisaalta kysyn, mikä kuitenkin tuottaa tyytyväisyyden arkeen ja tekee siitä eletävän? Miksei ehkä ole halua tai mahdollisuutta murtaa rajoja?*

Aineiston analyysissä operoin yksilötasolla, ja aineistonani ovat pariskuntien yksilöhaastattelut. Tutkimusongelman purkamiseksi voi muotoilla useita alakysymyksiä. Erityisesti tarkastelen minkälaisena ongelmana ajan puute, tai sen vastakohtana aikavauraus, näyttäytyy aineistoni välityksellä. Sitä selvittääkseni kiinnitän huomiota muun muassa seuraavanlaisiin kysymyksiin: Mille elämänalueelle tai toiminnalle satsataan aikaa ja mihin toisaalta kaivattaisiin lisää aikaa? Ollaanko käytännössä valmiita tekemään muutoksia? Mitä esteitä tälle on? Toisaalta on syytä tarkastella, minkälaisia toimenpiteitä tai järjestelyjä perheissä on jo kehitetty helpottamaan arkea.

Keskeisenä kysymyksenä tutkielmassani on siis jännite ajan niukkuuden ja runsauden välillä. Toisaalta kytken ne myös työ- ja yksityiselämään; kaivataanko lisää aikaa työltä yksityiselämälle? Lisäisikö se elämänlaatua? Pysin siis tavallaan tarkastelemaan, onko arkielämässä sijaa tämän kaltaisille pienille utopioille. Minua kiinnostaa myös, millä tavalla työyhteiskunnan arvot ja statussysteemi, esimerkiksi ura, tulot ja kulutus (vrt. Hörning ym. 1995, 76) välittyvät haastatteluaineistossani: näkyykö ’tavallisten’ työssäkäyvien ihmisten elämässä minkäänlaisia irrottautumisen merkkejä? Voiko ”rahaa ja aikaa” edes asettaa kilpailutilanteeseen? Mitä ylipäänsä kuuluu haastateltavieni mielestä hyvään elämään? Tavoite on nostaa esiin arjen aikarakenteen ongelmakohtia ja toisaalta eritellä selviytymisen keinoja ja sitä, minkä katsotaan olevan hyvin. Tutkielmassani tarkastelen, minkälaisena näyttäytyvät aikavaurauuden mahdollisuudet ja uhat arkielämässä keräämäni aineiston valossa, ja kuinka yksilöt katsovat voivansa vaikuttaa näihin.

3.1 Elämäkokonaisuuden näkökulma

Pyrin tutkimaan ajan niukkuuden ja runsauden tuntua ja kokemuksia haastateltavieni elämäkokonaisuudessa. Jokapäiväisessä elämässämme kokoamme yksilöinä yhdeksi elämäkokonaisuudeksi työelämän, perhe-elämän ja kaikki muutkin elämän alueet. Tästä yhteen kokoamisesta muodostuu arkielämän kokonaisuus. (Salmi 1996, 211.) Jokapäiväisen elämän kokonaisuuden organisoinnissa on puolestaan pitkälti kysymys ajasta ja ajankäytön järjestämisestä. Tähän Salmi liittää keskustelun työajan lyhentämisestä ja joustavoittamisesta. Hänen mukaansa työn organisoinnin ja työelämän asettamia vaatimuksia ihmisen arkielämälle on syytä analysoida osana arkipäivän ajallista rakenteistumista. Hän huomauttaa, että nykyään on alettu kysyä myös, miten työelämä asettaa ehtoja ihmisten elämän kokonaisuudelle ja missä määrin työelämässä työntekijöiden nähdään olevan ihmisiä, joilla on muutakin elämää kuin työelämä. (Mt., 215-216.)

Salmi myös listaa erilaisia sosiaalisia instituutioita, joiden ajalliset toimintarakenteet vaikuttavat monella tavoin ihmisten arkielämään. Yksilön täytyy sovittaa yhteen muun muassa markkinoiden, työmarkkinoiden ja julkisten palveluiden aikaa, kulttuurista (esim. juhlat), perheen ja kotitalouden sekä lasten hoitopaikkojen, harrastusten ja yksilöllistä aikaa. Arkipäivän aikataulu rakentuu erityisesti palkkatyön ympärille. Salmi kuvaa näiden aikarakenteiden vaikutusta yksilön elämässä aikaruuvina: mitä enemmän kierroksia eli eri aikoja kertyy, sitä tiukemmin yksilö on ruuvin puristuksessa. Etenkin pienten lasten perheissä työ- ja perhe-elämän yhteensovittaminen on Salmen mukaan palapeli, jossa osatekijöitä on useita. (Mt. 216-218.)

Alun perin elämäkokonaisuuden käsitteen toi feministiseen teoriaan saksalainen sosiologi Ulrike Prokop 1970-luvulla. Hän määritteli sen ensisijaisesti naisten toiminnoiksi uusintamisen alueella nostaakseen esiin sen, että naisten elämäkokonaisuudessa tuotetaan myös esimerkiksi sosiaalisia suhteita ja niiden jatkuvuutta sekä tietoisuusmuotoja eikä vain aineellisia tuotteita. Prokop korostaa ristiriitaisuuksien työstämistä naisten elämän eräinä perustekijöinä, ja hänen mukaansa niitä tulee tutkia naisten arkielämässä. Elämäkokonaisuuden näkökulmassa huomioidaan Harriet Strandellin mukaan vahvasti yksilöiden subjektiiviset kokemukset, mutta myös ulkoiset elämänehdot ja rakenteelliset tekijät otetaan huomioon. (Strandell 1984, 203-208; Salmi 1996, 211.)

Prokopia on kritisoitu siitä, että hän rajaa olennaisia osia pois naisten elämäkokonaisuudesta jättäessään palkkatyön sivuun. Kuten sekä Salmi että Strandell (mt.) huomauttavat, palkkatyö on tärkeä elämäalue suomalaisten naisten elämässä, jos halutaan ottaa osista muodostuva kokonaisuus huo-

mioon. Oma tarkasteluni ei toisaalta kohdistu vain naisiin vaan molempiin sukupuoliin yhtä lailla. Tutkielmassani olen tietoisesti rajannut sukupuolten välisten erojen analysoinnin minimiin, vaikka ymmärrän, että sukupuolten välisissä tilanteissa on eroja ja vertailuasema olisi mahdollinen. Lähtökohtanani ei tässä tutkielmassa kuitenkaan ole se, että vain naisten tilanne olisi aikavaurauksen suhteen ongelmallinen.

Valitsemani elämäkokonaisuuden käsite liittyy toki pitkälti nykyään usein esillä olevaan - elämänpolitiikkaa, yksilöllisyyttä ja valintoja korostavaan - elämäntyylin käsitteeseen sekä vanhempaan ja paljon käytettyyn elämäntavan käsitteeseen. Kaikki nämä voidaan jossain määrin liittää minua kiinnostaviin elämäalueisiin, elämänlaatuun, elämäntyyliin, elämäntapaan, kulutukseen, ajankäyttöön ja käsityksiin hyvästä elämästä.¹⁴ Elämäkokonaisuuden näkökulmalla haluan tässä kuitenkin painottaa elämäntapa-alueiden yhteenkietoutumista ja niiden suhteita toisiinsa, ristiriitoja sekä etenkin ajallista ulottuvuutta.

4. ARKI KENTÄLLÄ JA TEKSTINÄ - ELI KUINKA AINEISTO ON KERÄTTY JA RAPORTOITU

4.1 Liikkeelle pariskuntien teemahaastatteluilla

Laadullisen aineiston analysointi ja teemahaastattelu aineistonkeruutapana sopii tutkielmani tarkoitukseen, koska haluan tietoa ihmisten elämästä melko laajasti ilman ennalta-asetettuja vastausvaihtoehtoja. Tutkielmassani selvitän pikemminkin merkityksiä kuin jonkin asian yleisyyttä. Kvalitatiivinen aineisto on aina jonkinlaista puhetta, ja analyysillä pyritään tämän puheen merkitysrakenteiden selvittämiseen – ei vastaamaan kausaalisiiin kysymyksiin (Töttö 2000, 85). Tavoitteena on esimerkiksi rakentaa havaituista seikoista jokin uusi, todellisuuden monikirjaisuutta selkeämpi konstruktio tai kohottaa joitakin seikkoja paremmin ymmärrettäväksi. Laadullinen tutkimus on usein kuvailevaa ja vastaa esimerkiksi kysymyksiin mikä tai millainen jokin ilmiö on.¹⁵ Toisaalta Alasuutari (1994) kehottaa esittämään laadulliselle aineistolle ”arvoitusta ratkaistaessa” myös miksi-kysymyksiä, kun pyritään etenemään kohti tulkintaa.¹⁶

¹⁴ Elämäntavasta ks. esim. Roos 1985, 31, 38-39, 51; Roos 1987 ja elämäntyylistä esim. Hörning ym. 1995; Taipale 2002.

¹⁵ Lähde: Metodix. <http://www.metodix.com/showres.dll/fi/index>

¹⁶ Laadullisen ja kvantitatiivisen tutkimuksen paikasta ks. esim. Töttö 2000 ja Alasuutari 1994.

Kenttätöön suunnittelu alkoi yhteistyössä tutkija Mia Väisäsen kanssa, joka tarvitsi laadullista aineistoa muutoin tilastoaineistoon pohjautuvista artikkeleista koostuvaa väitöskirjaansa varten projektissa Työn murros ja kotitalous. Päätimme tehdä molempia hyödyttävää yhteistyötä aineistonkeruussa. Tutkielmani alkuidea on siis syntynyt tästä lähtökohdasta. Sain kuitenkin vapaat kädet määrittellä itse tutkielmani tarkemman aihepiirin ja tutkimuskysymykset. Lähtökohtana oli se, ja että pystyimme sovittamaan teemojamme samaan haastattelurunkoon. Väisäsen tutkimusintressit liittyivät arkielämään ja identiteettiin. Molemmat olivat kiinnostuneita työajoista. Tutkielmaani ei muilta osin ole suunniteltu palvelemaan minkään projektin tarpeita, ja tarkoitus oli alusta lähtien tehdä aineiston pohjalta erilliset analyysit.

Haastatteluaineiston on keräsimme 2001 ja 2002 vuosien vaihteessa (11.11.2001 - 17.1.2002). Teimme molemmat tahoillamme yhden koehaastattelun ennen haastattelurungon lopullista versiota. Arvioimme kohtuulliseksi mutta riittäväksi aineiston määräksi kymmenen pariskunnan eli 20 henkilön haastattelut. Puolisot haastattelimme erikseen. Käytännössä materiaalia kertyi 19 haastattelusta, koska tulkitsimme, että yksi haastateltavaksi valikoitunut mies kieltäytyi haastattelusta, kun haastattelu-aikaa ei saatu sovittua kohtuullisella aikataululla. Haastatteluista tein itse kymmenen ja loput teki Väisänen. Haastattelut kestivät keskimäärin noin tunnin. Joihinkin aikaa kului varmasti enemmänkin tilanteesta riippuen. Kertynyt materiaali osoittautui melko suureksi – meillä oli käsissämme litteroitua tekstiä noin 470 sivua.

Muodoltaan haastattelut olivat lähinnä teemahaastatteluja, joskin haastattelurunko oli laadittu melko tarkoiksi kysymyksiksi, jotta molemmat toteuttaisivat haastattelut suunnilleen samalla tavoin. Haastattelujen edetessä huomasimme kuitenkin molemmat yhä enemmän antavamme tilaa haastateltaville ja noudattavamme ennalta suunniteltua runkoa väljemmin. Tietyn järjestyksen melko tarkka seuraaminen helpottaa kuitenkin työtä analyysivaiheessa. Hirsjärvi ja Hurme (2001, 46) kuvaavat teemahaastattelua puolistrukturoiduksi menetelmäksi, joka on lähempänä strukturoimatonta kuin strukturoitua haastattelua. Haastattelun aihepiirit eli teema-alueet ovat kaikille samat, mutta kysymysten muoto saattaa vaihdella (mt.). Haastattelurunkomme ei tässä mielessä kuvaa teemahaastattelua aidoimmillaan. Toisaalta sovimme, että rungosta saa ja pitääkin tarpeen vaatiessa poiketa, kunhan kaikki aihealueet tulevat käsitellyiksi.

Teemahaastattelussa myös korostetaan haastateltavien elämysmaailmaa ja heidän määritelmiään tilanteista (mt). Esitimmekin haastateltaville melko avoimia kysymyksiä, joissa käsitteitä tai vastausvaihtoehtoja ei määritellyt ennalta. Tällä oli puolensa. Toisaalta joissakin tapauksissa haastatelta-

vat itse kaipasivat täsmennyksiä, jolloin haastattelijoina pyrimme antamaan vihjeitä, esimerkkejä ja tarkennuksia. Niitä olisi ehkä voinut miettiä tarkemmin etukäteen, jotta tarkennukset eivät olisi vieneet haastattelupuhetta tiettyyn mutta suunnittelemattomaan suuntaan. Toisaalta taas yleensä täsmensin kysymyksiä jättäen ne silti hyvin avoimeksi. Painotin sitä, että niihin voi vastata haastateltavan omista lähtökohdista ja käsityksistä käsin, että emme hakeneet mitään ”asiantuntijatietaa”, vaan tutkittavan omasta elämästä peräisin olevaa tietoa (senhän asiantuntijoita he ovat).

4.2 Keiden elämät kyseessä?

Valitsimme tietyt kriteerit, jotka halusimme haastateltaviemme täyttävän. Etsimme haastatteluihin pariskuntia ja kriteereinä oli, että puolisoiden tulisi olla töissä, heillä pitää olla lapsia ja korkea koulutus. Lievensimme vaatimusta niin, että vähintään toisen puolisoista tuli olla korkeasti koulutettu helpottaaksemme aineistonkeruuta. Iäksi sovimme noin 35 vuotta (+/- 5). Oletimme, ettei kovin nuorilla korkeasti koulutetuilla ole lapsia. Halusimme, että molemmat puoliset ovat työssä, eikä toinen esimerkiksi vanhempainlomalla, jolloin tilanne on ajankäytön suhteen hyvin erilainen. Käytännössä haastateltavien iät vaihtelivat 29 ja 44 vuoden välillä. Haastateltavien keskimääräinen ikä oli 35.3 vuotta. Kaikilla haastateltavilla oli lapsia, iät vaihtelevat vuodesta 17 vuoteen. Suurin osa lapsista oli alle kouluikäisiä, vain kahdessa perheessä oli kouluikäisiä lapsia. Suurperheitä ei mukaan sattunut; pariskunnilla oli yhdestä kolmeen lasta.

Edellä mainituin kriteerein uskoimme tutkimusten ja julkisen keskustelun perusteella tavoittavamme henkilöitä, joiden elämää kiireisyys ja ajan puute erityisesti koskettavat. Pariskuntien haastatteleminen liittyi Väisäsen intresseihin, sillä hän on myös tilastollisissa artikkeleissaan käyttänyt puolisoaineistoja. Pariskuntien haastattelemisesta oli hyötyä minullekin, sillä se mahdollistaa molempien sukupuolten tasaisen tarkastelun, vaikken erityisesti tematisoikaan sukupuolta tutkielmassani. Molempien puolisoiden tilanteen tunteminen edesauttaa perheen aikapaineen tutkimista, esimerkiksi miten työajat ja muut velvoitteet vaikuttavat puolisoiden kesken. Suurin osa haastateltavista asui Jyväskylässä ja muutama lähiseudulla.

Henkilöistä 13 oli selkeästi korkeasti koulutettuja. Lisäksi kahdella, jolla ei ollut korkeakoulututkintoa, oli kuitenkin opintoja yliopistossa ja työtehtävä, joka yleensä vaatii korkean koulutuksen. Yksi haastateltava oli pian valmistumassa ja yksi yrittäjä. Kahdella jäljelle jäävällä ilman korkeakoulututkintoa olevalla, oli toisella takana ammattikoulu ja toisella opistoasteen tutkinto. Kaikki toimivat ammattitaitoa ja koulutusta vaativissa työtehtävissä ja yleisesti työtä kuvaa keskiluokkaisuus. Ai-

neistossa oli useita eri kouluasteiden opettajia, muutamia tutkijoita, pari it-alan johtavassa asemassa olevaa henkilöä, joukko sosiaali- ja terveysalan asiantuntijoita ja joitakin yksittäisiä ammatteja.

Aineistomme ei siis ole tiukasti rajattu esimerkiksi tiettyyn ammattiryhmään, mikä tuo siihen monipuolisuutta. Tarvitsimme kuitenkin jonkinlaiset kriteerit, jotta havainnoissa olisi yhtäläisyyttä, eivätkä kaikki tilanteet olisi täysin erilaisia.¹⁷ Ajattelimme, että näin myöskään yksittäiset haastateltavat eivät liiaksi tulisi esiin aineistosta, vaikka nytkin useita erityispiirteitä joutuu jättämään raporttoimatta tunnistettavuuden vähentämiseksi. Puhun tavoittamastamme haastateltujen joukosta pariskuntina, informantteina, haastateltavina/haastateltuina tai aineistona, vaikka viimeksi mainittu kuulostaa hieman esineellistävältä.¹⁸

Etsimme tällaisia henkilöitä aluksi tuttujen välityksellä ja löytämiemme henkilöiden kautta saimme joissakin tapauksissa uusia haastateltavia, jolloin kyseessä on ns. lumipallomenetelmä. Käytimme kyseistä tapaa, koska emme etsineet mitään erityisryhmää, jonka voisi löytää esimerkiksi jonkin organisaation kautta. Emme etsineet ihmisiä, joita esimerkiksi yhdistäisi joku aate tai harrastus. Oletimme, että tällaiseen tutkimukseen on muilla keinoilla vaikea saada ihmisiä osallistumaan, koska siitä ei esimerkiksi saanut mitään palkkiota, eikä sillä ollut takana suuren projektin tuomaa virallisuutta. Haastatteluja ei esimerkiksi laajamittaisesti toteutettu työajalla vaan ne veivät haastateltavien omaa aikaa.

Tuttavien tuttujen kautta oli siis hyvä lähteä liikkeelle, joskaan haastateltavien löytäminen ei näinkään ollut aivan helppoa. Muutamassa tapauksessa haastateltavat olivat omasta lähipiiristä ts. henkilöitä, joiden kanssa haastattelija muussakin yhteydessä on ollut tai tulee mahdollisesti olemaan tekemisissä. Tällöin voikin miettiä, miten potentiaalinen tuttuus tai läheisyys vaikutti haastattelutilanteeseen ja avoimuuteen. Oma tuntumani on, että tämä ei vaikeuttanut haastattelun kulkua ainakaan

¹⁷ Kritiikkinä voisi mainita, että tutkimuksemme kohdistuu vain keskiluokkaiseen ydinperheisiin, vaikka oikeasti moninaisia tilanteita; esimerkiksi yksinhuoltajan elämäntilanteissa ajan niukkuuden ongelma erilainen kuin pariskunnilla. Emme myöskään laajentaneet aineistonkeruuta käsittämään koko perhettä ts. lapsinäkökulma puuttuu aineistostamme (paitsi vanhempien mainintoina).

¹⁸ Julkunen (2003, 50) tuo esille aineiston käsittelyyn liittyviä kielellisiä ongelmia ja valintoja tutkiessaan ”vanhempia ja ikääntyviä työssäpysyneitä”. Itse en tematisoi tutkielmassani ikää - vaikka olen antanut sille on tietyt kriteerit - joten en kiinnittänyt juuri huomiota ikäpuheeseen. Haastateltavani ovat joko työuransa alkupuolella olevia ”nuoria” työntekijöitä tai jo pitempään työskennelleitä, ehkä työuransa keskivaiheilla olevia. Sitä vastoin huomio, ettei ansiotyötä tekeviä kuvaamaan löydy hyvää suomalaista termiä, koskettaa minuakin – (työllinen, työssäkäyvä, palkansaaja ym.) Pariskunnista (avo- ja aviopuolisot), joilla on lapsia, puolestaan tulee helposti ”lapsellisia” pariskuntia. Olemme keränneet aineiston yhdessä Väisäsen kanssa; tähän samaan yhteiseen aineistoon viittaan puhuessani aineistostani ja aineistostamme.

haastateltavien puolelta. Painotimme luonnollisesti tietojen luottamuksellisuutta. Myös analyysissä yritän jossain määrin ”unohtaa” ketä haastateltavat olivat ja käyttää vain litteroitua tekstiä tulkintojeni tukena.

4.3 Tutkijana kodeissa - haastattelut käytännössä

Haastattelut tein pääsääntöisesti haastateltavieni kotona iltaisin ja haastattelin molemmat puoliset peräkkäin. Yhden haastattelun tein haastateltavan työpaikalla työpäivän jälkeen ja yhden yliopiston tiloissa. Mia puolestaan teki suurimman osan haastatteluistaan työpaikoilla ja kaksi haastateltavien kotona. Paikka ja aika valittiin haastateltavien toivomusten mukaan, sillä halusin että haastatteluista on mahdollisimman vähän vaivaa mukaan lupautuneille ja minun oli helppo sovittaa omia aikatauluja. Peräkkäiset haastattelut kodeissa olivat melko raskaita ja aikaavieviä, mutta toisaalta mielenkiintoisia. Haastattelutapahtumiin sisältyi yleensä kahvittelua ja talon esittelyä sekä lasten tapaamista.

Haastattelun paikka ei Eskolan ja Vastamäen (2001, 27) mukaan olekaan epäolennainen tekijä haastattelun onnistumisen kannalta, sillä monet sosiaaliset tekijät määrittelevät vuorovaikutustilannetta. Koti on tuttu ja turvallinen paikka ja haastateltavan oma valtakunta. Kutsu kotiin kertoo heidän mukaansa siitä, että haastateltava on sitoutunut haastatteluun ja valmis luottamaan tutkijaan. Kotona on myös mahdollisuus havainnoida haastateltavien elämää. Kodissa ei ole samanlaisia häiriötekijöitä kuin kahviloissa tai muissa julkisissa tiloissa. Kotona tilannetta ei jäykistä esimerkiksi yliopiston virallisuus. Eskola ja Vastamäki (2001, 28-29) tuovat toisaalta esiin myös kotona tehtäviin haastatteluihin liittyviä ongelmia epäillessään, että haastattelijan on haastateltavan kotona vaikea puuttua tilanteeseen ja eristää erilaisia häiriötekijöitä.

Haastattelujen ympäristö oli yleensä rauhallinen. Sopivan paikan löytäminen ei ollut ongelma: sulkeuduimme haastattelun ajaksi eri huoneeseen kuin missä muu perhe oleili. Välillä lapset keskeyttivät haastattelun, etenkin jos toinen vanhempi joutui lähtemään johonkin. Tämä ei minulla kuitenkaan muodostunut ongelmaksi, vaan ovilta huhuilevat lapset toivat pikemminkin ”elämän makua” haastattelutilanteisiin. Ylipäänsä haastateltavien kanssa oli hyvin helppo tulla toimeen. Useimmilla oli varmasti jo koulutuksesta johtuen selkeä kuva siitä, mitä haastattelutapahtumaan yleensä kuuluu. Esimerkiksi haastattelujen nauhoittamista ei juurikaan ihmetelty. Haastattelujen analyysia olisin kuitenkin voinut miettiä enemmän jo haastatteluvaiheessa, sillä en osannut vastata kaikkiin haasta-

teltujen esittämiin kysymyksiin aineiston esitys- ja käyttötavasta. Osasin kuitenkin kertoa, että ainakin Mia Väisänen tulee käyttämään aineistoa hyödyksi pariskunnittain.

Nauhurin kanssa minulla oli välillä sekä itsestäni riippumattomista että riippuvista syistä ongelmia. Joihinkin haastatteluihin tuli niiden vuoksi katkoksia, mihin haastateltavat suhtautuivat onneksi ymmärtäväisesti. Yhdessä perheessä jopa lainattiin minulle nauhuria, kun mukanani oleva kesken haastattelun alkoi takkuilla. Vaikka puhe kuului joissakin tapauksissa epäselvästi, saimme loppuen lopuksi kaikki nauhat purettua tekstiksi. Huomiota olisi pitänyt kiinnittää enemmän siihen, että haastateltavan ääni ei välttämättä kuulu hyvin kasetilla, vaikka haastattelija itse haastattelutilanteessa saa hieman hiljaisemmastakin puheesta selvää. Joitakin epäselviä kohtia muutamaan haastatteluun harmiksemme jäi, mutta nähdäkseni niitä ei ole niin paljon sillä olisi suurta merkitystä kokonaisuuden kannalta. Pääsääntöisesti litteroimme itse omat nauhamme ja toimme esille myös joitakin kontekstiin liittyviä tietoja, esimerkiksi sen, jos haastateltava vaikutti työpäivän jälkeen väsyneeltä tai tilanteessa oli jotain häiriötekijöitä.

Haastattelijan ja haastattelujen onnistumisen arviointia

Haastattelijan rooli tuntui välillä oudolta, kun meni ihmisten koteihin esittämään elämää laajasti koskevia kysymyksiä, kertomatta tilanteesta itsestään juuri mitään. Haastatteluihin kului sen verran aikaa, ettei sen jälkeen viitsinyt kauheasti jäädä juttelemaan vaan mieluummin päästi haastateltavat takaisin arkikuvioihin esimerkiksi nukuttamaan lapsia. 'Kyyläystä' (vrt. Sintonen 1999, 33) tapahtui myös toisessa mielessä, kun pariskuntia haastateltiin erikseen. Eräs haastateltava totesinkin, että "täähän on vähän kuin Tuttu juttu", eli televisio-ohjelma jossa pitää arvioida puolison vastauksia. Moni pohti esimerkiksi kotityövastuuta koskevassa kysymyksessä (pilke silmäkulmassa), mitä puoliso oli sanonut omasta osuudestaan. Tarkoituksenani ei sinänsä ole analysoida puolisoisten vastauksien ristiriidattomuutta, vaikka on mielenkiintoista havaita, että käsitykset olivat varsin yhteneviä. Ehkä tämän voi jossain määrin katsoa lisäävän tutkimuksen luotettavuutta.

Tilanteeni lapsettomana opiskelijana, joka vielä ei ole säännöllisesti mukana työelämässä, eroaa haastateltavien tilanteesta ja arkikuvioista. Haastattelijan asemaani nuorena opiskelijana voi ajatella siinä mielessä positiivisesti, että voin jossain määrin etäännyä tutkimuskohteeni arjesta ja kyseenalaistaa joitakin itsestäänselvältä tuntuvia asioita – tavallaan ihmetellä asioita ulkopuolisena - tai negatiivisemmin tyyliin "kyllä se vielä oppii tajuamaan elämän realiteetit, kunhan kasvaa". Tällaista asetelmaa pohdin mielessäni. En huomannut, että haastateltavani olisivat esimerkiksi ikäni vuoksi

kyseenalaistaneet ymmärrystäni heidän arjestaan. Tutkimuskohteen, koulutettujen työssäkäyvien ja 'lapsellisten' pariskuntien arjen aikasidosten, voi kuitenkin toisaalta katsoa olevan yleisesti tunnettu ja arkinen tutkimuskohde (vrt. Forsberg 2003 huomauttaa samaa puhuessaan perhetutkimuksesta). Onhan lähes kaikilla jonkinlaista kokemusta perhe-elämästä ja työstä sekä ajan puutteen ongelmasta tai siitä selviämisen kokemuksista.

Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen ihanteena on perinteisesti pyrkimys arvovapauteen. Tutkimusaihe - vaikka tässä tapauksessa alkuinnoitus syntyi ulkopuolellani olevista lähtökohdista - kertoo usein siitä, mitä tutkimuksen tekijä pitää tärkeänä. Tämä ei Tötön (2002) mukaan ole ristiriitaista arvovapausvaatimuksen kanssa. Tutkijan on kuitenkin tiedostettava arvolähtökohtansa ja ”pyrittävä läpinäkyvyyteen”. Töttö huomauttaa, että tutkimustulokset ovat väitteitä, vastauksia kysymyksiin, joihin ennen tutkimusta ei tiedetä vastausta. Kysymykset voivat olla käytettyjen käsitteiden kautta arvottavia, mutta silti joihinkin niistä voidaan antaa enemmän tai vähemmän oikea, arvostuksista riippumaton vastaus. Se, mitä pitäisi tehdä, tulee Tötön mielestä erottaa tuloksista. Toisin sanoen lukijalle on annettava parhaat edellytykset erottaa nämä kysymykset toisistaan ja päättää itse edellisestä. (Mt.)

Ainakin yksi väärinkäsitys sattui aineistonkeruuvaiheessa. Eräs haastateltava totesi yhden kysymyksen yhteydessä, että tästä olen samaa mieltä¹⁹, mikä antoi sellaisen kuvan, että olisin ikään kuin odottanut tietynlaisia mielipiteitäni tukevia vastauksia. Eräässä haastattelutilanteessa puolestaan tulin kovin tietoiseksi laukkuuni unohtuneesta ”6 tuntia työtä riittää” –rintanapista, vaikka en tiedä, huomasiko haastateltavani merkkiä lainkaan. Vaikka luulen, että haastateltavat käsittivät tutkielmani lähtökohdan työelämän aikasidosta kyseenalaistavaksi, en koe, että olisin saanut tästä johtuen tätä kyseenalaistusta erityisesti tukevaa aineistoa – päinvastoin.

Haastattelujen jälkeen pyrin yleensä lyhyesti purkamaan tilannetta ja kysyin arviota haastattelukysymyksistä ja haastattelutilanteesta. Yleisesti aihepiiri arvioitiin kiinnostavaksi ja ajankohtaiseksi. Ainakin joku mainitsi, että kysymyksiä oli mukavaa miettiä omalla kohdalla ja että haastattelija oli hyvin mukana tilanteessa esittäessään tarkentavia kysymyksiä. Kysyessäni suoraan tuntuvatko kysymykset johonkin suuntaan johdattelevilta, ei tätä mieltä oltu ja haastattelijaa pidettiin ”puolueettomana”. Ylipäänsä en saanut haastattelutilanteissa juurikaan kritiikkiä, mihin ehkä vaikutti myös

¹⁹ Keskustelimme kansalaispalkasta ja oikeudesta toimeentuloon ilman ansiotyötä. Informantti suhtautui epäilevästi ajatukseen, mutta totesi: ”Siinä mä oon samaa mieltä [kenen kanssa? SB], että perheenäitien ja eläkeläisten etuja nii ei pitäis karsia. Mun mielestä ne on rahansa ansainnu.” (M14)

potentiaalinen tuttuus. Tosin mainittiin, että joihinkin etenkin loppupään kysymyksiin on vaikea vastata spontaanisti, koska ne ovat niin laajoja. Joskus kysyin liian monta asiaa yhtä aikaa, jolloin haastateltava saattoi sekaantua tai unohtaa kysymyksen. Joitakin kysymyksiä arvioin itse jo haastattelujen kuluessa ja jälkeinpäin hieman epäonnistuneiksi tai epäselviksi. Toisaalta en olisi myöskään poistanut mitään kysymystä.

Vaikka tutkin elämäkokonaisuutta, otan huomioon sen, että suuri osa elämälle tärkeistä asioista jää yhden haastattelurungon, haastattelukerran ja raportoinnin tavoittamattomiin. Haastatteluissa on tarkoitus mennä pintaa syvemmälle ja pyrimmekin esittämään lisäkysymyksiä ja tarkentamaan vastauksia. Haastatteluissa ihmisillä on kuitenkin oikeus paljastaa itsestään sen verran kuin haluavat (vrt. Julkunen 2003, 54). Tätä omaa valintaa painotinkin esimerkiksi silloin, kun haastateltavat kysyivät, kauanko haastattelu kestää tai miten laajasti pitää vastata.

Materiaalia kertyi pro gradu -tutkielmaa varten ehkä turhankin runsaasti, mutta silti monissa asioissa olisi voinut mennä syvemmällekin. Tässä sorruin ehkä aloittelevan tutkijan kainouteen, kun en halunnut liikaa vaivata informanttejani tai tonkia heidän elämäänsä. Toisaalta jo haastattelutilanteessa oli mielessä, että aineistolla on kuitenkin hyvä olla rajansa, jotta se on käsiteltävissä. Eri-tyyppisellä, esimerkiksi avoimemmalla, haastattelutekniikalla olisi voinut saada 'syvemmälle' porautuvaa materiaalia tai itse aihealue olisi voinut olla suppeampi. Mielestäni haastatteluaineistomme runsaine teemoineen onnistuu kuitenkin tavoittamaan elämän monitahoisuutta ja ristiriitaisuuksia, ja tämä on ollut eräs osaltaan onnistunut tapa selvittää tutkimuskysymystä. Kvalitatiiviselle tutkimukselle on tyypillistä, että materiaalia kertyy paljon. Tehtävänä onkin erottaa tuosta aineistosta tutkimuskysymyksen kannalta olennaisin sisältö.

4.4 Miten analysoida viitisensataa sivua tekstiä? - Eli analyysin lähtökohdista ja raportoinnin säännöistä

Esimerkiksi Julkunen (2003, 61) mainitsee, että tutkijoilla on yleisesti vaikeaa kuvata, miten he käyttävät haastatteluaineistoja. Erilaiset metodioppaat luetteloivat kohtalaisen määrän erilaisia lähestymistapoja tai metodeja, joiden avulla laadullisia aineistoja voi käsitellä. Laadullisen aineiston analyysi ja tulkintaprosessi on sisältää kuitenkin paljon subjektiivisia elementtejä - kuten myös muu tutkimus (mt.; Eskola & Suoranta, 20-22). Kvalitatiivisessa tutkimuksessa eri vaiheet kietoutuvat toisiinsa ja mukana on aina tutkijan intuitio. Tähän tulisi kuitenkin liittyä metodisuus, joka laadullisessa tutkimuksessa tarkoittaa muun muassa sitä, että lukijalle on annettava mahdollisimman hyvä

kuva teknisistä operaatioista ja ajatuskuluista jotka ovat johtaneet raportoituihin tuloksiin (vrt. Mäkelä 1991, 59.) Tutkimuksen pitäisi siis olla myös ulkopuolisen arvioitavissa.

Jotkut metodit muistuttavat enemmän filosofiaa tai näkökulmaa, jolla aineistoon suhtaudutaan, kun taas toiset, esimerkiksi kielenkäytön analysointiin keskittyneet, antavat myös tarkempia ohjeita menettelytavoista. Itse en pyri analysoimaan puhetta sinänsä²⁰, vaan pikemminkin merkityksiä sen takana. Toisaalta esimerkiksi diskurssianalyysi ei ole kovin selvärajainen tutkimusmenetelmä; diskurssi samaistetaan puhetapaan, ja löysin luonnollisesti aineistostani tietynlaisia tapoja puhua asioista, joita myös jonkin verran erittelen (ks. Hirsjärvi & Hurme 2001, 155-156).

Hirsjärvi ja Hurme (2001, 154) puhuvat erikseen kvalitatiivisen tutkimuksen tyypeistä, kuten esimerkiksi etnografiasta tai elämäkertatutkimuksesta ja toisaalta analyysityypeistä, jotka ovat yhteisiä usealle laadullisen tutkimuksen tyypille; niitä voi siis soveltaa monista lähtökohdista. Näitä analyysityyppejä ovat edellä mainittujen mukaan muun muassa laskeminen, asteikointi, teemoittelu, yhteyksien tarkastelu (tyypittely, ääriyhmät tai poikkeavat tapaukset) kehityksen tarkastelu ja metaforien käyttö. Merkitysanalyysia voidaan tehdä ad hoc –menettelyin, jolloin tutkijalla ei ole käytössä tiettyä yhtä analyysitapaa, vaan hän toimii parhaaksi katsomallaan tavalla saadakseen merkitykset esiin (Hirsjärvi & Hurme 2001, 138). Menettelyssäni yhdistyvätkin erilaiset laadulliselle merkitysanalyysille tyypilliset tutkimustavat.

Tutkielmani lähestymistapa on jossain määrin kriittinen (ts. kriittiseen teoriaan pohjautuva), lähteehän se liikkeelle utopian käsitteestä ja tuo esille ajan runsauden vaatimuksia. Vaikka ihmisten emansipaation toteutuminen olisi epätodennäköistä, sen idea, ehkä utooppinenkin käsitys paremmasta yhteiskunnasta ja inhimillisemmästä olemassaolosta tarjoaa perustan vallitsevan tilanteen kriittiselle analyysille (Bentz & Shapiro 1998, 153). Bentz ja Shapiro myös huomauttavat, että kriittinen yhteiskuntatiede ja teoria kiinnittyvät usein välittömiin sosiaalisiin ja poliittisiin huoliin, jollaisena tarkastelen ajan puutetta. Kriittisessä lähestymistavassa on siis mukana tietty emansipatorinen intressi ja tutkimuskysymykset usein kyseenalaistavat vallitsevia käytäntöjä tai ”maalaisjärkeä” (ks. kriittisestä teoriasta lähestymistapana ja tutkimusotteena Anttila 1999a ja 1999b).

²⁰ Diskurssianalyysistä ja keskusteluanalyysistä esim. Hirsjärvi & Hurme 2001 ja Eskola & Suoranta 1998.

Tähän kriittiseen näkökulmaan yhdistän analyysissäni kuitenkin vahvasti aineistolähtöisyyden²¹ (ks. Eskola & Suoranta 1998, 19; Moilanen & Rähä 2001, 53-55). Aineistonkeruussa olen käyttänyt teemahaastattelua ja myös analyysissä käytän hyväkseni teemoittelua. Teemoittamisessa on kyse aineiston pelkistämisestä etsimällä aineistosta olennaisimmat asiat ja aineiston jäsentämisestä teemojen mukaan (Moilanen & Rähä 2001, 53; Eskola & Vastamäki 2001, 41). Teemoittelua olen tehnyt haastattelurungon valmiiden teemojen ja kysymysten mukaan, toisaalta olen löytänyt aineistosta myös sellaisia teemoja, joita en alun perin ajatellut. Hirsjärvi ym. (2000, 155) huomauttavatkin, että kvalitatiivisissa analyysissä on tyypillistä tutkijan pyrkimys paljastaa myös odottamattomia seikkoja sekä aineiston monitahoinen ja yksityiskohtainen tarkastelu. Olen pyrkinyt lähestymään haastatteluja myös kokonaisuutena ja löytämään niistä niiden sisällöllistä logiikkaa. (Vrt. Moilanen & Rähä, 2001, 53-54.)

Tekstin teemoittamiseen kuuluu se, että tutkija lukee tekstin useaan kertaan ja pyrkii löytämään rivien välistäkin keskeiset merkitykset (Moilanen ja Rähä 2001, 53). Alasuutari (1993, 60-61) painottaakin, ettei tutkijan tulisi tyytyä vain kuvailemaan havaintojaan aineistostaan; ne eivät itsessään ole vielä tuloksia, vaikka ovatkin olennainen osa analyysia. Sitä vastoin havaintoja pidetään johtolankoina, joita tulkitsemalla pyritään havaintojen ”taakse”. Myös Moilanen ja Rähä (2001, 55) painottavat, ettei merkitysrakenteiden tulkinnassa tutkimustulos ole vielä se, mitä informantit sanovat. Tieteelliseen ajatteluun kuuluu reflektioiva, teoreettinen ajattelu, joka erottaa sen luonnollisesta asenteesta ja arkiymmärryksestä (Eskola & Suoranta 1998, 149). Eskolan ja Suorannan mukaan tutkimuksesta tekee erityisen haastavaa juuri se, että siihen sisältyvät sekä tutkittavien tulkinnat arkipäivän ilmiöistä että tutkijan toisen asteen tulkinta.

Laadullisessa tutkimuksessa on silti vaarana tietty vaikutelmanvaraisuus. Esimerkiksi Heiskala (1990, 246) huomauttaa, että tutkija jää helposti kiinni alustavaan tulkintaansa. Tutkijan pitäisi kuitenkin oppia aineistoltaan jotain ja koetella tätä tulkintaa etsimällä esimerkiksi sitä hajottavia erityispiirteitä. Heiskala myös kehottaa laskemaan aineistosta sellaisia asioita, joita siitä voi mielekkäästi laskea. Tämä muun muassa pakottaa huomaamaan mikä aineistossa on tavallista ja yleistä ja suuntaa huomiota pois tapauksista, jotka jostain syystä tutkijalle rakkaita. (Mt., 246-247; ks. myös Alasuutari 1994, 72-73.) Käytän laskemista apuvälineenä analyysissä juuri koetellessani sitä, kuinka tavanomaista ja yleistä jokin (eli tietyyntyyppinen vastaaminen) on aineistossani. Jos esimerkiksi

²¹ Vrt. otsikko Utopiasta arkeen.

sanon, että usea haastateltu on tiettyä mieltä, on taustalla yleensä myös laskeminen, vaikka en näe perustelluksi tämän tyyppisessä tutkimuksessa taulukoida lukumääriä.

Heiskalan kuvaamat 'tulkintasäännöt' kuulostavat tässä tapauksessa kuitenkin turhan hienoilta. Laskemiseni ei tarkoita Heiskalan (1990, 247) tavoin, että kuka tahansa voisi tiettyjä tulkintasääntöjä käyttäen päätyä samaan tulokseen. Pikemminkin tämä auttaa minua saamaan kiinni runsaasta aineistosta, vaikka onkin hyvin aikaavievää. Tätä "seurustelua aineiston kanssa" olen luonnollisesti harjoittanut paljon ja tehnyt eriasteisia tulkintoja. Laadullisessa tutkimuksessa pidetään vaikeuksista huolimatta ihanteena sitä, että tutkija kuvaa mahdollisimman selkeästi, kuinka hän on päätenyt tulkintaansa (esim. Mäkelä 1990, 59; Eskola & Suoranta 1998, 219). Pyrin siis tutkielmassani kuvaamaan, miten olen aineistoni analyysissä ja päättelyssä edennyt. Nähdäkseni aineistoanalyysin kirjoittaminen onkin tasapainoilua toisaalta pelkistämisen ja toisaalta läpinäkyvyyden sekä aineiston rikkauden esiintuomisen välillä.

Mielenkiintoista on myös pohtia sitä, kuinka erilaisiin tulkintoihin mahdollisesti päädyimme Väisäsen kanssa käyttäessämme samaa aineistoa. Erilaiset tulokset eivät kuitenkaan itsessään tarkoita sitä, että tutkimus olisi epäluotettavaa tai -pätevää. Kuten Jokinen ym. (1999, 78) toteavat, kysymys on kuitenkin tutkijan valinnoista eli siitä, mitä kysymyksiä tutkimuksessa asetetaan sekä analyttisten työkalujen käytöstä, jotka saavat aineiston elämään eri tavoin. Tutkielman kirjoittamisvaiheessa en ole ollut yhteydessä Väisäseen tai lukenut hänen analyysijaan, sillä hän on työskennellyt ulkomailla tähän aineistoon liittymättömissä tehtävissä.

Eräs keskeinen tapa käsitellä laadullista aineistoa, jota myös minä käytän, on etsiä aineistosta yhtäläisyyksiä ja eroja. Esimerkiksi Heiskala (1990, 248) huomauttaa, että juuri erojen etsiminen auttaa kulttuurin "alkuasukasta" hahmottamaan asioiden normaalin kulun luonnetta ja niitä perustavia kulttuurisia jäsennyksiä, joiden varassa toimimme ja tulkitsemme arkipäivää. Vertailuasetelmaa ei tarvitse rakentaa pelkästään aineiston sisälle. On mahdollista nojata myös kulttuurisiin ennakkoluuloihin ja kirjallisuudesta löytyviin käsityksiin tai implisiittiseen vertailuasetelmaan (mt., 249). Tällaisella vertailulla on nähdäkseni yhteyksiä useisiin miksi-kysymyksiin, joita Alasuutari (1993) kehottaa esittämään aineistolle tulkintoja tehdessä. Kysymykset pureutuvat esimerkiksi erilaisiin ristiriitoihin.

Alasuutari myös kyseenalaistaa yleistämisen käsitettä laadullisen tutkimuksen yhteydessä. Hänen (1993, 210) mukaansa suhteuttaminen olisi tässä tarkoituksessa osuvampi termi. Tähän liittyy se,

miten tutkija itse argumentoi tulosten laajempaa merkitystä sekä se, kuinka hyvin ilmiö on tehty ymmärrettäväksi. Laadullisessa tutkimuksessa tärkeää on paikallinen selittäminen. Aineiston analyysin perusteella löydettyjen johtolankojen tulee tukea selitysmallia mahdollisimman hyvin. Tutkimustulosta voi kuitenkin tarkastella esimerkkinä jostakin muusta kuin vain kyseessä olevasta yksittäistapauksesta. (Mt., 190-210.)

Tekemämme haastattelut on litteroitu kokonaan ja sanatarkasti (poikkeuksena muutama mainitsemani hieman epäselvä nauha). Aineisto on siis kokonaan purettu nauhalta tietokoneelle ja sen käsittely, pilkkominen ja koodaaminen (ks. Eskola & Suoranta 1998, 155-161) onnistuisi ”leikkaaliimaa” –menetelmää hyväksi käyttäen. Loppuen lopuksi päädyin kuitenkin soveltamaan ”laadullisen analyysin käsityötaitoa”²² lähinnä aineiston mapitetun paperiversion, lyijykynän ja erilaisten muistiinpanojen avulla, mikä tuntui selkeämmältä. Joistakin aineiston osista olen kuitenkin tehnyt erillisiä tiedostoja tarkastelun ja laskemisen helpottamiseksi.

Käytän aineistositaatteja aineiston kuvauksen ja tulkintojeni tukena. Esimerkiksi tämä on Eskolan ja Suorannan (1998, 217) mukaan eräs keino parantaa tutkimuksen arvioitavuutta, vaikka luonnollisesti tekstiin päätyy vain harvoja valitsemiani osia aineistosta. Taukoihin ei analysointitavasta johtuen ole kiinnitetty suurta huomiota. Taukoja tai epäröintiä merkitsimme peräkkäisin pistein, jos ne olivat huomattavia. Saatoimme myös merkitä sulkuihin esimerkiksi ”nauraa” tai ”huokaa”, mikä selvittää hieman kontekstia. Tarpeen vaatiessa muokkaan puhuttua tekstiä luettavampaan muotoon esimerkiksi poistamalla täytesanoja ja toistoa. Kolme pistettä suluissa (...) puolestaan merkitsee sitä, että olen jättänyt selkeästi jonkin katkelman pois haastateltavan puheenvuorosta. Jos haastattelukatkelmissa on esiintynyt nimiä, korvaan ne keksityillä nimillä tai vaihdan esimerkiksi puolisoa tarkoittavan Mikko –sanon ”mieheksi”. Samoin paikkojen ilmaisun suhteen pyrin käyttämään harkintaa. Hakasuluissa oleva teksti on minun tai Väisäsen tarkennusta haastateltavan puheen ymmärtämiseksi.

Voisi olla kiinnostavaa tuoda tarkemmin esille erilaisten ammattien ja työaikojen mahdollistamia järjestelyitä yksilö- ja perhekohtaisesti, esimerkiksi taulukoida erilaisia asioita, mutta tätä on vaikea analysissa tuoda esiin sillä tavalla, ettei tunnistettavuus lisäänty. Jonkin verran tietoa tavallaan menee hukkaan. Tärkeämpää on kuitenkin säilyttää luvattu anonymiteetti (ks. Suoranta & Eskola 1998, 57). Lumipallomenetelmän myötä tunnistettavuutta ei ehkä kuitenkaan täysin voi välttää tut-

²² Eskola & Suoranta 1998.

tujen kesken. Ikää en ole katsonut tarpeelliseksi mainita otteiden yhteydessä. Vaikka olisikin ehkä lukijan kannalta mielenkiintoista tuoda ammatti tai työtehtävä esille aineistositaattejen yhteydessä, olen päättänyt kuitenkin olla liittämättä systemaattisesti ammatteja otteisiin. Jos katson aiheelliseksi mainita ammatin, teen sen ylimalkaisesti (esimerkiksi sosiaalityöntekijä, projektipäällikkö) enkä tarkemmin kuvaa erityistehtävää tai työpaikkaa.

Olen itse analyysivaiheessa käsitellyt aineistoa pariskunnittain ja käyttänyt puolisoiden tunnistetietoina esimerkiksi koodeja N1, M1, jossa sama numero siis kuvaa samaa kotitaloutta. Edelleenkin mahdollisen tunnistettavuuden minimoimiseksi olen kuitenkin raportoinnin viimeistelyssä sekoittanut pariskunnat niin, ettei numero enää vastaa puolisoita. Näin myöskään haastateltu ei ainakaan koodista voi päätellä oman puolisonsa vastausta, vaikka näkemykseni mukaan haastatteluissa ei tullut ilmi mitään siinä mielessä kauhean salaiselta vaikuttavaa, että puolison tunnistaminen sen vuoksi olisi ongelma.

Vaikka analysoidessani aineistoa olen pitänyt yksilöt tiukasti erillään toisistaan ja myös pariskuntanäkökulman mielessä, ei koodaus enää raportin lukemisen kannalta ole niinkään tärkeää. Merkitseen otteen yleensä koodilla (esim. N6 = nainen), josta ilmenee haastatellun sukupuoli ja avautuu mahdollisuus seurata, mitä tietty henkilö on eri yhteyksissä sanonut. Pitemmät sitaattit irrotan muusta tekstistä, mutta lyhyitä lausahduksia upotan myös muun tekstin sekaan kursivoituna ilman koodia. Koska haastateltujen joukko on tämältyyppiseksi tutkimukseksi melko iso, en ole katsonut järkeväksi keksiä haastatelluille esimerkiksi mitään peitenimiä, joista voisi seurata kuka mitäkin on sanonut. Oletan, että lukija menisi vain sekaisin, ja toisaalta yhden informantin haastattelusta en välttämättä käytä niin monta sitaattia, että siitä sinänsä muodostuisi mitään tarinaa tai yhtenäistä kokonaisuutta.

5. ENSISILMÄYS ARKEEN – TYÖN JA PERHEEN AJAT

5.1 Perhe on tärkein elämäalue, pyrkimys kohti tasapainoa

Ensivaikutelma aineistoa lukiessa on hämmäntävä. Informanttini ovat huomattavan tyytyväisiä työaikoihinsa, työhön ylipäänsä sekä eri elämäalueiden suhteisiin. Missä on oletettu puhe ajan puutteesta ja työpaineesta? Yleisesti ottaen toteamus ”meillä on kohtuullista” leimaa puhetta työajoista, perheen ajasta ja kiireestä. Lähden purkamaan tätä tilannetta tarkastelemalla miten informanttini arvottavat elämäalueita, minkälaiset ovat heidän työaikansa sekä ihanteensa työajan suhteen. Mikä työssä on tärkeää? Mihin satsataan aikaa? Miten arkipäivä etenee, toistuvatko päivät samanlaisina?

Riitta Jallinoja (2000, 119) pohtii teoksessaan Perheen aika, että kun ajasta kilpailevat monet asiat, aikaa voi pitää vertauskuvana siitä, mikä on tärkeää. Vaikka kysymys ei ole näin yksiselitteinen, olen kuitenkin aluksi tarkastellut miten aineistoni vastaa kysymyksiin: mikä on tärkeää - mille annetaan aikaa? Lähes poikkeuksetta erilaisissa tutkimuksissa ja selvityksissä perhe mainitaan antoisimpana elämänalueena. Esimerkiksi Pauli Juutin tutkimuksessa (1996, 197) todetaan, että perheen merkitys ihmisen elämän tärkeimpänä osa-alueena on säilynyt ennallaan. Perheen lisäksi työ nousee arvostuksissa korkealle, ja usein on pyritty tutkimaan, onko sen merkitys nousussa vai laskussa (esim. Niiniluoto 1994, 248). Tulokset kuitenkin vaihtelevat aika paljon eri lähteissä.

Eräs mielenkiintoinen tulos esiintyy Sakari Taipaleen (2002) pro gradu -tutkielmassa tietotyöläisten elämäntyyleistä ja pitkistä työajoista: suomalaisten tietotyöntekijöiden elämäntyyleistä yleisin on koti- ja perhekeskeinen elämäntyylit, mutta ryhmä ”muut elämäntyylit” ohittaa työ- ja urakeskeisen elämäntyylin. Muut elämäntyylit ryhmä koostuu henkilöistä, jotka ovat kuvanneet elämäntavalleen keskeiseksi ”muut elämän alueet” tyypillisten työn ja kodin sijaan, mikä voi tarkoittaa esimerkiksi vapaa-aikaa tai sosiaalisia suhteita. Muita elämäntyylejä edustavilla työaika on usein tavallista lyhyempi tai ainakin harvemmin yli 40 tuntia, mikä puolestaan on yleistä muilla ryhmillä. He myös kykenevät ilmoittamaan työaikansa muita yksiselitteisemmin ja vetävät rajoja työajalle henkilökohtaisista syistä muita useammin. Taipale luonnehtiikin heitä Hörningiin ym. (1995) viitaten tietotyön aikapioneereiksi.

Toisaalta Minna Salmi (1991, 131) pohtii, kuinka mielekkäitä elämänalueiden vastakkainasettelut ovat. Esimerkikkinä hänellä on tyypillinen kysymys, mikä seuraavista elämänaalueista antaa sinulle tällä hetkellä eniten elämänsisältöä: työ, kodin ulkopuolinen vapaa-aika vai koti ja perhe? Hän ihmettelee, mikseivät ihmiset useammin jätä vastaamatta tällaisiin kysymyksiin. Salmi mainitsee Ahon (1988, 140-141) arvelevan, että tällaiset mittarit kertovat enemmän normi-ilmastosta kuin subjektiivisista arkielämän merkityksistä. Eri elämänalueet myös kietoutuvat hyvin monimutkaisesti toisiinsa, esimerkiksi työ voi olla tärkeää - myös urana ja ammattina -, jotta voidaan luoda puitteet vapaa-ajalle, jota voi puolestaan olla kotielämä (ks. Aho 1988, 139). Valitsemallani elämänkokonaisuuden näkökulmalla pyrin tarkastelemaan juuri sitä, miten eri asiat arkielämässä, ”elämän osa-alueet”, vaikuttavat toisiinsa ja yritän välttää yksinkertaistuksia.

Omissa haastatteluissani ei varsinaisesti esitetä vastakkainasettelua kysyttäessä tärkeintä elämänaluetta. Tosin juuri samoihin totuttuihin työ, perhe ja vapaa-aika asetelmiin päädytään näköjään myös

avoimella kysymyksellä. Odotetusti lähes kaikki haastateltavani mainitsevat perheen, kodin tai lapset tärkeimmäksi elämänalueekseen. Rinnalla kulkee tiiviisti myös työ, joskaan se ei esiinny vastauksissa yhtä usein kuin perhe. Joku mainitsee myös opiskelun muiden elämänalueiden rinnalla tärkeäksi. Vain yksi mainitsee tässä vaiheessa, että lomallakin on mukava olla. Ytimekkäin vastaus tiivistyy yhteen sanaan – ”*tasapaino*”. Myös muiden puheessa tuodaan esiin elämänalueiden yhteenkietoutuminen ja pyrkimys sopusointuun.

H: Mikä on tärkein elämänalueesi, voitko [osaatko] sanoa?

N6: Kyllä se varmaan perheestä lähtee ja... kyllä se työ tulee sitten kuitenkin aika lailla tiiviisti siinä mukana, että kyllä se aika iso asia elämää on se työ... ja kyllä sitten se vapaa-aika siinä kaiken ympärillä... kyllä ne toisiinsa kietoutuu.

N5: Kyllä mulle on perhe tällä hetkellä, että kyllä se on oma lapsi mikä on kaikista parasta mitä on saanu aikaseks ja ihan ylivoimaisesti tärkein juttu. Mutta sitten kyllä mä nään, että ne on sidoksissa toisiinsa. Että ehkä mulle on tärkeitä sellanen yleinen hyvä olo itellään, mikä musta koostuu siitä, että on työ mistä tykkää ja sitten on myös sitä omaa vapaa-aikaa, et on mulle tärkeitä se että pääsee käymään jumpassa tai lenkillä, että musta niitten kaikkien pitää olla sopusoinnussa ja tasapainossa keskenään. Että en mä vois ikinä aatella että mä oisin kotiäiti, että ei ois sillä tavalla se perhe kuitenkaan sellanen kaiken keskus. Että silloin ku mä olin äitiyslomalla, niin musta tuntu että mä olin välillä vähän masentunut, että täälläkö mä nyt kökötän kaiket päivät sisällä, että mä tartten työt, mä tartten niitä kaikkea.

Luonnollisesti tasapaino tarkoittaa eri ihmisille eri asioita ja myös sen toteutuminen vaihtelee. Tässä en vielä tarkenna, minkälaisena näyttäytyy haastateltavien käsitys tasapainosta laajemman aineiston tarkastelun nojalla. Kuva tasapainosta muotoutuu kuitenkin useilla haastatelluilla enemmän tai vähemmän seuraavan sitaatin kaltaiseksi: kun tärkeän työn jälkeen halutaan pyhittää aikaa vielä tärkeämmälle perheelle, ei tähän sopusointuun enää mahdu paljon muuta. Ihan näin yksioikoinen tilanne ei toki kenelläkään haastatellulla ole:

M11: Tärkein elämänalue, niinkö? Eihän niitä voi verrata, perhe, työ siinä järjestyksessä. Eikä sit paljon muuta kerkeekkään.

Kysymys tärkeimmästä elämän alueesta ei ole välttämättä mielekäs eikä helppo. Epäselvää oli jopa useassa tapauksessa mitä haetaan elämänalueella. Itse tarkensin kysymystä joskus heiton omaisesti: ”se voi olla työ tai sitten joku ihan muu, vaikka kissanhoito, mikä tahansa”, mutta on kai ymmärrettävää, että vastaukset kiinnittyvät ns. suuriin linjoihin, vaikka elämässä olisi useita pienempiä kiinnostuksen kohteita ja yksilölle tärkeitä asioita. Vapaa-aika, mitä se sitten kenellekin on, ja erityisesti harrastukset nähdään tässä elämänvaiheessa enemmänkin taustalla. Jatkan haastateltujen ajankäytön tarkastelua juuri arvostuksissa voittaneiden työn ja perheen merkeissä – miten nämä arvostuksissa voittaneet saavat aikaa?

5.2 Työajat aineistossa – lähellä ihannetta jo?

Ensisilmäys haastateltavieni työaikoihin osoittaa ainakin seuraavanlaisia asioita: työaikojen yksiselitteinen kuvaaminen tai niiden tulkinta aineistosta ei ole helppoa, ja toisaalta haastateltavieni työajat ovat melko erilaisia. Toisin sanoen ainakin se, miten työaika määräytyy, vaihtelee. Joillakin on melko selvä kiinteä työaika, jossa on enemmän tai vähemmän liukumavaraa. Usealla työaika on tarkemmin määrittelemätön periaatteessa itse valittavissa, ja haastatellut puhuvat esimerkiksi kokonaistyöajasta. Monet tekijät kuitenkin vaikuttavat siihen, minkälaiseksi työaika lopulta muodostuu. Julkunen (2000b, 172) huomauttaakin, ettei työajan pituus ole nykyään yksiselitteinen edes silloin, kun se perustuu omaan ilmoitukseen. Oman työajan pituuden ilmoittaminen on tilanneherkkää: se riippuu esimerkiksi kysymyksen muotoilusta, kyselyn kontekstista ja haastattelijan ohjeista. Työaikoja myös pyritään kuvauksissa pyöristämään.

Karkeasti tarkasteltuna suurin osa haastatelluista sanoo tekevänsä pääsääntöisesti kahdeksan tunnin työpäivää tai *hieman lyhyempää* - esimerkiksi perjantai voi olla lyhyempi. Lähes kaikki tosin mainitsevat, että satunnaisesti työpäivä saattaa venyä. Joukko ei ole homogeeninen: haastatteluaineistossani hyvin moni on ns. erityisryhmien työaikajärjestelyjen piirissä, esimerkiksi opettajia tai tutkijoita. Toisaalta erilaisissa johtavissa tehtävissä työajan käsite on venyvä.

Jos pitkänä työaikana pidetään yli 45 tunnin työskentelyä viikossa (vrt. Julkunen & Nätti 1999, 158) ei aineistossani suoranaisesti ole pitkän työviikon tekijöitä lukuun ottamatta erään yrittäjän kausittaisia erittäin pitkiä päiviä. Toisaalta myös muutamista muista mieshenkilöstä on vaikea arvioida, venyvätkö viikot usein lähes tämän pituiseksi. Esimerkiksi Taipale (2002, 28) mainitsee, että tilastoissa pitkää työaikaa ilmaistaan usein 41+ -merkinnällä. Tulkitsin, että yli neljäkymmenen tunnin työviikkoa haastateltavista tekee pääsääntöisesti neljä mieshenkilöä, joista kolme on johtavassa asemassa ja kaikilla on itsenäinen – ja oletettavasti hyvin palkattu - asiantuntijatyö. Raja kahdeksan tunnin työpäivien tekijöihin ei ole selvä. Näillä henkilöillä lähtökohta työajan ilmoittamisessa on useammin *”runsaat neljäkymmentä tuntia viikossa”* ja olen tulkinnut ylitöiden kuuluvan melko säännöllisesti työpäivään. On huomattava, että myös eräs sosiaalialan korkeasti koulutettu naistyöntekijä häilyy siinä rajoilla, tekeekö hän pitkää päivää vai saako työajan rajattua kahdeksaan tuntiin. Muillakin haastatelluilla on aikaisempia kokemuksia nykyistä pitemmistä työajoista.

M18: Vähän vaikea määritellä, se vaihtelee, koska välillä on opetusta enemmän, ni sitä pitää illalla suunnitella ja välillä on sitte iisimpää, mut kyllä se ihan tota ni vähintään 8 tuntia, eikä riitäkään päivässä, eli 40 tuntista ainakin, sitä se ehkä on. (...) Sunnuntai on välillä työpäivä, mut nyt ei oo maanantaisin opetusta, niin ehkä ei (...).

Aineiston yrittäjän työaika on kaikista vaihtelevin. Sesonkiaikaan työtä on ”kellon ympäri” eli työ vaihtelee haastatellun mukaan 10-12 tuntiin päivässä. Välillä on puolestaan rauhallisempia jaksoja ”*talvella on sitten lepo, talviuni aika*”. Kysymykset työajan lyhentämisestä tuntuvatkin huonoiten istuvan aineiston yrittäjälle. Pitkät työpäivät eivät häiritse, kun ne koetaan omaksi valinnaksi ja työ – etenkin suuntautuminen tehtävään, ei aikaan - erittäin mielekkääksi. Tarpeen vaatiessa työaika voi järjestellä paljonkin ja limittää työntekoa muuhun elämään. Työ sisältää paljon suunnittelua. Toisaalta yrittäjä myös pohtii, ettei lapsia ”*voi jakaa osiin*” työsesonkien mukaan. Myös kiireisinä aikoina haluaisi antaa lapsille enemmän aikaa.

Yksi haastateltu puolestaan tekee osa-aikatyötä 19 tuntia viikossa. Tämä ei varsinaisesti ole henkilön oma valinta, mutta toisaalta olisi harhaanjohtavaa puhua vastentahtoisesta osa-aikatyöstä, sillä tässä henkilö tiedostaa selvästi myös osa-aikaisuuden hyvät puolet. Osa-aikatyö on sovitettavissa henkilön opiskeluun ja toiseen työhön, jota on nelisen tuntia viikossa iltaisin. Lapsille jää aikaa. Työaika on hyvin lähellä ihannetta. Tosin haastatellun mukaan tunnit voisivat jakaantua tasaisemmin esimerkiksi neljälle päivälle, kun hän nyt tekee kaksi täyttä ja yhden puolikkaan päivän viikossa ja lisäksi iltatyöt. Muutamasta opettajasta on vaikea sanoa, tekevätkö he selkeästi alle kahdeksan tunnin työpäivää. Ainakin yksi sanoo tekevänsä keskimäärin noin seitsemän tunnin työpäiviä tai alle, joskin työmatkoihin kuluu aikaa.

Mielellään eikä pääsääntöisesti työskennellä iltaisin tai viikonloppuisin. Iltatyön välttämiseksi on jopa kouluttauduttu uuteen ammattiin, koska iltatyön ei katsota sopivan perheellisen elämään. Breedveld (1998) on tutkinut työaikojen muutosta ja työaikojen lisääntyvää hajaantumista (scattered hours) suhteessa hypoteesiin 24-tunnin yhteiskunnasta. Hän toteaa, että vaikka niiden määrä, jotka tekevät joustavaa työaika, on lisääntynyt, etenkin korkeasti koulutetut pyrkivät ja pystyvät rajaamaan iltaisin ja viikonloppuisin tekemänsä työn määrää. Näinä aikoina tehty työ ei ole lisääntynyt huomattavasti. Huomattavaa onkin, että aineistoni työntekijät *itse* rajaavat työaikojaan kohtuulliseksi huolimatta työaikojen erilaisista määräytymistavoista. Ihan aina tässä ei onnistuta. Työn venyminen iltaan määritellään aineistossa yleensä kuitenkin ajoittaiseksi poikkeukseksi.

Tutkijoilla on erilaisia työaikajärjestelyjä, usein työaika on määritelty viitteellisesti vain vuositasolla. Työ mahdollistaa suuren aikasuvereniteetin. Kuitenkin aineistoni tutkijat ovat rajanneet työaikansa pääsääntöisesti virkatyöaikaan perheellisyyden myötä: ”*Mä koitan pitää sen siinä 40:ssä. (...) Joo, kyllä et ei vapaaehtoisesti oo ylitöissä ihan niin perheen takia.*” Tosin huomautetaan, että ennen deadlineja työaika voi poiketa paljonkin normaaliksi katsotusta. Vaikka työaika olisi määri-

tetty normaaliksi, on taustalla ”kaksoisnormi” eli oletus pitkistä työpäivistä. Rajaamista tehdään, vaikka se aiheuttaa riittämättömyyden tunteita ja huonoa omaatuntoa työn suhteen.

M13: No sanotaan, että päivittäin töissä, mitähän niitä tunteja tulee.. Ei hirveesti, nyt on tällä hetkellä kyllä jää vähän vajaaks varmaan. Että en tee 60-70 niinku jotku yliopistoihmiset. Et on niin kauheen vaikee laskee, et tehokasta työtä, eihän sitä oo montakaan tuntia päivässä. Mutta pääsääntöisesti jos sanotaan semmonen keskimäärin yhdeksästä viiteen päivittäin.

N1: (...) Et mullahan olis tää virallinen työaika, onko se nyt 7h 15 min., mutta että sehän on ihan höpönpöpönkökkö, että tääl se normi on se, että mieluummin kellon ympäri tutkijat täällä olis et se.. et siinä on tämmönen niinku kaksoisnormi, että toisaalta tämmönen joustavuus ja lyhyt työaika, mutta sitten on olemassa tämmönen toinen normi.

Opettajilla puolestaan työpäivä koostuu opetusvelvollisuudesta ja suunnittelusta. Vaikka opetusvelvollisuus voi tunteina olla melko pieni, kuvaavat opettajat aineistossani työpäiväänsä yleensä kahdeksantuntiseksi. Esimerkiksi vanhempainillat tai vanhempien tapaamiset voivat ajoittain venyttää päivää. Myös ennen lukukauden päättymistä työpäivät pitenevät. Opettajan työ on mielenkiintoinen esimerkki joustavasta työajasta. Yhden aineistoni opettajasta tulkitsin kuuluvan yli 40 tunnin tekijöihin ja yksi teki kertomansa perusteella melko selkeästi alle 40 tuntia viikossa. Esimerkiksi hypytunnit voivat vaikuttaa siihen, että 19 tuntia opetusvelvollisuutta viikossa voi viedä ”koko päivän”. Eri kouluasteilla on omat velvollisuutensa ja toisaalta suunnittelu-aikaan vaikuttaa myös se, kuinka paljon kokemusta työstä jo on.

Opettajan työ jättää henkilökohtaista valinnanvaraa sille, kuinka paljon aikaa työ vie. Työn tekeminen mielekkäästi ja hyvin, voi venyttää työpäiviä. Esimerkiksi arviointikeskusteluista vanhempien kanssa ei joka paikassa erikseen makseta, vaikka työssä on määritelty, että opettajan tulee hoitaa suhteet kodin ja koulun välillä. Eräs haastateltu toteaa kuitenkin: *”Mä parhaiten hoidan ne niin, että mä tapaan ne vanhemmat. Ja ne on erittäin hyödyllisiä ne tapaamiset. Mä haluan ne tehdä. Että tässä on tällainen aikamoinen ristiriita.”* Luonnollisesti oletan, että eri henkilöillä ja eri tilanteissa mielekkyys- ja hyvyyskriteerit hieman eroavat toisistaan. Jotkut mainitsevat, että luokanopettajilla myös ruokailu ja välitunnit ovat työaikaa, joten esimerkiksi 7,5 tunnin työpäivä ei ole tavaltaan normaalia lyhyempi. Esimerkiksi Gleick (2001, 161-171) tuo monitahoisesti esiin, kuinka mahdotonta tehdyn työn aikaa loppuen lopuksi on arvioida verrattuna esimerkiksi tilastotietoon. Riippumatta siitä, kuinka yksinkertainen kysymys on, tiedon kerääminen ihmisten ajankäytöstä on kaikkea muuta kuin helppoa.

Etuna opettajan työssä on erityisesti se, että usein työstä pystyy tarvittaessa lähtemään melko aikaisin ja suunnittelu-aikaa voi sovittaa omien aikataulujen mukaisesti. Tähän joustavuuteen informantini ovat erittäin tyytyväisiä. Suunnittelu voi seurata työajan ulkopuoliseen elämäänkin; ideoita tarttuu mukaan sieltä sun täältä, jolloin voisi ajatella, ettei työstä oikein koskaan pääse kunnolla irtaantumaan. Tässä informantini suhtautuu siihen kuitenkin positiivisesti: *”Mut se ei oo mun mielestä mitenkään erityisen raskasta, vaan ne voi ottaa vaan sitte ihan siitä mukaansa.”* Aineistossani myös esimerkiksi lastentarhanopettajan työssä suunnittelu-aika antaa hieman väljyyttä aikatauluun. Tätä työtä ei välttämättä tarvitse tehdä työpaikalla. Toisaalta aineistoni esimerkkitapaus muusta kuin luokanopettajan työstä osoittaa, että suunnittelu voi venyä myös iltoihin ja viikonloppuihin. Eräs opettaja ja muutama tutkija mainitsevat, että opinnäytetöitä luetaan toisinaan kotona työajan ulkopuolella. Toisaalta pitkät lomautukset ovat opettajien ehdoton työaikaetu.

Joustot ja puolisoitten väliset järjestelyt apuna arjessa

Aineistossani myös melkein kaikki niillä, joilla työaika on opettajia ja tutkijoita selkeämmin määriteltä, on kertomansa mukaan mahdollisuus tehdä liukuvaa työaikaa. Tosin esimerkiksi asiakastyö asettaa reunaehdot liukumisiin. Joka tapauksessa joustoihin suhtaudutaan yleisesti ottaen hyvin positiivisesti aineistossani; ne mahdollistavat arjen sujuvuuden ainakin lastenhoidon kannalta. Kyse ei ole ainoastaan yksilön joustoista, vaan kotitaloustasolla on merkittävää, että ainakin toisella on mahdollisuus joustavaan tai lyhyempään työaikaan. Tämä mahdollistaa lasten kohtuullisen päivähoitoajan. Kun tilanne on perhekohtaisesti kohtuullinen, tuottaa se aineistossani yleensä tyytyväisyyden myös omaan työaikaan. *”Et meil on ehkä semmonen, muotoutunu niinku hirveen hyvä rytmi..., että ehkä meidän kaikkein viisain systeemi yhdistää niinku työt ja lastenhoito, oli just se mikä me tehtiin”*. Haastateltu tuo esiin, että heidän perheensä aikajärjestelyssä hän itse kokee tavallaan eniten tappiota yhteiseen aikaan nähden, mutta eniten pitää kuitenkin ajatella lasten etua: *”että lapsilla olis, kun kuitenkin ovat niin pieniä, niinku kohtuullisin olo”*.

N9: Kyllä tota noin meillä on, tavallaan tää niinku menee ihan hyvin näin, lähinnä sen takia ku miehellä on mahdollisuus joustavaan järjestelyyn, mutta jos esimerkiksi meillä olis se tilanne, että mies tekis pitkää päivää, ja mä olisin se, joka veisin ja hakisin hoidosta, nii luultavasti mä silloin pyrkisin jollain muotoon saamaan lyhennetyn päivän. (...) Nyt mun ei niinku sitä tavallaan tarte, koska mun mielestä mejän jatkien asiat on niin hyvin. Et ne ei siitä hyötyis siitä mun lyhennetystä päivästä sillai.

Tilanne aineistossani on huomattavan suurelta osin sellainen, että puolisoitten työaikajärjestelyt tukevat toisiaan ja toinen esimerkiksi pääsee aikaisemmin hakemaan lasta päivähoidosta. Esimerkiksi opettaja voi mennä jo seitsemäksi kouluun suunnittelemaan ja hakea lapset kolmen kieppeillä

päiväkodista. Pisimmälle viety esimerkki järjestelyistä on perhe, jossa toisen puolison intensiiviset työpäivät keskittyvät kesään, jolloin toinen puoliso puolestaan on vapaalla. Tosin ratkaisu on syntynyt lähinnä töiden luonteen vuoksi, eikä pelkästään tietoisten pyrkimysten. Joka tapauksessa tilanteeseen ollaan hyvin tyytyväisiä. Useissa haastatelluissa perheissä käydään viikko- tai päiväkohtaisia neuvotteluja puolisoitten aikatauluista, kuka milloinkin hakee lapset jne. Joissakin perheissä käytännöt ovat vakiintuneempia. Esimerkiksi vaimo vie aina lapset päiväkotiin ja mies hakee, tai vaimo vie ja hakee tai sitten matkoja tehdään yhdessä samalla kyydillä. Eräs aineiston pariskunta vuorottelee tasapuolisesti lapsen hakemisessa, jolloin vuoroin toisella on halutessaan mahdollisuus työskennellä pidempään: ”se [hakeminen] on sitten niinku myös kalenterien mukaan sovittu”.

N2: No meil on nyt niinku liukuva työaika, periaattees mä teen ihan täyttä työpäivää, että yritän tehdä sen 7 tuntia 15 minaa päivässä. Tää on nyt ihan tämmönen, et niinku keskimäärin. Yhtä hyvin mä voin tehdä välillä lyhyempää, välillä sit taas tehdä pidempää, et oikeestaan ihan miehenkin työvuoroihin liittyen.

(...) H: Jos sä ajattelet sun työajan pituutta, ni onks se semmonen kuitenkin, semmonen ihannetilanne, ihanteellinen vai?

N2: Joo-o, joo-o, tässä elämäntilanteessa, mut tietenkkin, kylhän niinku vois ajatella, et tekis jotain lyhennettyä päivääkin tai jotain tämmöstä, se vois olla ihan mahdollistakin, mutta et en mä oo niinku valmis kuitenkaan sit siihenkään että...

Haastateltu jättää lauseensa kesken, hän ei kommentoi sitä, miksi ei ole valmis lyhentämään työaikaansa. Sitaatista selviää kuitenkin, ettei haastatellun ei tarvitse tehdä lyhennettyä työpäivää, koska työajan joustavuus mahdollistaa arjen sujumuuden suhteessa miehen työaikoihin. Toisaalta hän ei tässä elämäntilanteessa myöskään tee pidempää päivää, vaikka urakehitys työssä sitä ehkä edellyttäisi. Tuloista ei tässä yhteydessä puhuta, mutta oletan, että myös kysymys tulojen alenemisesta vaikuttaa taustalla. Jo tässä vaiheessa analyysiani käy ilmi, että informanttini ovat Hörningin ym. (1995) määrittelyn mukaisesti aikakonventionalisteja: työaika lyhentääkseen he tarvitsisivat selkeän syyn. Jos lasten asioiden katsotaan olevan hyvin, pääsääntöisesti ei nähdä lyhennykseen tarvetta. Vaikka puolison lyhyt tai joustava työaika ei vielä tuottaisikaan tyytyväisyyttä omaan työaikaan, voi sitä pitää joka tapauksessa edellytyksenä arjesta selviämiseksi:

N4: (...) Niinkun mä aikasemmin sanoin näistä omista työajoista, että mulla on sikäli ollut helpompaa, että mun miehellä on semmoset työajat, että se on pystynyt [lapsen] päivää lyhentämään. Että ehkä mä en ois kaksi vuotta sitten lähtenytkään töihin [vanhempainlomalta SB], että jos miehen työ mahdollistaa ihan älyttömän hyvin, että on pitkät lomat, koko kesän aina ja ei oo ylitöitä ja pääsee aikasin. Et musta tässä yhtälössä se on ollut ihan keskeinen, että se ei ois mitenkään toiminut muuten. Et kyl niinku kauhulla ajattelen yksinhuoltajaa tässä varsinkin tässä [mainitsee työtehtävänsä SB], että ei voi aina olla neljältä kotona.

Mikä ihmeen ylityö?

Minkälaisena aineistoni työajat näyttäytyvät suhteessa kirjallisuudessa käsiteltyihin työelämän trendeihin? Yhdeksän haastateltua aineistossani työskentelee määräaikaissa työsuhteessa ja kymmenen vakituksessa työsuhteessa. Tosin kahdella määräaikaissa on vakituinen virka muualla kuin nykyisessä työpaikassa. Muutama ei katso olevansa aivan koulutustaan vastaavassa työssä ja mielessä on käynyt työpaikan vaihto. Määräaikaiset työsuhteet koetaan ongelmallisiksi. Esimerkiksi pätkätöitä tekevä opettaja mainitsee, että on aika ryydyttävää tehdä viidettä vuotta määräaikaista työtä; syyslukukauden aikana saa olla rauhassa, mutta jo tammikuussa pitää alkaa miettiä seuraavaa paikkaa. Toinen opettaja kertoo suuresta helpotuksesta, kun hänen työsuhteensa vuosi sitten vakinaistettiin. Opetukseen ja työtekoon tulee jatkumoa, ja itse voi paremmin tehdä suunnitelmia. Tutkijoilla lyhyet työsopimukset ovat arkea.

M19: (...) Onneks en oo ollut päivääkään työttömänä viiden vuoden aikana, mutta mulla on muistaakseni [ollut] kahdeksan työsopimusta tänä aikana, eri rahottajia, no kolme rahottajaa nyt on ollut, ja sit jotain pienempiä juttuja siin on ollut. Että koko ajan tällasia pätkiä ja sitten vanhat projektit on päällä ja uusia viritellään, että tavallaan turvaa, semmosta turvaverkkoo, että on koko ajan pakko olla kiikarissa jotain juttuja (...).

Aineistossani työelämän nykytrendit näkyvät myös lähes kaikkia koskettavana joustomahdollisuutena päivittäisissä työajoissa ja työajan omatoimisessa rajoittamisessa. Aineistossa ylipitkiä työpäiviä ei suoranaisesti ole kuin yrittäjällä, mutta palkatonta ylityötä tekee moni. Ylityötä vaikea määrittää useissa tehtävissä, jos esimerkiksi työaika ei ole määritelty tarkasti. Työn paineisuudesta kertoo se, ettei omaa työtä aina katsota voivan tehdä riittävän hyvin ns. normaalityöajalla. Erilaiset tapaukset eivät aina asetu normaalipäivän puitteisiin. Työnantaja ei suoranaisesti määrää ylityötä; oma arvio työn hyvin tekemisestä sekä vastuu johtavat työpäivän venymiseen.

Järnefelt ja Lehto (2002,121) huomauttavat, että julkisen sektorin naisilla työkiire ilmenee usein työn intensivoitumisena henkilöstöpulan vuoksi. Yksityisellä sektorilla, joka on hieman useammin miesten aluetta, työpäivän piteneminen puolestaan on tyypillistä ja ylitöitä tehdään eri muodoissaan. Jossain määrin tämä sopii aineistooni. Työpäiviä siis venyttää se, että työ on ”omaa” eikä tarkasti rajattu tiettyyn työaikaan. Työtä voi aina tehdä paremmin tai enemmän, rajat on vedettävä itse. Aikaraja on asetettu pidemmällä tähtäimellä esimerkiksi asiakkaan tilauksen tai muun deadlinen mukaan. Esimerkiksi sosiaalityössä kriisit ja hallitsematon asiakaspaine ja liian vähäiset resurssit työn määrään nähden aiheuttavat työpainetta. Kuten sanottu, useissa haastateltujeni työtehtävissä tunteja

ei ole määrätty tarkasti. Valinnanvapaus ja itsemäärääminen on suurta. Kääntöpuolena on sitten palkaton ylityö. Onnellisimmassa asemassa lienevät ne, joiden työaikapanos silti näkyy palkassa.

H: Joo. Ja tota millasta työviikkoa sä sitte teet nykyisin? Ihan tunnit viikossa?

M11: No semmoset runsaat 40 tuntia normaalisti.

H: Entä teetsä ylitöitä ja jos niin kuinka usein?

M11: No mää oon sellasilla sopimuksilla, et mulla ei oo varsinaisesti sovittu niitä työtunteja eli mulla ei myöskään silloin tuu ylitöitä, vaan että mä teen aina sen mukaan, mitä sitä hommaa on. Kun on esimiestehtävissä, niin meillä on sellaset sopimukset, että sitte ei tavallaan niistä ylityötunneista sitte laskuteta.

H: Joo joo, eli tässä onki sitte kysymyksenä, että teetkö palkatonta vai palkallista ylityötä eli...?

M11: (Naurahtaa.) No niin, miten sen nyt ottaa sitte. Tavallaan se kompensoidaan siinä palkassa, mutta sitte odotetaan, että tekee tarvittaessa vähän pitempäänki. Itse asiassa mä en oo koskaan selvittänyt sitten niinku sopimusoikeudellisesti, mikä se tilanne on.

Myös toinen esimiesasemassa oleva mieshenkilö tuo esille ylityön käsitteen suhteellisuuden. Virallisesti hän ei tee ylitöitä, koska ”*semmosta puolta mulla ei niinku tunneta tässä mun työssä, mä voin sanoa, että en tee ylitöitä siinä mielessä, kun ylitöitä yleensä tehään*”. Kuitenkin hän tekee iltatyötä ja reissutyötä, joka ei mahdu kahdeksaan tuntiin. Tällaista ylityötä on hänen kertomansa mukaan kerran tai kaksi viikossa.

Epämääräinen ylityö ei kuitenkaan ole vain tietyn ryhmän riesa. Lähes kaikilla aineistossani on sellainen tilanne, että työ vaatii ajoittain ”ylityötä”, josta ei kuitenkaan saa rahallista korvausta, vaan voi halutessaan esimerkiksi pitää tunnin tunnista vapaana. Joku haastateltava mainitsee, ettei heidän työssään saa puhua ylityöstä vaan lisätunneista. Liukuva työaika kellokortteineen on eräs perinteinen esimerkki tästä. Moni aineistossani ei kuitenkaan puhu kellokortista liukuvan tai kokonaistyöajan yhteydessä, vaan työajan säätely on vielä enemmän omilla harteilla. Osa on tällaisiin järjestelyihin tyytyväinen. Joidenkin kohdalla ongelmallista on kuitenkin se, ettei näitä kertyneitä ylimääräisiä vapaita tahdo koskaan ehtiä käyttää.

H: Entä teetkö ylityötä ja kuinka usein, osaatko sanoa?

N6: Kyllä mä varmaan tavallaan teen ylityötä. Opetusalalla ne on vaan määritelty vähän hullusti, että meillä on tietty velvollisuus että mitä me opetetaan, mikä aika me vietetään oppilaitten kanssa, mutta sitte tottakai mun on tehtävä ne suunnittelutyöt ja hallintotyöt, soitettava ne puhelut ja niinku erilaiset projektihommat. Niin tavallaan ne tehään aikalaille niinku sitten omalla ajalla, että sitä on aika vaikeeta määritellä. Kyllä mä koen, että mä teen aika paljon ylitöitä, mistä mulle ei makseta.

Toisaalta aineistossa on myös henkilöitä, joiden työ ei juuri koskaan edellytä ylityötä. Esimerkiksi asiakastyö voi olla sillä tavalla järjestetty, että asiakkaita ei oteta enempää kuin ajanvarauskirjaan

mahtuu, eivätkä edes kirjalliset työt pääse kasaantumaan. Ainoastaan yksi haastateltu kertoo, että tarvittaessa ylityötä teetetään palkallisena, mutta hänen ei ole ylityötä tarvinnut tehdä, eikä hän ole siihen erityisen halukaskaan. Tilanteeseen liittyy se, että työ on pitkälti sidoksissa muiden työntekijöiden läsnäoloon eikä ole ehkä aivan siinä määrin ”omaa” kuin joillakin muilla aineistossani. Työtehtäviä on tarkemmin määritelty ulkoapäin. Tosin tässäkin työssä on haastavuutta sekä valinnanvapautta työtahtiin ja työmäärään nähden. Aineistossani joku muistelee nuoruuden kesätyötään sahalalla, missä ylityötunneista maksettiin 50 tai 100 prosentin ylityökorvaus. Tällaiset korvaukset ovat haastateltujeni töissä perin harvinaisia.

Seuraava pitkäkö aineistositaatti kuvaa työajan pituuden tulkinnan vaikeutta sekä tasapainoilua työajan itsenäisen rajaamisen ja työn paineiden suhteen. Kyseinen haastateltu on käyntikorttinsa mukaan projektipäällikkö, työskentelee it-alalla ja vastaa yhden globaalien asiakkaiden tarvitsemista palveluista sen eri yksiköissä. Haastattelukatkelma myös tuo esille haastatteluissa usein toistuvan seikan: yhä enemmän työtä ohjaa tehtävän valmiiksi saaminen, kuin joku tietty päivittäinen työaika. Tämä on ehkä keskeisintä aineistoni yrittäjällä, mutta tyyppillistä myös monille muille.

M14: (...) Mun normaali työaika on, jos normaalisti menee, niin se on joku kaheksasta neljään viiteen, mutta tota käytännössä tulee ylitöitä, elikkä tämän työn mukaan täytyy sitte joustaa. Mutta aika hyvin kyllä pystyn silleen, että on aina tiettyjä projekteja että ne on pidempiä päiviä, mutta normaalisti on varmaan silleen kahdeksasta neljään viiteen.

(...) H: Sitten työviikostakin jotain sanoit, mutta olisiko se jotenki kaheksasta neljään päiviä yleensä?

M14: Joo se on 8-16 normaalisti, mut jos sitte tähän palveluun liittyviä ongelmia, niin niitä saattaa tulla, elikkä jotain yksittäisiä puheluita saattaa tulla sitte jopa yhdeksän ja kymmenen aikaan illalla, jos ne tulee Pohjois-Amerikasta, mutta niitä tulee nykyään aika vähän. (...) Ja viikonloppuja ei tarvi yleensä tehdä.. Päivystän joitaki projekteja, mutta niitä ei kovin usein oo.

H: (...) Entäs sitte teetkö koskaan kotona.. niitä puheluita joskus joutuu?

M14: Kyllä mä teen kotona hommia, siinä mielessä mulla on joustava työnantaja, että mä oon sanonutkin, et mä haluan välillä tehdä kotona hommia (...) eli mulla on kotona täällä rakennettu sillee, että mulla on niinku jatkuva kiinteä yhteys, et mä pääsen firmaan. Ja sitte niitä puheluita tulee, että jonkun verran teen, mutta kyllä mä suurimman osan teen niinku toimistosta käsin.

H: Voiko sä vielä tarkentaa, että kuinka usein niitä ylitöitä on.. Onko niitä viikoittain, kuukausittain?

M14: (...) Kyllä niitä viikottain on, mutta mulla on semmonen, että mä oon oikeestaan tehny semmosen tasapainon, että mä pyrin pitämään niitä sitte vapaana, että mä en oo silleen kauheen halukas ottaa mitään ylityökorvauksia (...) Ihan yks yhteen se ei mee, että mä ehkä enemmän niitä teen ku pidän vapaana, mutta työnantaja on ainaki hirveen hyvin suhtautunu siihen, et mä pystyn kyllä ite vaikuttamaan työaikoihini. Mut mua kyllä ohjaa niinku ne työt, eikä joku kiinteä aika joka mun pitää olla siellä vaan, että jos mä hommani teen, niin mä voin jo vaikka puolilta-päivin [lähteä] pois, mutta ne hommat vaan pitää tulla tehdyksi.

H: (...) Mikä niihin ylitöihin johtaa, et se on se, et ne asiakkaat?

M14: Joo elikkä tavallaan ne projektit, ne on aikataulutettu, että niitten mukaan pitää elää, eli ne tavallaan ohjaa siihen, että joskus on tehnyt tätä pitempää päivää...

Yksinkertaistaen kyseisen henkilön työaika olisi ehkä 8,5 tuntia päivässä, koska työ ”yleensä” kestää ”kahdeksasta neljään viiteen”. Julkunen (2000b, 172) huomauttaa, että on mahdollista, että työkeskeisessä kulttuurissa työaikoja mielellään pyöristetään ylöspäin (ks. myös Gleick 2001). Aineistoni välityksellä näyttää kuitenkin siltä, että haastateltavani pyrkivät tavallaan pyöristämään työaikoja alaspäin, koska työajaksi ilmoitetaan usein aluksi joku melko yksiselitteinen aika, jonka päälle sitten kuitenkin tehdään enemmän tai vähemmän säännöllisesti ylityötä. Ilmoitettu aika kuvaa tavallaan jo ihannetta, joka määrittyy aineistossani pitkälti juuri perinteisen kahdeksan tunnin työpäivän mukaan. Julkunen (2000b, 171) mukaan on mahdollista, että tietty työaikanormi hallitsee työaikakuvauksia, vaikka todelliset työajat liukuvat siitä ylös tai alas. Juuri näin näyttää aineistossani olevan.

Suurin osa haastatelluista on sitä mieltä, että oma todellinen työaika, siis etenkin työaika ilman ylityötä, on varsin lähellä ihannetta. Toiveita puoleen tai toiseen ei ole. Keskeistä on se, että omat vaikutusmahdollisuudet työaikaan nähdään hyviksi, ja esimerkiksi kahdeksan tunnin työpäivää pidetään varsin kohtuullisena. Ihan näin yksiselitteistä ihanteiden ja todellisuuden kohtaaminen ei kaikkien kohdalla kuitenkaan ole. Olen tietoisesti tässä vaiheessa tuonut esiin aineistosta selkeimmin esiin tulevan ns. yleisen linjan. Myöhemmin käsitelen myös työajan lyhentämistä koskevia ”hennompia” haaveita ja kuvaan joitakin tekijöitä, jotka estävät tai vaikeuttavat työajan lyhentämisen toteuttamista. Johtopäätöksissä analysoin tarkemmin eräitä tekijöitä, joiden valossa haastateltavien työaikojen kohtuullisuus määrittyy.

Julkunen ja Nätti (1995, 84) huomauttavat, että suomalaisten työaikatoiveet keskittyvät edelleenkin normaalityöaikaan etenkin siksi, että se on normaalitoimeentulon väline. Myös aineistossani tämä näyttää melko ilmeiseltä, vaikka tässä vaiheessa en vielä tarkemmin käsittele toimeentulokysymyksiä. Työaikaa hallitaan aineistossani siis lähinnä normaalin työajan ja sen mahdollistaman joustavuuden puitteissa. Oman työajan lyhentämistä ei yleensä nähdä haluttavana tai tarpeellisena, jos puolisoiden yhteisillä järjestelymahdollisuuksilla saadaan pidettyä lasten päiväkotipäivät kohtuullisen pituisena, mikä tässä rajataan kahdeksaan tuntiin. Kaikilla haastatelluilla ei ole päiväkotikäisiä lapsia. Myös he pyrkivät vetämään rajan ”normaalityöpäivään”. Haastatteluissa muutama kiinnittääkin huomiota siihen, että myös koulu- ja murrosikäiset lapset tarvitsevat aikaa ja huomiota. Seuraava sitaatti tiivistää työaikatoiveiden ja todellisuuden kohtaamisen aineistoni ”valtavirrassa”:

H: Sitten onko tää sun työaika eli sen pituus ja muoto sellainen, jota haluat tehdä vai muuttaisitko sitä, jos voisit?

N6: No kyllä se ihan oikeestaan ok on, että tällä hetkellä ainakin onnistuu ne päivät... sellaisenaankin. Mutta tietysti, en tiedä tulisko sitten elämäntilanteita, jossa olis sitten, sitten hyötyä siitä, että.. voiskin olla vähän lyhyempiä päiviä. Toisaalta ne on sitten silloin tällöin järjestettävissäkin kyllä. Että kyllä se aika joustava, joustava kuitenkin on sitten työajoiltaan tämäkin työ.

H: Joo eli tässä sitten... ois vielä kysymyksenä, että mikä ois oikein ihannetilanne, vaikka ilmeisesti olet aika tyytyväinen ja, että pyritkö sitten toteuttamaan jotain ihannetta (...)?

N6: Niin... No en nyt oikeestaan työaikojen suhteen oikeestaan muuta, muuta ajattele, että ihan kohtuullinen tilanne on kyllä.

5.4 Työn merkityksestä: ”Olla pätevä ja hyvä jossain”

Tarkastelimme työn merkitystä haastateltavien elämässä avoimen kysymyksen, mikä työssä on tärkeintä, avulla. Kysyimme myös erikseen työn haastavuudesta ja siitä onko työuran luominen tärkeää. Yleensä kysymys työuran luomisesta esitettiin ensimmäisenä. Huomiota työn merkityksen pohittamisessa herätti se, että pääsääntöisesti omaa työtä ei aineistossamme nähdä urana. Monissa ammateissa suoranaisten urakehitys tai yleneminen ei ole mahdollista. Jo tässä yhteydessä yleensä kuitenkin painotetaan millä muilla tavoin työ on tärkeää, missä puolestaan haastavuus näyttelee suurta osaa. Aineistooni näyttää siis pätevä Lehdon ja Sutelan (1999, 28) havainto siitä, että työssä kehittyminen on selvästi eri asia kuin työssä ja uralla eteneminen. Etenemismahdollisuuksia koetaan paljon vähemmän kuin kehittymismahdollisuuksia. Etenkin naiset ovat kyseenalaistaneet käsitettä. Työssä kehittyminen on myös tärkeämpää kuin hierarkioissa eteneminen. (Mt.) Uusea haastateltu tuokin esiin, ettei itse tai oma puoliso ”juokse minkään tittelin perässä”.

N8: (...) [Puhuu omasta ammattiryhmästään SB] Ei ne oikeestaan mitään uraa luo, vaan koittaa saada kokemusta ja semmosta itsetuntemusta lisätä vaan vuosien aikana, että kyllä mä semmosta tietysti, että tulis kokemusta ja silleen taitoa lisää. Että ei siinä oikein mitään uraa, et siinä ei silleen oo mitään putkee, että ylennystä tai näin (...). Että ei siinä oo semmosta uranluomishommaa, että ainoastaan että kyllä työntekeminen on musta ihan mielekästä ja että aika tylsää ois, jos ei ois semmosta omaa työtä, johon on koulutuksen kerta saanut.

Pitkähkön työajan miehet toisaalta puhuvat muita kärkkäämmin urasta. Toisaalta pidetään tärkeänä, että pystyisi edes nauttimaan siitä, että on vakituinen ja turvattu työ. Työurasta ollaan monta mieltä, mutta lähes kaikki mainitsevat, että tärkeää on tehdä työnsä hyvin ja olla hyvä omassa työssään. Osaamista, ammattitaitoa ja kehittymistä painotetaan jollain tapaa joka vastauksessa. ”*Tuota eniten minä nautin sanotaan nyt tuosta osaamisen ja ammattitaidon tunteesta, mitä se [työ] nimittäin tuo (...)* Mää haluan olla hirveen hyvä työntekijä omassa lajissani. (...) Että ne kysymykset on jo sen

tasoisia, että ne vaatii niinku tätä äsken mainostamaani ammattitaitoa, et sitä ei löydy suoraan mistään, valmiina mistään käsikirjasta, vaan sun pitää ite niinku säveltää se ratkasu johonkin ongelmaan. Se on haastavaa.” Tai ylipäänsä on tärkeää, että pärjää työssään: ”*et mä pysyn niinku ajassa mukana”*.

H: Joo no mites tota, onko työuran luominen sulle tärkeää?

M17: On.

H: Joo voiksä jotenki kuvailla, että minkä takia tai?

M17: No, mä oon samanlainen luterilainen kun suurin osa suomalaisista, että mielekäs tekeminen on kuitenkin elämän laadun ja sisällön kannalta hirmu tärkeä asia, et mä oon onnellisessa asemassa, sen takia et mä koen tekeväni hirmu tarpeellista työtä ja mä tykkään tästä työstä.

Mielekäs työ nähdään keskeiseksi sisällöksi hyvän elämän kannalta. Poikkeuksetta kaikki haastateltavat aineistossa kuvaavat työtään haasteelliseksi. Sennett (2002, 74) huomauttaakin, että kaikissa töissä ihmiset samaistuvat haasteellisiin tehtäviin. Haastateltavieni työstä ei haasteita puutukaan, kuten useista Sennett’n kuvaamista automatisoiduista töistä. Julkunen (2000a, 226) puhuu Karasekiin (1981) viitaten kehittävästä työstä, jossa on sopivina annoksina vaativuutta ja itsemääräämistä. Eräinä hyvän elämän vaikuttavina tekijöinä onkin pidetty normaaleja työehtoja ja työtä, jossa on riittävästi vaihtelua, taitovaatimuksia ja itsemääräämistä. Juuri tätä itsemääräämistä työssään painottavat haastatteluissa useat.

M14: (...) Mä pystyn järjestään tietyllä tapaa, tottakai mulla on vastuu siitä työstä, et mun pitää tehdä se, mut mä pystyn siihen vaikuttamaan ite tosi paljon. Ja se on niinku yks syy, minkä takia mä niinku tykkään olla töissä.

Raha on ehkä niin ilmeinen motiivi työnteolle, ettei edes mainita työn merkityksen yhteydessä. Vastata siinä vaiheessa, kun mietitään vaihtoehtoja nykyiselle työajalle tai elämäntavalle, nostetaan rahakysymyksiä enemmän esiin. Jotkut, esimerkiksi tietoisesti uraa luovat, tosin ajattelevat enemmän rahaakin: ”*jos haluaa haukata isomman palan kakusta, pitää sen eteen tehdäkin jotain*”. Työ tärkeää elämäkokonaisuuden kannalta, etenkin kun on hankkinut pitkän koulutuksen. Haastatteluista tulee myös ilmi, ettei työtä nähdä missään nimessä *vain* rahan ansaitsemiskeinona. Aineistossani tämä tulee kärjistetyimmän esille erään osa-aikatyötä tekevän puheessa:

N8: Ei siis toimeentulon kannalta mun kannattais olla työttömänä ehtomasti (nauraa) jos se sen takia.. ei hyvänen aika, siis mulla on niin älyttömän pieni palkka, että ei viitti ees ajatellakaan, ku tulee kiukkuseks. Mutta niin se minkä takia mun mielestä työ on arvokasta on se semmonen ihmisen kohtaaminen, se on aika mielenkiintoista ja haastavaa...

Esimerkiksi edellä siteerattu henkilö on hankkinut korkeakoulutuksensa päälle vielä erikoiskoulutusta, joka ei kuitenkaan juuri vaikuta palkkaan. Korkea koulutus ei aineistossani takaa automaattisesti korkeaa palkkaa tai urakehitystä, mutta toimeentulon ja mielekästä tekemistä kylläkin. Pari haastateltavaa mainitsee työn mielekkyydestä huolimatta kuitenkin, että ns. utooppisessa tilanteessa, jossa työnteko ei toimeentulon kannalta olisi välttämätöntä, he voisivat kuvitella jättävänsä nykyisen työnsä:

M19: (...) Mutta sitten kyllä tietysti, utooppisessa tilanteessa se raha niinku mahdollistais kaikkia kivoja juttuja. Ja utooppisessa tilanteessa en mä, kyl mä nää työt jättäisin kanssa. Ei tää oo mulle sillä tavalla, kyllä mä keksisin järkevämpääkin, tai en mä nyt tiedä järkevämpää (nauraa) mutta semmosta josta sais enempi. (...) Vaikka tää nyt sinänsä on palkitsevaa ja hauskaa ja, mut ei se nyt niin kivaa oo... (nauraa).

Toisaalta on huomattava, että esimerkiksi kysymyksiin ”Mitä arvelisit tekeväsi, jos olisit esimerkiksi osittain palkkatyön ulkopuolella; mihin yhteisöön lähinnä kiinnittyisit?” tai jopa ”Mitä tekisit vapautuvalla ajalla, jos työaika olisi lyhyempi”²³ on haastateltavieni ilmeisen vaikea keksiä vastaus. Esimerkiksi työtoverit ja työpaikan ilmapiiri mainitaan haastavuuden lisäksi usein tärkeinä asioina työssä. Edellä mainittuun kysymykseen vastataan usein, että tilanteessa etsittäisiin uutta työpaikkaa sen lisäksi, että silloin aikaa perheen parissa olisi enemmän. Mitään laajamittaista irrottautumista työstä taloudellisen tilanteen niin salliessa, ei aineistoni perusteella suinkaan voi olettaa. Myös aineistoni perusteella työ on edelleen tärkeä, ehkä jopa tärkeämpi, osa elämää kuin ennen (vrt. Julkunen 2000a, 223).

H: Öö, onks sulla mitään visiota, mitä sä ite arvelisit tekeväsi, jos sä oisit nyt osittain tai kokonaan palkkatyön ulkopuolella?

M11: No mä oon ajatellu, että seuraavaks mä yrittäisin perustaa konsulttifirmaa. Et siinä tapauksessa et mä jäisin työttömäks, eikä mitään sopivaa olis, niin mä kokeilisin sitä.

Beck (1998, 50-51) puhuu palkkatyöstä itsetoteutuksen mahdollistajana ja myös työ itsetoteutuksen lähteenä. Täystyöllisyys ei enää riitä; vaaditaan myös täyttä nautintoa (full employment, full enjoyment), sanoo Beck (mt., 48) David Yankelovichia (1974) siteeraten. Haastatellut katsovat työnsä mahdollistavan itsetoteutusta, mikä liittyy jo mainittuun itsenäisyyteen sekä vastuuseen ja toisaalta uuden oppimiseen, monipuolisuuteen tai ihmisten – asiakkaiden, potilaiden, lasten, perheiden ja nuorten - kanssa työskentelyyn. Etenkin vapaa-ajan itsetoteutuksesta kysyttäessä useat mainitsevat,

²³ Toisaalta tämä ei tarkoita sitä, ettei haastateltavilla lainkaan olisi aikatarpeita, joita he eivät nyt pysty toteuttamaan. Useat eivät mainitse mitään erityistä ajankäyttötapaa, vaan tekisivät enemmän kaikkia ”tavallisia” asioita, joihin nyt eivät voi omistaa tarpeeksi aikaa.

että koska työssä saa olla luova ja toteuttaa itseään, ei itsetoteutusta välttämättä osaa kaivata työn ulkopuolella - tai sille ei ole aikaa.

H: No tota kuuluuks tähän niinku työn ulkopuoliseen elämään jotain tämmöstä itsetoteutusta tai itsensä kehittämistä?

M18: Tota niin, miten sen määrittelee. Tuo työ on jatkuvasti sitä itsessään. No onhan tuo nyt isänä oleminen ja lapsen kasvattaminen, niin kyllä se on myös sitä itsensä kehittämistä ja jatkuvasti tää on vastavuorosta tää, ettei oo vaan, että minä kasvatan, että kyllä sekin kasvattaa mua kovasti. Et sitte jonkun harrastuksen tai tämmösen kautta tai muun, mulla musiikki ennen just oli semmonen harrastus, missä niinku toteutti itseensä ja kehittikin, mut se on jäänyt vähemmälle. Et tota, no ehkä kuuntelen ja seuraan, jotain lehistä lukee, mut niinku tää soittaminen, et sitä ennen tuli tehtyä, mut se on nyt jäänyt. Et ei mitään semmosta, en mä tuolla käy missään, työväenopistoissa tai vastaavissa, ei oo aikaa oikeestaan.

Sekä työ että lapset mainitaan aineistossa yleisesti kehittävinä ja itsetoteutusta mahdollistavina. Muu luova, kehittävä ja tyydytystä tuottava toiminta jää taustalle, vaikka joitakin mainintoja aineistossa toki on niistäkin. Esimerkiksi lukemis- tai liikuntaharrastusta pidetään kehittävinä; sekä terveyden että yleisen hyvinvoinnin kannalta pidetään tärkeänä, että myös tällaisia virkistäviä asioita kuuluu elämään. Useimmilla haastatelluista työ on juuri siinä mielessä omaa, että sitä voisi aina tehdä paremmin ja enemmän (vrt. Julkunen 2000b, 179 Manuel Castellsiin 1996, 265 viitaten), vaikka kukaan ulkopuolinen ei sitä suoranaisesti vaatisi. Työltä jää niukasti aikaa muuhun kuin perhe-elämään. Työ vetää vahvasti puoleensa, se on kivaa ja tuottaa tyydytystä, vaikka sillä on hallitsevuudessaan myös negatiivisia vaikutuksia.

Työn raskaudesta

Työn raskaudesta kertoo esimerkiksi se, että juuri kukaan haastatelluista ei usko jaksavansa tehdä omaa työtään eläkeikänsä saakka. Toisaalta moni sanoo, ettei eläkeasioita vielä tule kauheasti ajateltua tai niitä ei edes halua ajatella; esimerkiksi oman eläkkeen muodostuminen pätkätöistä arveluttaa. Kysymykseen siitä, mitä ajatellaan eläkeiän korottamisesta esimerkiksi 67 vuoteen informantit suhtautuvat hyvin epäillen. Esimerkiksi mainitaan, että vanhempana on pakko siirtyä rauhallisempiin tehtäviin. Hyvinkin erilaisissa työtehtävissä olevat arvelevat, ettei fysiikka kestä nykyistä työtä eläkeikänsä saakka. Eräs tutkija arvelee ettei jaksaa tehdä työtään nykyisellä työrytmillä ja etenkin ”*tällasena pätkäjuttuna*” kovin pitkään saati sitten 67-vuotiaaksi, joku kiintopiste olisi oltava. Työskentely 67-vuotiaaksi tuntuu ”*aika hirveeltä ja uskomattomalta*”. Erään haastatellun mukaan ainakin työskentelyn puitteiden pitäisi muuttua selkeästi, sillä ”*ihmiset kipuilee ihan nuorenaikin tässä työssä jaksamisen kanssa*”.

Ainoastaan sellainen henkilö, jolla jo on aika tavalla katkoksia työhistoriassa muun muassa lisäkoulutuksen ja osa-aikatyön muodossa, pohtii sitä että ainakin ”puoliteholla” työtä voisi tehdä pitkäänkin. Hän kuvailee kuinka työn tekemisen ja muun elämän rajat hänen kohdallaan ovat tavallaan liudentuneet, mitä hän pitää hyvänäkin. Välillä hän kirjoittaa kotona, opiskelee ja myös lenkillä voi miettiä jotain työasiaa. Haastateltu kertoo, että hänen alallaan on esikuvia pitkään, yli 80-vuotiaaksikin, jatkaneista työntekijöistä. Tämä poikkeava vastaus panee miettimään sitä, miten elämänlaatu ja jaksaminen voisivat parantua, jos työelämä ei olisi niin totaalista. Vaikka kyseinen haastateltu pohtii sitä, että mahdollisesti voisi terveyden kestäessä jatkaa työssä yli nykyisen eläkeiän, hän myös mainitsee, että elämässä on paljon kaikkea muutakin mikä kiinnostaa: *”Työ ei ole henki ja elämä, että pitää vaan saada tehdä”*. Ihmiskeskeinen työ myös sitoo tauoista ja lomista huolimatta, ja haastatellun mukaan olisi toisaalta mukavaa ajatella olevansa joskus ihan *”vapaa”*.

Yleisesti ottaen informanttini pyrkivät irrottautumaan työstä työajan ulkopuolella. Mutta kuten on tullut ilmi, välillä työtä ”joutuu” tuomaan kotia. Kotona saatetaan esimerkiksi lukea työkirjallisuutta ihan mielenkiinnosta tai koska sitä ei muulloin ehdi tehdä: *”Mut kyl mä aika usein otan jotain kirjoja ja muuta mukaan ja esimerkiksi nytki tarvis, just oon pohtinu sitä ottaisko joululomalla niin, mikä ois se lukupaketti nyt, sivistäis vähän itseään.”* Toisaalta työ voi parhaimmillaan olla aikaa itselle: kun tuo työhön liittyviä kirjoja kotiin ja opiskelee työhön liittyviä asioita *”tavallaan vaikka se liittyy työhön, se ei oo kuitenkaan työtä, kun sen tekee niinku semmosen oman kiinnostuksen takia.”* Pääsääntöisesti haastatellut pyrkivät rajaamaan työaikaa ja jättämään työt työpaikalle.

Jotkut kuvailevat kuinka ennen ovat tehneet huomattavastikin pitempää päivää, mutta lasten myötä on haluttu - tai jouduttu - rajoittaa työntekoa. Joidenkin terveys on myös kärsinyt liian kiivaasta työnteosta. Tämän jälkeen on vähennetty työntekoa ja myös liikuntaharrastuksen tärkeys mietityttää. Lähinnä aineiston yrittäjä pitää työn ja vapaan sekoittumista miellyttävänä. Muut vetävät tiukemman rajan suojellakseen yksityiselämänsä, vaikeivät haastateltujeni työt ole niin sanotusti on/off -töitä, jotka voisi täysin sulkea mielestä vapaalla.

Yllättävää mielestäni on se, että melko usea haastateltu kertoo ajoittain menettävänsä yöunensa työhuolien ja -paineiden takia. Monet tuovat esille ajoittaisia stressioireita, vaikka toisaalta usea mainitsee oman stressinsietokykynsä melko hyväksi. Työstä irrottautumista moni haastateltu kuvaa vaikeaksi, vaikka siitä illalla pyrittäisiin tietoisesti kääntämään ajatukset pois. Joku mainitsee tarvitsevänsä pitempää lomaa ja paikan vaihdosta, jotta työ unohtuisi. Lapsen kanssa touhuilu on monen

mielestä hyvä keino työstä irrottautumiseksi. Mutta työasiat saattavat palata mieleen, kun lapsi on saatu nukkumaan:

N1: (...) Et esimerkiksi mulla on nukahtamisvaikeuksia, koska siinä vaiheessa kun alkais se oma aika, niin sit mä rupeenkin vaan niinku kelaamaan työasioita ja et ne tulee.. työunia nään ja saatan herätä, jos mä nukahdan ihmisten aikaan niin sit mä saatan heräillä aamuyöllä miettimään ja pyörimään työasioissa ja... (...).

Työelämä ei aineistonikaan nojalla ole pelkkää nautinnollista itsetoteutusta. Vaikka aineistossani tuodaan esille oman työn mielekkyyttä ja haastavuutta sekä työajan kohtuullisuutta verrattuna siihen, mitä se voisi olla, työn ja perheen sovittaminen ei joustojenkaan puitteissa ole yksiselitteisesti ratkaistu. Päivä ei riitä kaikkeen. Työelämän valtavista vaatimuksista kertoo esimerkiksi se, että eräs haastateltu sanoo ääneen sen, että työpaineista selviäisi kunnialla pikemminkin ilman perhettä: *”Pitäis poikamieheks heittäytyä taas.”* Toisaalta tämä ei tarkoita sitä, ettei perhe olisi tärkeä: *”Perheen kannalta mä voisin heittäytyä vaikka ihan niin koti-isäks, ei se ois mahoton ehdotus sekään. Siihen ei oo vaan varaa, ku ei oo vakinaista hommaa, mistä niinku jäädä vapaalle.”* Sopivaa välimuotoa ei helposti löydy. Työelämän vaatimuksista huolimatta työaika ei aineistossani veny kohtuuttomaksi, perhe toimii työajan rajaajana.

H: Joo. Entä onko tää sun työajan pituus ja muoto sellanen, jota sä haluat tehdä vai muuttaisitko sitä, jos voisit?

M13: No tuota, tässä kummittelee takana tietysti tämä työ ja toisaalta perhe niin.. kyllähän tämä vallitseva tilanne on semmonen, että oikeestaan ku (naurahtaa) sopivasti sen asian ilmasee niin, silloin ku sä oot töissä niin sulla on huono omatunto perheen puolesta ja jos sä oot kotona niin sulla on huono omatunto siitä, ettei tuu työt kunnolla tehtyä. Eli jotain pitäis muuttaa jos vois.

H: Joo, onks sulla ajatuksia siitä, minkä pitäis muuttua?

M13: No sanotaan, ettei toteuttamiskelpoisia ajatuksia. (H: Jaa – naurahtaa.) Mutta tavallaan joskus on kyllä tuntunu just että on sen verran.. meinasin sanoo että hektistä, mutta se on väärä sana.. et semmosta niinku painetta kuitenkin on töissä, et siis niistä selviämiseen ois huomattavasti helpompaa, jos ei ois mitään perhettä. Eikä ois sitte niinku että joku päiväkotikiinnitys menee viideltä kiinni, sun pitää niinku lähteä tavallaan kesken.. töittes juoksemaan sinne, että saat lapset haettua ennen viittä, kun ei tavallaan töitten puolesta ois millään tavalla valmis.

H: Niin joo. Tuoksä sitte töitä kotia koskaan?

M13: No siinä on se, että mä en oo tuonu. Hyvin harvoin. (...).

5.5 Aikaa perheelle?

Lapsille myös annetaan aikaa. Työajan rajoittaminen tapahtuu juuri perheeseen vedoten. Työn jälkeen ”loput” ajasta annetaan perheelle ts. lapsille, koska siitä ei enää raaski irrottaa juuri aikaa muulle. Etenkin illat ja viikonloput ovat informanteillani perheen aikaa, myös pienet aamuhetket

mainitaan usein. Garhammerin ounailut kollektiivisten rytmien rapautumisesta eivät siinä mielessä koske haastateltujani. Tosin hekin joutuvat itse näkemään vaivaa työajan rajaamiseksi, töitä kyllä riittäisi useimmilla iltojen ja viikonloppujenkin täytteeksi.

H: (...) mikä ja milloin on sellasta teijän perheen yhteistä aikaa?

M16: No kyllä viikonloput korostuu selvästi, että niihin sitten satsataan ja ootetaan jo maanantaista alkaen seuraavaa viikonloppua (naurahtaan). Että viikolla on aika vähän yhteistä aikaa, harrastuksia kuitenkin on, ne vielä päälle.

H: Okei. Mikä ja milloin on teijän perheessä yhteistä aikaa?

M11: Aamuseitsemästä varttia vaille kaheksaan, ja sitten kyllä ne illat sikäli mikäli minä tai lapset ei olla harrastuksissa, niin no lasten harrastukset onki nyt ollu viikonloppuna semmoset, johon niitä tarvii kuskata, niin tota kyllä ne illat on enemmän tai vähemmän yhteistä aikaa. Ja kauppareissut ja tällaset.

Haastateltujen välillä on luonnollisesti eroja siinä, kuinka paljon perheen katsotaan viettävän aikaa yhdessä. Joillekin sitä on lähes kaikki työn ulkopuolinen aika; yksinoloa ei kaivata esimerkiksi siksi, että työssä saa olla omien ajatusten kanssa. Jonkun mukaan ”*sitä luulis, että sitä on tietysti sillon kun ei oo töissä, mutta ei se kyllä ihan niinkään oo. Ihan sitä koko perheen yhteistä aikaa on vähän, kesälomamatkat ja vastaavat*”. Kukin puuhailee omiaan tai vain toinen vanhempi on lasten kanssa. Keskeisintä perheen ajassa ei lienekään se, että kokoajan oltaisiin yhdessä: ”*että ei me nyt istuta kolmestaan sohvilla, että aah... meidän perhe tässä nyt nauttii yhdesäolosta (naurua) vaan se on semmosta, semmosta.*” Tärkeää on läsnä- ja saatavillaolo, arjessa puuhailu ja vastuunottaminen yhdessä. Noin puolet aineistoni haastatelluista ilmaisee melko selkeästi sen, että perheelle on riittävästi aikaa:

M19: On, on, ihan selvästi aikaa [perheelle SB]. Koska mä oon kuitenkin lapsen parissa kaiken muun ajan, ja mä oon töissä virka-ajan ku laps on päiväkodissa, et mulla ei oo niinku pahaa omaatuntoo tai mitään, missään tapauksessa.

N1: (...) Mä oon ite ratkaissut sen, et mikä mulle on nyt tärkeempää, esimerkiksi se että mä en ymmärrä minkä takia mä olisin lapsen tieteen tahtoen tähän maailmaan saattanu, jos mä en edes iltasin sen kanssa olis, et mä olisin illatkin ja viikonloput vielä töissä.

N6: (...) Kyllä se on aika luontevaa, että yritetään pitää huolta siitä, että lasten hoitopäivät ei veny niin pitkäksi (...) että eiköhän ne oo jotenki ne arvoasetelmat jo sitte laitettukin paikallen, et ei niitä tarvi ihan joka päivä miettiä.

Se, että perheelle on riittävästi aikaa, nähdään usein omien valintojen tulokseksi. On arvotettu, mikä on tärkeää. Kaikkeen ei lähdetä mukaan, vaan rauhoitetaan aikaa perheelle. Arvovalintojen lisäksi tämä nähdään myös jonkinlaisena olosuhteiden pakkona. Kun kerran lapsia on hankittu, pidetään luonnollisena, että näiden kanssa myös vietetään aikaa. *”Ja tietysti ku lapset synty, niin pakostihan sitä silleen niinku hidastu koko elämä ja on niinku pienissä ympyröissä, että sitä ehkä sitte lapsetkin on opettanu”*, toteaa eräs haastateltu. Vaikka erityisesti lapsiperheet kärsivät aikapulasta kuten esimerkiksi Takala (2002) huomaa, nostetaan aineistossani esiin myös lapsien mukanaan tuoma rauhoittuminen positiivisena asiana. Ajan satsaaminen perhe-elämään tuottaa tyytyväisyyttä. Eräs haastateltu myös kertoo harrastavansa vertailua; puolison kanssa puhutaan usein työkavereiden tekemistä työaikaratkaisuista, vaikka omat ratkaisut on tehty, eikä vertailu vaikuta niihin. Toisaalta vaikka katsottaisiin, että omat valinnat on tehty järkevästi, eikä työajan suhteen ole toiveita puoleen tai toiseen ei kysymys huonosta omastatunnosta ole yksinkertainen:

H: No mites jos sä ajattelet vielä sitä aikaa, ni onks sulla sun mielestä tarpeeks aikaa sun perheelle?

N2: Ei, ei, ei, ei, et just niinku puhuttiin tossa aikasemmin, et se huono omatuntohan siellä on aina taustalla.

Garhammer (2002, 243-244) esittää eräänä selityksenä aikapaineen ja samanaikaisen tyytyväisyyden väliseen paradoksiin monien toimintojen lisääntymistä ja ”tapahtumayhteiskuntaa”, jossa valinnanmahdollisuus on suuri. Vaikka esimerkiksi osallistuminen moniin aktiviteetteihin vapaa-ajalla on eräs aikapaineen syy, se tuottaa myös subjektiivista hyvinvointia. Se, että käyttää ”jokaisen mahdollisuuden” hyväkseen, toisi siis lisää tyytyväisyyttä elämään. Garhammer kuitenkin kumoaa väitteen. Enemmistö ei hae kokoajan uusia elämyksiä; kotikeskeinen vapaa-aika on yhä yleisintä. Rauhallinen perhe-elämä on myös toiveissa korkealla: vuonna 1999 kokopäivätyössä olevat saksalaiset toivoivat enemmän aikaa nukkumiseen ja perhe-elämälle kuin aikaisemmin. Myös aineistossani perhekeskeistä elämäntyyliä arvostetaan yli tapahtumakeskeisen elämäntyylin.

Perheelle on aineistossani raivattu aikaa monin keinoin. ”Keskiluokkaisia standardeja” on höllytetty kotityössä. Siivouksen tasoa voidaan laskea, ja sen ajankohtaa voi siirtää. Monet haastatellut kertovat laittavansa helppoja ja nopeita ruokia. Erään haastatellun mukaan sitä, että perhe-elämä on hänelle tärkeintä, kuvaa esimerkiksi se, ettei hän tee ylitöitä eikä ole vielä väitellyt tohtoriksi. Hän ei ole ottanut siihen aikaa. Sinkkutyökavereihin verrattuna perhesuuntautuneisuus on hänen mukaansa selvästi nähtävissä. Toinen haastateltu puolestaan kertoo kieltäytyneensä johtajaopettajan asemasta, koska se veisi enemmän aikaa kuin nykyinen työtehtävä. Edellä mainittujen miesten I-

säksi usea nainen kertoo lykänneensä ”uran luomista”; työ on tärkeää, mutta uran aika ei ole nyt. Samoin on tingitty jatko-opiskelusta, joka esimerkiksi Garhammerin (1999b, 21) mukaan valtaa yhä enemmän alaa yksityiselämästä. Haastatellut myös puhuvat *panostamisesta* lapsiin ja perheeseen.

Se, että perhe menee ohi työn ei toisaalta välttämättä näy suoranaisesti arjen ajankäytössä; työaika on ”tietenkin” se, joka määrää realiteetit (ks. esim. Daly 1996, 129). Ongelmallista on, että perhe on ajan suhteen sekä residuaalinen että ahne (mt., 128). Pari haastateltua kiinnittää huomiota siihen, että omaa lasta kuitenkin näkee itse vähemmän kuin hoitaja. Päivässä jää vain noin viisi tuntia yhteistä hereilläoloaikaa lapsen kanssa. Toisaalta se, että hoitopaikka ja hoitosuhde koetaan hyväksi, helpottaa tilannetta. Työssäkäynti lapsen ollessa pieni nähdään myös raadollisena valintana. Mutta haastateltujeni ajatuksissa ja varsinkin erikoistapauksissa - jos jotain sattuu - perhe ja lapset menevät kuitenkin työn edelle. Jos perheenjäsenet sairastuvat vakavasti tai olisivat kuoleman vaarassa, niin ”*eipä millään muulla olis yhtään väliä*”.

M18: No kyllähän nyt perhe on tärkeä ja tottakai työ, työkin on mielekästä ja mukavaa. Mut jos aattelee, et lapsi tulee kipeeks tai... ni kyllä se on sit tärkeätä, sitten niinku arvottaa tärkeemmäks. Tosin tuo työ kyllä imee voimia välillä, että on hyvin tärkeä, mutta niitä kahta... tuo vapaa-aika on nyt kyllä jäänyt vähemmälle, ku on lapsi tullu, joutunu karsiin niitä menoja.

Vanhempien syyllistäminen

Kysymys siitä, onko henkilöllä tarpeeksi aikaa perheelle paikantuu siis pitkälti arvovalinnoiksi ja toisaalta omantunnonkysymykseksi. Vaikka haastatteluissa korostuu tyytyväisyys omien työaikojen ja vapaan suhteeseen, koska perheelle annetaan työltä jäljelle jäävä aika, ts. arvovalinnat on tehty järkevästi, toistuu vastauksissa silti se, että vanhempia ei saisi syyllistää. Haastateltavilta kysyttiin, mitä mieltä he ovat viime aikoina julkisuudessa esillä olleesta keskustelusta, jossa lasten pahoinvointiin liitetään muun muassa vanhempien vähäinen aika lapsilleen. Yleisesti informanttini ajattelevat, ettei vanhempien ajan puute ole missään mielessä ainoa, eikä edes tärkein syy lasten pahoinvoinnin oletettuun lisääntymiseen.

Pahoinvointi sinänsä tunnistetaan ongelmaksi ja useat informantit, kuten opettajat ja sosiaalialan työntekijät, ovat havainneet ilmiön työnsä yhteydessä. Monet ottavat esille sen, että suurempia ongelmia saattaa olla sellaisissa perheissä, jossa vanhemmat eivät käy työssä. Tärkeintä on välittäminen, se että lapsi tietää vanhemman rakastavan. Myös laajempia yhteiskunnallisia ongelmia mainittiin. Muun muassa globalisaation myötä lapset tavallaan kohtaavat suurempia kuvioita kuin ennen

esimerkiksi haastateltujen omassa lapsuudessa. Turvattomuuden ja välinpitämättömyyden kasvu nähtiin ongelmaksi. Toisaalta kyseenalaistetaan sitä, onko mitään ratkaisevia muutoksia tapahtunut. Joku myös mainitsee, että ”*suurin osa on ihan tavallisia lapsia*”; keskustelua käydään hänen mukaansa liikaa ongelmatapausten ehdoilla. Eräs myös otti esiin sen puolen, että tavallaan on hyvä, että lapsi näkee ainakin toisen vanhemman käyvän työssä, sillä se kuitenkin kuuluu tavalliseen elämään.

N2: (...) Töitä ollaan tehty [kautta historian], se kuuluu suomalaiseen identiteettiin ja mä en oikein usko, että niinku lapset vois huonosti siks, et vanhemmat käy töissä, vaan ehkä siks, ettei vanhemmat välitä ja niinku, ei se työn tekeminen ketään huonommaksi tee (...) munkin vanhemmat on töitä tehny, ni en kyllä muista, että minä oisin sen takia mitään turvattomuutta koskaan kokenu. Kyllä muut asiat ratkaisee ja asiat on niinku järjestettävissä (...).

Joka tapauksessa esimerkiksi Mikä lapsiamme uhkaa? –raportissa, jossa yritetään hahmottaa lapsuudesta ja vanhemmuudesta kannetun huolen taustaa, otetaan vanhempien työajat huomioon eräänä tärkeänä lapsiperheisiin vaikuttajana tekijänä. Kirjassa ei keskitytä vain kaikkein ongelmallisimpiin tilanteisiin, vaan laaja-alaisesti lapsiväestön kasvuoloihin ja niitä raamittaviin tekijöihin (Bardy ym. 2001, 19). Työaikojen pidentymisen ohella työelämän otteen ihmisten elämän kokonaisuuteen todetaan jatkuvasti kasvaneen myös muilla tavoin. Työntekijät kokevat sekä henkisten paineiden että aikapaineiden lisääntyneen ja tällä on seurauksensa työssä olevien ja heidän lastensa hyvinvoinnille ja ajankäytölle. Moni tuntee, että aikaa perheen kanssa jää liian vähän ja ristiriitatilanteessa työn ja perheen vaatiman ajan ja voimien välillä perhe on usein se, joka antaa periksi. Työn epävarmuus vaikuttaa esimerkiksi perhevapaiden pitämiseen. (Mt., 54.)

Järnefelt & Lehto (2002) kyseenalaistavat melko usein esillä olevan väitteen, että työaikojen venymisessä olisi etupäässä kyse moraalisisesta valinnasta esimerkiksi työn ja perheen välillä (vrt. esim. Hochschild 1997 ja Jallinoja 2001 antavat jossain määrin tällaisen kuvan). He pohtivat onko todella vanhempien omaa valintaa tehdä pitkiä päiviä ja väsyä työstä, niin että perhe ja lapset kärsivät vai onko pikemminkin kyse työn liiallisista vaatimuksista. Heidän mukaansa työn ja perheen yhteensovittamista vaikeuttavat usein tekijät, joihin yksittäiset työntekijät eivät voi juuri vaikuttaa. Kyse ei siis ole vain elämänalueiden ajallisesta kilpailusta, vaan ihmisten jaksamisesta ylipäänsä. (Järnefelt & Lehto 2002, 14, 210-211.) Erään haastatellun mukaan syyllistämiskysymys on kinkkinen, ”*et niinku puhutaan, että vanhempia ei pitäis syyllistää, ei niitä ehkä pitäiskään, mut vanhempien pitäiskin syyllistää ite ittensä, et alkaa miettii sitte.*” Keskustelussa on hänen mielestään monta näkökulmaa ja etenkin se on hankalaa, että hänen iässään, kun perhe vielä perustetaan nykyään niin vanhana, pitäisi työuraa luoda juuri samaan aikaan kuin on pieniä lapsia: ”*se on aika vaikee yhtälö*”.

Aineistossani on siis havaittavissa erilaisia osin päällekkäisiäkin linjoja. Toisaalta ollaan tyytyväisiä omaan työaikaan ja tilanteeseen, koska on tehty järkeviä ratkaisuja sen suhteen, että perheelle, eri toten lapsille, jää riittävästi aikaa. Tällöin painotetaan omien valintojen osuutta. Tähän liittyy myös se, että työaika ei tarvitse lyhentyä, koska lasten asiat ovat hyvin. Toisaalta valinnoista huolimatta usein tuotetaan puhetta huonosta omastatunnosta. Osin nämä esiintyvät rinnakkain samojen informanttienkin haastatteluissa. Toisaalta taas muutama informantti tuo hyvin vahvasti esiin rakenteellisten tekijöiden merkitystä.²⁴ Vaikka on toisaalta hyvä, että ihmisiä herätellään, vanhempien syyllistäminen on ongelmallista, koska kyse on myös laajemmista kysymyksistä: *siitä minkälaisia asioita yhteiskunnassa ylipäänsä arvostetaan.*

N4: Hyvä että keskustelua [tässä: lasten pahoinvointi ja vanhempien ajan puute SB] käydään, mutta se mua jollain tapaa huolestuttaa että, helposti se keskustelu menee siihen, että ikään kuin se olis vanhempien itsekkyyttä ja valintaa tai jotenkin tämmöstä pullamössösukupolven kyvyttömyyttä, niinku kohdata niitä lasten tarpeita. Että se ikään kuin häivyttää sitten alleen sen tietynlaisen poliittisen tai taloudellisen tilanteen, jossa eletään, että sitten ei puhutakaan minkälaisessa paineessa tai pakossa tai raossa vanhemmat tekee, joutuvatkin tekemään semmosia valintoja, jotka ei oo niinku välttämättä, mitä he ei valitsis, jos ei olis pakko. Että mitä tavallaan tota työnantajat odottaa tänäpäivänä ihmisten tekevän, että mitä semmonen pätkittäinen työssäkäynti tai epävarmuus, mihin se asettaa monet vanhemmat, sen huolen ja sen paljon työmäärän, et tietysti semmosta se on, se musta on huolestuttavaa että se häivyttää semmosia asioita, ikään kuin siirtää ne yksittäisen vanhemman niinku persoonallisuuden ominaisuuksiksi, semmosia asioita jotka on kuitenkin niinku yhteiskunnallisia, taloudellisia ja poliittisia.

Tutkimukseni lähtökohtiin ei millään tavalla liity vanhempien syyllisyyden etsiminen työ- ja lapsiproblematiikkaan liittyen. Silti tulkitsemme että juuri tämä ajan puutteen ongelman yhdistäminen yksilöiden syyllistämiseen ja moraalisiin kysymyksiin vaikutti *tapaan ja halukkuuteen puhua ajan niukkuudesta*. Vaikka esitimme erikseen kysymyksen siitä, onko perheelle tarpeeksi aikaa sekä kysymyksen lasten pahoinvointi -keskustelusta, pyrkivät nämä teemat tulemaan esille jo ennen kysymysten esittämistä ja läpi aineiston myös muissa yhteyksissä.

Usea haastateltu viittaa erilaisiin havaitsemiinsa lehti-, televisio-, ja radiojuttuihin, jotka jollain tapaa liittyvät vanhempien lapsilleen antamaan aikaan tai lasten pahoinvointiin. Tutkimuksen tai keskustelun kysymyksenasettelua kritisoidaan: siinä ei ole mitään uutta, mutta *”se osuu äitiä johonkin tänne sydämeen”*. Haastatellun mielestä keskustelussa pitäisi mennä syvemmälle, se ei saisi jäädä

²⁴ Mainittakoon, että nämä olivat enimmäkseen yhteiskuntatieteilijöitä. Mietin myös, onko aineistossani yhteistä muutamalle, jotka ”uskaltavat” sanoa haluavansa lyhentää työaika ja kärsivänsä aikapulasta, se että he tulkitsevat ongelman pikemminkin rakenteelliseksi kuin itsestä kiinni olevaksi. (Toisaalta tämä ei läpäise koko aineistoa ja myös työn laatu vaikuttanee suuresti kokemuksiin ajan puutteesta.)

”lööppitutkimukseksi”. Myös lehtikirjoittelun sukupuolijärjestystä ylläpitävään tapaan kiinnitetään huomiota puheessa työssäkäyvien äitien itsekkyydestä tai äitien kotiin jäämisestä, joka haastatellun mukaan tosin usein ilmaistaan neutraalimmin käyttäen sanamuotoa vanhemmat (vrt. esim. Järnefelt & Lehto 2002, 105). Toisaalta eräs haastateltu tuo esiin ”armahtavan tutkimuksen”, jossa todetaan, että ihan tavallinen arki, jota haastateltu katsoo itse pystyvänsä tarjoamaan, riittää lapselle.

Erilaiset syyllistämiskysymykset olivat siis teema, jota en alun perin ajatellut käsitellä tutkielmassani. Tämä diskurssi tuli kuitenkin niin vahvasti esiin aineistostani, että en voinut olla nostamatta sitä esiin myös analyysissa. Teema tavallaan *häiritsee* omaa kysymyksenasetteluani. Lapset ”sotkevat kuviota”, kun omat ”itsekkäät”, toisin sanoen omaan ja yleiseen hyvinvointiin tai elämänlaatuun liittyvät, kysymykset jäävät taustalle. On vaikea tarkastella sitä, kärsiikö haastateltu itse henkilökohtaisesti ajan puutteesta tai aikapaineesta, kun vastaukset palautuivat hyvin helposti työ-perhe-akselille.

Toisaalta tämän ei olisi pitänyt olla suuri yllätys lukemani kirjallisuuden ja lehtien jälkeen (ks. esim. Järnefelt & Lehto 2002) ja nostimmehan itsekkin haastatteluissa julkisen keskustelun asiasta esille.²⁵ Myös Forsberg (2003) huomauttaa, että perhetutkimuksen tutkimuskohde värityy usein moraalilla, moralismilla sekä syyllistämällä ja syyllisyydellä. Mielestäni on hieman epäilyttävää, kuinka tavasti Hörning et al. (1995) ovat saaneet ohitettua ja häivytettyä lasten mukanaan tuoman elämänmenon velvollisuuksineen tutkimuksessaan aikapioneereista.

Nähdäkseni julkisuuspuhe vanhempien vähäisestä ajasta lapsilleen vaikuttaa aineistossani hieman samaan tapaan kuin Alasuutarin (1993, 181-183) mainitsemassa Juha Kytömäen (1991) tutkimuksessa siitä, miten vanhemmat puhuvat lastensa television katsomisesta. Osittain vanhemmat suhtautuivat rauhallisesti lastensa tv:n katseluun siksi, että olivat kuulleet tutkimuksista, jossa annettiin kauhukuva välinpitämättömistä vanhemmista ja väkivaltaviiheteillä mässäilevistä lapsista, eivätkä voineet tunnistaa itseään noista tutkimuksista. Kuten Alasuutari huomaa, julkisuuskuva tai ”vallitsevat mielipiteet” ja yksittäisen ihmisen käyttäytyminen ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Oletan, että aineistoni vanhemmat eivät myöskään osaa samaistaa itseään julkisuuden ’kauhukuvaan’ itsekkäistä työtä ihannoivista kiireisistä vanhemmista (tai muihin vastaaviin diskursseihin) - siihen

²⁵ Tosin tässä tulee esiin myös se, että halusimme Väisäsen kanssa sovittaa molempien tutkimusintressien mukaisia teemoja yhteen. Esimerkiksi kysymykset ”hyvän äidin tai isän” työssäkäynnistä (ks. liite) eivät kuuluneet minun intresseihini.

verrattuna oma tilanne on kohtuullinen. Toisaalta aineistossani joillakin perheen ja työn aikoihin liittyy todellista pohdintaa siitä, mihin aikaa nyt satsaisi enemmän; aineisto ei ole ristiriidaton.

Arkipäivän aikasidokset ja rutiinit

Pyysimme haastatteluissamme informantteja kuvaamaan tavallisen arkipäivän etenemistä kellonaikoja mainiten. Tämä kuvaaminen oli yleisesti ottaen haastatelluille helppoa. Variaatioista huolimatta kuvaukset noudattavat pitkälti samaa kaavaa: Aluksi herätys noin seitsemältä tai ennen. Sitä seuraavat aamuruljanssit itsen ja lasten kuntoon saamiseksi, jotka kieltämättä on ajan säästämiseksi melko ”taylorisesti” suunniteltu. Sitten kiireellä hoitoon ja töihin. Jotkut haastatellut kuvaavat myös työpäivänsä etenemistä. Yleisesti ottaen työpäiväkin etenee nopeasti tiettyjen kaavojen ja etappien mukaan; aika ei ainakaan tule pitkäksi. Töistä ampaistaan taas kauppaan, päiväkotiin ja kotiin, tässä ilmenee joitakin variaatioita esimerkiksi sen suhteen, kuka milloinkin hakee lapset.

Kotona sallitaan ehkä pieni hetki itselle, esimerkiksi luetaan päivän lehteä, jos lapset katsovat lastenohjelmia televisiosta. Jotkut pyhittävät heti aikaa lapsen kanssa leikkimiseen tai ulkoiluun. Sitten laitetaan nopeasti valmistettavaa ruokaa ja syödään. On huomattava, että lähes jokaisessa haastattelussa perheessä vietetään pääsääntöisesti yhteinen ruokahetki, mitä kuvataan positiivisesti. Illalla on ohjelmassa kotityötä, yleistä järjestelyä ja lapsen kanssa leikkimistä. Joku kuvaa iltoja lapsikeskeiseksi touhuksi ”*tietysti kun lapsi on koko päivän [ollut] päivähoidossa*”. Illalla panostetaan lapsen kanssa olemiseen.

Joinakin iltoina on harrastuksia, joita tosin omalta ja lasten osalta on pyritty karsimaan. Arkisin ei juuri jakseta kutsua ystäviä kylään. Useat mainitsevat, että talvella tulee oltua lähinnä kotona. Pian touhutaankin jo iltapalaa ja iltaruljansseja. Lapset yritetään saada ajoissa nukkumaan, mikä usein kuitenkin venyy. Sitten väsyttää jo, mutta nyt olisi tarjolla pieni pala omaa tai parisuhdeaikaa, jos ei simahda. Illan tavallista ohjelmaa ovat television katselu tai lukeminen sekä seuraavan päivän valmistelu. Tällaiseksi kuvataan yleisesti arkipäivä ja ”*tämmönen tavallinen perhe-elämä*”. Eräs haastateltu päättää arkipäivän kuvauksensa: ”*Sit nukutaan ja sit seuraavana päivänä taas sama homma*”.

M19: Sit jos sen [lapsen] saa kymmeneltä nukkumaan ja sitä on ite tolpillaan, niin sit kai sitä kattoo TV:tä ja viettää onnellista perhe-elämää, jos jaksaa (naurua). Et semmosen pienen lapsen kanssa se on aika vaikee sanoo, et mitä siinä tapahtuu, et se on semmosta leikkimistä ja kotitöitä ja järjestämistä ja sellasta, joskus on jotain vähän semmosta niinku projektia.

En tarkemmin kuvaa yksittäisten henkilöiden arkipäivää. Pelkistetyt arkipäivän kuvaukset luovat joka tapauksessa aikavaurauudesta melko synkän kuvan. Haastatellut kertovat arjen pyöryksestä hieman kyynisesti, toisaalta ironisesti. Kuvauksissa toistuvat erilaiset vauhdikkuutta ja kiireisyyttä ilmentävät ilmaukset. Aamulla on tunti *hirveitä hötkettä ja juoksentelua*, lapsi viedään *rytinällä* hoitoon, *illalla on nää nukuttamisshowt ja hirveen nopeesti se ilta menee*; illalla onkin *aika naatti sitten*, parisuhteelle ei jää aikaa kuten ennen. Otan huomioon sen, että kuvaukset ovat tiivistyksiä, eikä niissä ole mahdollista tuoda esiin kaikkia elämään kuuluvia positiivisia asioita. Vaikka arkipäivän kuvauksissa arki vaikuttaa pakkotahtiselta, eri tavoin kysyttäessä todetaan aikaa melko säännöllisesti jäävän myös esimerkiksi ystäville ja harrastuksille. ”*Että sellasta ulkopuolisesta hyvin puuduttavaa, mutta itestä kuitenkin aika tyydyttävää elämää, sitä on varmaan aika vaikee ymmärtää niinku ulkopuolisen (naurua)*”.

Arkipäivät toistuvat haastateltujen mukaan melko samanlaisina. Lähinnä vain omat, puolison tai lasten harrastukset tai menot tuovat rytmiin muutoksia. Odotukset ja vaihtelu liittyvät pitkälti viikonloppuun. Hörningin et al. (1995, 53) aikapioneereille tämä ei riittäisi. Toistuvuutta ei aineistosani kuitenkaan yleisesti ottaen arvoteta negatiivisesti:

N1: Mutta sitten tietysti se että sillon kun, että suurinpiirtein joka toinen päivä mä oon pitempään töissä [puoliso hakee lapsen SB]. Mut et hirveen tasasta, ja arki on hirveen tasasta. Meil on vanhat rutiinit ja aikasemmin mä oon jotenkin halveksunut, mutta tuntu että hirveetä jos ois niinku rutinoitunut elämä ja kaikki menis niin, mut ne rutiinit kannattelee, ne avustaa, ne on, ne ei oo mikään rasite eikä tämmöstä niinku kaavoihin kangistumista, se ei näyttäydy sillai, ne on apu. Ne auttaa meitä.

N6: (...) Että on sit niitä tosi kiireisiä aikoja, että silloin ei meinaa oikein tunnit riittää. Mutta jos ajattelee tällasta arkee, niin en mä oo kauheen ahdistunu siitä [kiireestä SB].

Rutiini voi nöyryyttää, mutta se voi myös suojella, sanoo Sennett (2002, 42). Myös Salmi (1991, 118) tuo esiin rutiinien myönteisiä puolia; ne muun muassa auttavat ajankäytön hallinnassa, luovat turvallisuutta ja vapauttavat ajattelua muihin asioihin. ”*Nyt rutiineja on enemmän, mutta aikasemmin niistä jouduttiin käymään paljon enemmän keskusteluja*”, sanoo haastateltava koti- ja palkkatyön yhteensovittamisesta puolisoiden kesken. Haastatteluissani arjen rutiinit koetaan siis myös avuksi. Jälkimmäisessä lainauksessa kiire nähdään lähinnä poikkeuksena tavalliseen arkeen nähden, jossa kaikki sujuu normaalisti. Bauman (2002, 29) huomauttaa, että normit mahdollistavat rajoittamalla. Tiivistyneiden sosiaalisten paineiden pakottamat toimintamallit ja rutiinit säästävät epävarmuuden ja päättämättömyyden aiheuttamalta piinalta. Suositeltujen ja sisäistettyjen käyttäytymis-

mallien, niiden säännönmukaisuuden ja yksitoikkoisuuden, avulla ihminen tietää yleensä mistä pitää jatkaa. (Vrt. Julkunen 1989.) Bauman puhuu tässä yhteydessä myös vapauttavasta riippuvuudesta.

Aineistoni pohjalta rutiinit voi nähdä paitsi suojelevana myös tavallaan pakkona, jotta arki pysyy kasassa, paineista selvitään, ja lapset saavat kokea turvallista arkea. Roos (1983, 10-11 Salmen 1991, 26-27 mukaan) esittää arjen rutiinien terrorina sekä tuo esiin arjen kurjuuden: arki on täynnä pettymyksiä, se on aina jonkin muun kuin halutun tekemistä. Arkielämä on vallannut yhä enemmän alaa ihmisten elämäkokonaisuudesta, etenkin lapsiperheet alistuvat täysin arjelle työrutiinien ja perherutiinien muodostamassa kokonaisuudessa. Salmi (1991, 32) ei tarkastele asiaa näin synkeästä lähtökohdasta, vaan pohtii, miten ihmiset voivat muovata ja hallita arkeaan, missä osallisena ovat sekä oma toiminta että yhteiskunnalliset rakenteet ja suhteet. Salmi (mt., 33) korostaa, että arjessa on myös luovuutta, uuden oppimista, ajattelua ja tietoista toimintaa; lapsiperheissä tapahtuu jatkuvasti yllätyksellisiä ja uusia asioita. Esimerkiksi asunnon hankkiminen ja lasten hoito ovat kokeimuksia, tapahtumista ja muutosta yksilön elämässä (mt., 115). Lapsilta oppimista tuovat myös haastateltuni vahvasti esiin. Salmi (1991) kuten myös Eeva Jokinen (2003) tarkastelee rutiinien lisäksi muutoksen mahdollisuuksia arkielämässä. Salmen (1991, 104) mukaan esimerkiksi juuri aikaongelmat saattavat synnyttää reflektiota arjessa.

Haastateltavani kertovatkin eri yhteyksissä, miten ovat muuttaneet käyttäytymistään, esimerkiksi rajoittaneet työaikaansa, ongelmien tai tyytymättömyyden vuoksi. Perhe- ja työelämään – siis arkeen – sisältyy heidän mukaansa monia kehittäviä elementtejä. Asunnonhankintaa ja etenkin rakentamista moni kuvaa tärkeänä projektina. Rutiineissa on puolensa: Esimerkiksi puuhastelu kotona voi olla osin hyvinkin miellyttävää, mutta toisaalta osittain velvollisuutta ja pakkoa. Ruuanlaitto ei ole mukavaa arkipäivien kiireessä, mutta viikonloppuna se voi olla varsin mukavaa vapaa-aikaa. Siivoisuus voi olla perheen yhteinen perjantaiponnistus, jonka jälkeen odottaa palkintona esimerkiksi sauna, yhteinen iltapala ja aikuisten viininnautiskelu sekä vapaampi viikonloppuoleminen. Erityisesti aika-aulut kускаamisineen koetaan lähinnä rasittavaksi arkirutiiniksi. Niitä monet ovat karsineet tietoisesti, mutta aikatauluista ei luonnollisesti arjessa kokonaan pääse eroon ja toisaalta esimerkiksi harrastuksissa on hyvätkin puolensa. Kiirekokemuksista huolimatta haastatellut kuvaavat arkeaan muun muassa leppoisaksi – ei pelkästään pakkotahtiseksi.

Arlie Hochschild (1997) kuvailee paljon huomiota herättäneessä tutkimuksessaan, kuinka koti ja työ tavallaan vaihtavat paikkaa keskiluokkaisten amerikkalaisten elämässä. Työssä viihdytään pitkiä päiviä, koska työ on palkitsevaa ja se tarjoaa mielekkäitä haasteita ja kiinnostavia ihmissuhteita.

Koti sen sijaan on täynnä tylsiä velvoitteita, jotka pitkän työpäivän jälkeen hoidetaan mahdollisimman nopeasti tayloristiseen tyyliin. Huono omatunto vaivaa ja lapsille tarjotaan vastineeksi laatuajaa normaalin arjen aikapulaan. Aineistossani kukaan ei syty ajatukselle lapsille annettavasta laatuajasta siinä mielessä, että se korvaisi tavallisen arjen. Haastatellut myös katsovat elävänsä lasten kanssa tavallista arkielämää – juuri tutkimus siitä, että tavallinen arki riittää lapsille, nähdään vapauttavan – vaikka esimerkiksi viittä yhteistä hereilläolotuntia joku voisi myös pitää vähäisenä. Haastatellut vertaavat kuitenkin tilannetta ”olemassa oleviin realiteetteihin” – niihin nähden asiat on järjestelty parhain päin. Eräs haastateltu tuo esiin, että hänen mielestään se on hyvää vanhemmuutta, että äiti tai isä ottavat lapset mukaan arkeen ja ihan tavalliseen puuhasteluun sekä niiden taitojen opetteluun, mitä kenelläkin on. Silloin yhteinen aikakin lisääntyy, kun tehdään asioita yhdessä, eikä jaeta niitä aikuisten tai esimerkiksi naisten töihin.

M19: [Puhutaan lasten pahoinvoinnista SB] No kyllä se varmaan niinku monilla työpäivät venyy ja puhutaan kaikesta laatuajasta ja kaikesta. Se niinku omakohtaisesti että joku nyt niinku laatuajaa, ei sellasta oookkaan, et kyllä mä ite uskon sellaseen että siinä perheen ja lapsen kanssa ollaan pitkäkestosesti ja tavallaan siinä rutiinissa, just mitä tavallaan aikasemmin sanoin siinä tylsässä arjessa (naurahtaa) että se, mut kyllä se varmaan niinku monilla aloilla on työpäivät pitkiä.

Järnefelt ja Lehto (2002, 121-122) päätyvät tutkiessaan kiirekokemuksista työpaikoilla siihen, että tehokkuuden ja tuloksen paineet ovat pääasiallisin syy kiireeseen, työpäivien venymiseen ja jaksamisongelmiin, ei esimerkiksi työn houkuttelevuus. Juuri näihin syihin pitäisi puuttua, jotta saataisiin perheen kannalta parhaita tuloksia aikaan. Työntekijöille olisi taattava riittävät resurssit tehdä työtään. Kuten on todettu, resurssien puute ja työpaineet välittyvät myös aineistossani. Toisaalta perheiden hyvinvoinnin ja onnellisuuden kannalta on myös tärkeää, että isät ottavat riittävästi vastuuta kotitöistä ja lasten hoidosta. Tasaisempi työnjako yhdistettynä molempien vanhempien ansiotyöhön tuottaa parhaan ja perustaltaan tasa-arvoisen tuloksen (mt.; ks. myös Salmi 1996, 220-221). Miltä naisten ja miesten panos kotitöihin ja lasten hoitoon näyttää aineistoni perusteella?

Aineistossani arjen kodin- ja lastenhoitovelvoitteet on jaettu yllättävänkin tasaisesti. Tämä välittyy molempien puolisoitten haastatteluista. Kotityön jakamisesta on keskusteltu ja useimmiten molemmat ovat tyytyväisiä tulokseen. Toisaalta jos kotityön jakamiseen ei olla tyytyväisiä, ero on perinteinen. Naiset katsovat, että mies voisi tehdä enemmän ja myös mies saattaa itse kantaa huonoa omaatuntoa. Vaikka molemmilla olisi omat sovitut tehtävänsä, katsovat melko useat, että vaimolla kuitenkin on eräänlainen päävastuu arjen sujumisesta. Esimerkiksi poikkeustapauksissa, kun kaikki ei suju, nainen usein ottaa järjestelyvastuun.

H: Mites sitte, voisko sanoa, että kenellä on perheessä vastuu arkipäivän sujumisesta ja entäs sitte lastenhoidosta?

M12: No ei, ehkä tuolla vaimolla on niinku viimeinen sana siinä silleen, mutta kyl me niinku mun mielestä yhdessä tehään hommat ja päätökset ja tosiaan kaikki siivoushommat kyllä yhdessä tehään ja ruuanlaitto.. en mä usko et ne kummallekaan niinku säilytty. Ehkä semmonen joku täällä sisätiloissa niin ehkä vaimo on sellanen, et sillä on se siivous jotenkin ehkä käsissä. No en mä tiä, me on taas jaettu hirveesti noita hommia, et vaimo hoitaa pyykkihommat ja hoidan aas sitte jätehommat ja roskahommat, ja jos tarvii jotain muuta, imuroin. Mulle yleensä tulee sitte ne. Kyllä ne on ihan hyvin soviteltu kaikki nuo asiat.

Joillakin käytännöt ovat muodostuneet tyydyttäviksi pidemmän neuvottelun ja työstämisen tuloksena. Niissä tapauksissa, joissa jakoa ei katsota riittävän tasaiseksi, on miehellä usein vaimoa sitovampi palkkatyö. Veijola ja Jokinen (2001,194) kysyvät, miten kohtaavat miehet ja vaimot, joilla on suurin piirtein yhtä pitkä työpäivä ja samanlainen asema työelämässä? Aineistossamme tasaisin jako kotitöiden suhteen todellakin toteutuu perheessä, jossa vanhemmilla on hyvin samantyyppiset työt ja koulutukset:

H: Mä sain sellasen käsityksen, että sun puolison kohdalla periaatteessa se [tyypillinen arkipäivä] on aikalailla samanlainen, te vaan vuorottelette sitten nää hakemiset?

N1: Joo on, se on jotenkin sillai muovautunut vaan ja meillä siis todellakin on tällanen jaettu vanhemmuus ja hirveen tasa-arvonen niinku kaikin puolin. (...) [M]e ei koskaan [olla] riidelly kotitöistä. Siis mikä tuntuu ihan luksukselta, kun kuuntelee niinku muitten juttuja. Että se on ollut aina ihan itsestäänselvyys, et meil on samanlaiset koulutukset, me tehään melkein samanlaista työtä, miks mun pitäis hoitaa niinku kotihommia yksin. Ja se käy, se on miehelle myös jonkinlainen kunnia-asiakin, ne menee niinku yhteen.

5.6 Refleksio: ”Meillä on kohtuullista”

Kuten todettu, aineistossa tulee esiin huomattava tyytyväisyys omaan elämäntilanteeseen, vaikka ajan puutteen ongelmia yhteiskunnassa tunnustetaan. Toisaalta tuodaan esille eri vaatimusten välisiä ristiriitoja myös omassa elämässä. Mahdollinen tyytymättömyys ei ainakaan enemmistön kohdalla purkautu haluksi tai vakaviksi yrityksiksi lyhentää työaika. Aineistoni toteutuu pitkälti Julkusen (2000b, 186) havainto suomalaisista työssäkävijöistä: Esimerkiksi työn ja perheen yhteensovittamista katsotaan helpottavan pikemminkin joustavan työajan kuin osa-aikatyön tai muun työajan lyhentäminen omalla kustannuksella. Mahdollisuutta suunnitella aikapankin²⁶ avulla omaa ajankäyttöä ei haastatteluissani kysytty eikä myöskään tuotu esiin (vrt. mt.). Yleisenä tyytymättömyy-

²⁶ Työaikapankki tarkoittaa, että palkansaajat voisivat suhteellisen vapaasti elämäntilanteen ja toiveittensa mukaan valita erilaisia työajan ja tulotason kombinaatioita samoin kuin työ- ja vapaa-ajan rytmittämisen muotojakin. Työaikapankin toteuttaminen saattaa käytännössä olla hankalaa esimerkiksi silloin, jos työnantaja vaihtuu. (Kasvio 1994, 205.)

den aiheena aineistossa näyttäytyvät ajan puutetta selvemmin määräaikaiset työsuhteet ja niiden mukanaan tuoma epävarmuus.

Työssä tärkeää on haastavuus ja osaamisen kokemukset – olla hyvä omalla alallaan. Työn vaativuus ja itsemäärääminen kuitenkin pyrkivät venyttämään työaikoja. Rajoja vedetään itse perheen nimissä. Asiat on saatu järjesteltyä kohtuullisiksi. Esimerkiksi toisen tai molempien puolisoitten joustavien työaikajärjestelyjen avulla pyritään pitämään lasten päiväkotiaika mahdollisimman lyhyenä. Illat ja viikonloput omistetaan enimmäkseen perheelle. Omia ja lasten menoja pyritään rajoittamaan kiireen välttämiseksi. Esimerkiksi siivouksen tasoa alentamalla ja laittamalla helppoja ruokia säästetään aikaa tärkeämmille asioille. Välillä mietin, pelkistyykö kysymys aikavauraudesta aineistossani sittenkin 'vain' työn ja perheen yhteensovittamiseksi, siihen onko tarpeeksi aikaa lapsille - mikä nyt jo sinänsä on tietysti tärkeä kysymys. Toisaalta mietin, minkälaisia henkilöitä haastatteluihimme on valikoitunut ja ketä jäänyt pois.

Vaikka itsellä olisi kohtuullinen tilanne, haastateltavat tuovat esille ajan puutteen ongelmia yhteiskunnassa ja muilla ihmisillä. Eräs haastateltava vetoaa esimerkkinä ystävänsä perheeseen, jossa ollaan kiireisiä ja ohjelmaa on paljon. *"Voi veljet niitä ku haastattelisit se on ihan hirveetä, kun (...) [kuvailee perheen työ- harrastus- ja koulutuskiireitä sekä pitkiä työmatkoja SB]. Saisit vähän erilaista."* Toisaalta haastateltu epäilee, ettei mainitun perheen aikuisia kannata edes pyytää mukaan, koska he eivät ehdi osallistua tällaiseen haastatteluun. Haastattelu kestäisi kuitenkin keskimäärin vain yhden tunnin. On syytä epäillä, että taustalla on jotain muutakin. Minkälaiset ihmiset ylipäänsä motivoituvat mukaan tällaiseen haastatteluun? Haastatteluissa huomasin usein intoa ja iloa kertoa omasta tilanteesta – aitoa tyytyväisyyttä omiin järjestelyihin ja valintoihin. Tällaisista asioista ei ehkä haluta puhua, jos arki kovasti ahdistaa. Oletettavasti hirvittävän kiireisiä ihmisiä ei saisi houkuteltua mukaan.

Voiko haastateltaviani pitää työmarkkinoiden hyväosaisina, joihin pitkät työpäivät ja näin ollen ajan puute yhdistetään? Voi ja ei. Osa haastatelluista kertoo muita selkeämmin tekevänsä uraa (ja rahaa). Kaikki ovat työssäkäyviä ja alaikäisten lasten vanhempia, ja toimivat kuvauksensa mukaan haasteellisessa asiantuntijatyössä. Työ ei kuitenkaan ole aina hyvinpalkattua ja 'tuottavaa' työtä. Useat informanttini, esimerkiksi opettajat, eivät työskentele alalla, johon liittyisi suuria ura- ja ylenemisodotuksia. Heitä ei ehkä suoranaisesti yhdistetä työelämän "menestyjiin".

Haastatteluaineistostani puuttuu useita kiireisenä pidettyjen alojen edustajia: esimerkiksi juristeja ja rahoituksen tai kaupan asiantuntijoita. Toisaalta myös aineistoni osoittaa, etteivät työkiireet tai paineet liity vain hyvin palkatuille tai 'muodikkaille' aloille. Hyvin monilla aloilla työ on itsenäistä ja "omaa". Esimerkiksi määräaikainen työ asettaa paineita alalla kuin alalla. Ovatko menestyjiä ne, jotka ylipäänsä onnistuvat pitämään työstään kiinni ja vakiinnuttamaan asemiaan? Toisaalta en tiedä miten haastattelun alueen valinta vaikuttaa tuloksiin; kokevatko ihmiset esimerkiksi pääkaupunkiseudulla olevansa kiireisempiä kuin keskisuudessa keskisuomalaisessa kaupungissa.

Kohtuullisuutta painottavat vastaukset ja tyytyväisyys saavat minut välillä epäilemään tutkimuskysymyksiäni. Tarkoittaako informanttien kuvaama tilanne sitä, ettei ajan puute olekaan selkeä ongelma? Tai ettei ajan merkitys elämänlaadulle ole kovin keskeistä? Päädyn tulokseen, että näin ei ole: vaatii jo jotain erikoista, jotta lasten hoitopäivät saadaan pidettyä esimerkiksi kahdeksassa tunnissa. Haastateltavani ovat raivanneet tilaa yksityiselämälle. He tavallaan toteuttavat jo jotain pientä utopiaa ajan runsaudesta järjestelyillään. Arjessa voi harjoittaa tietoista toimintaa ja arkipäivää voidaan muovata yksilöllisesti - ainakin jonkin verran (vrt. Salmi 1991, 38, 102). Ajankäyttö pyritään pitämään hallinnassa omien työaikajousten mahdollistamissa puitteissa sekä esimerkiksi karsimalla menemisiä ja laskemalla kotityön standardeja. Kovin radikaaleille muutoksille ei nähdä tarvetta – tai mahdollisuutta.

Toisaalta kahdeksan tunnin työpäivääkin voi pitää pitkänä. Tämän ovat ottaneet esille esimerkiksi Julkunen (2000b, 183) sekä Järnefelt ja Lehto (2002, 211) ja tietenkin Hörning et al. (1995) tutkissaan aikapioneereja. *Poikkeuksena* yleiseen - joskaan ei ristiriidattomaan - tyytyväisyyteen aineistossani on eräs sosiaalialan työntekijä, joka muun muassa pohtii, minkälaista elämä voisi olla, jos olisi toisenlainen vähemmän kuormittava työ.

N4: Kyllä mä niinku tässä tilanteessa, siis koko ajan nää viimeiset vuodet oisin lyhentänyt työaikaani, jos se olis ollu mahdollista, et en olis tehnyt näin pitkiä päiviä, tai siis mä kuitenkin nään, et jos on pieniä lapsia, niin matkoineen kaikkineen ne on pitkiä päiviä.

Kyseinen informantti määrittelee työaikansa 38 tunnin ja 15 minuutin normin mukaan, jonka sisällä hän *pyrkii* tekemään työnsä. Haastateltu kuvaa työtään rankaksi ja paineiseksi. Työn tekemisen puitteet hän kokee huonoiksi. Haastateltu joutuu tekemään kompromisseja työssään ja kertoo pystyvänsä hoitamaan kaikkein kiireisimmät ja vaikeimmat tapaukset. Hän yrittää, ettei kauheasti tekisi ylityötä, mutta niitä ei täysin voi välttää. Sovitut asiat täyttävät työpäivän, ja sitten jos tulee joku kriisitilanne, työtä on pakko tehdä illalla. Paperityötä ei saa sovitettua normaalin työpäivän puitteisiin.

Haastateltu kuitenkin katsoo, ettei hänellä ole ollut varaa sanella työehtojaan, koska on vielä niin alussa työurallaan. Kyseisen informantin näen poikkeuksena aineistossani, sillä hän tuo selvimmin esiin työajan lyhentämisen tarpeen sekä odottaa tulevaa katkosta työelämään: *”Et ku yks lapsi on, että ei se ruusuinen kuva ole siitäkään, mitä se kotona oleminen on, mutta ihan mukavaa, et se täyttää mun ajatukset kyllä tällä hetkellä, että tähän tulee joku katkos”*. Hän ilmaisee työn olevan paitsi haastavaa ja tärkeää myös hyvin paineista, niin että se haittaa muuta elämää. Toisaalta tämä haastateltu pyrkii aivan samoin kuin muutkin haastateltavani rajaamaan työaikaansa: *”mulla ei oo mahdollisuutta istua täällä iltoja, et on se hyvä syy mennä sinne kotiin”*.

Vaikutuksensa selkeään halukkuuteen lyhentää työaika on varmasti, kuten haastateltu kuvaa, työn sisällöllä ja puitteilla. Karasek ym. (Järnefeltin ja Lehdon 2002, 18 mukaan) olettavat työn vaatimukset - työn hallinta - mallissaan, että stressi on seurausta ristiriidasta työn vaatimusten ja työntekijän vaikutusmahdollisuuksien välillä. Työn vaatimukseen liitetään myös aikapaine. Ristiriitoja - myös eettisiä - tässä työssä riittää positiivisen haastavuuden ja tyydytyksen lisäksi. Toisaalta tulee mieleen, onko haastateltu poikkeuksellisen rehellinen ”onnellisuusmuurin” rakoillessa raskaan työviikon jälkeen. Kyseessä on myös nuori henkilö, jonka asema työelämässä ei vielä ole vakiintunut. Syyt lyhentämishalukkuuteen ja -haluttomuuteen lienevät moninaisia ja myös yksilöllisiä, pikemminkin yritän analysoida niitä aineistoni kokonaisuuteen kuin yksittäiseen tapaukseen nähden.

6. KATSEEN KOHDISTAMINEN AINEISTOON: MIHIN AIKAA EI JÄÄ?

Vaikka ensisilmäys mainitsemaani poikkeusta lukuun ottamatta luo yllättävänkin selkeän kuvan haastateltujeni tyytyväisyydestä tilanteisiinsa, löytyi muiltakin haastatelluilta ajatuksia työajan lyhentämisestä tai mahdollisuuksista katkoksiin työelämässä. Kaikki myös mainitsivat asioista, arjessa ei jää aikaa tai joille toivottaisiin lisää aikaa. Esimerkiksi Takala (2002, 11) mittaa kiirettä, mikä hänellä tarkoittaa yhtä aikapulan kanssa, juuri kysymyksellä ”Onko sellaisia asioita, joita haluaisitte tehdä tavallisina arkipäivinä, mutta joista Teidän on luovuttava aikapulan takia?”²⁷

Informanttieni elämäntilanteiden osoittautuminen yleisesti ottaen melko kohtuullisiksi, jossa ei juuri ole työajan ja vapaan suhteen toiveita puoleen tai toiseen, ei yksiselitteisesti tarkoita, etteivätkö he

²⁷ Toisaalta Takala tarkastelee todellista ja ’objektiivista’ vapaa-aikaköyhyyttä myös arvioimalla henkilön ajankäytön rakennetta vertaamalla sitä keskimääräiseen tasoon, samaan tapaan kuin esimerkiksi tuloköyhyyttä arvioidaan. Hän päätyy Robinsonin ja Godbeyn (1997, Takalan 2002, 15 mukaan) tavoin johtopäätökseen, että elämäntyylin kiireisyys osoittaa enemmän sitä, että aikaan kohdistuvat asenteet ovat muuttuneet, ei niinkään ajankäyttö. (Takala 2002, 11, 15.)

kokisi ajan puutetta tai toisaalta kiirettä. Tästä esimerkkinä on jo esitelty tiivistelmä arkipäivän ajankäytön kuvauksista. Lähden tarkastelemaan tilannetta lähemmin aluksi kiirepuheen avulla. Sen jälkeen tarkastelen mihin aikaa ei jää, ja millaisia toiveita esiintyy. Seuraavassa pääluvussa puolestaan pohdin tarkemmin, miksei toiveita toteuteta. Minkälaisia ovat informanttieni ajatukset hyvästä elämästä?

6.1 Kiirepuheesta: omat valinnat ja aikamme hektisyys

Informanttien kiireestä kysyimme seuraavanlaisilla kysymyksillä: tunnetko usein olevasi kiireinen, mistä luulet tilanteen johtuvan, oletko tehnyt jotain konkreettista kiirettä vähentääksesi, onko mielestäsi kiireessä jotain positiivista, ja ovatko ihmiset mielestäsi ylipäänsä liian kiireisiä. Omaa kiirettä arvioidaan eri tavoin; vastaukset vaihtelevat aineistossa niistä, jotka tuntevat koko ajan olevansa kiireisiä niihin, jotka eivät koe olevansa erityisen kiireisiä. Tässäkin tulee ilmi kiireen suhteellisuus, kuten kysymyksessä siitä, onko perheelle riittävästi aikaa. Omilla valinnoilla katsotaan olevan vaikutusta kiireisyyteen. Haastateltavat pohtivat samoin kuin Järnefeltin ja Lehdon (2002) tutkimuksessa, liittyykö kiire pikemminkin yksilön asenteisiin, ominaisuuksiin ja valintoihin kuin objektiivisen kiireen lisääntymiseen esimerkiksi työelämässä. Järnefelt ja Lehto (2002, 17) analysoivat julkista keskustelua kiireestä: Joidenkin mielestä kiire enemmän vain puhetta, muotiaihe ja keino tehdä itsensä tärkeäksi; toisaalta kiire aiheuttaa stressioireita joita vain puhe ei aiheuta.

N1: Ainakin siitä [kiireestä] puhutaan hirveesti. Ja kun juttelee ystävien kanssa, niin kaikilla tuntuu olevan niiku kiire kiire kiire, mutta toisaalta mä niinkun aattelen, että jos mä vertaan muihin muihin niin meil on ehkä tää meil on kuitenkin rauhotettu tää, meil on kuitenkin paljon semmosta kiireeltä väkisin rauhoitettua aikaa iltasin ja viikonloppusin. Et on vaan päätetty että sit jää asiat hoitamatta ja et nyt on tärkeempää.

Monen haastatellun mukaan kiireessä on pitkälti kyse omista (arvo)valinnoista; me neekö esimerkiksi harrastuksiin vai satsaako aikaa johonkin muuhun. Järnefelt ja Lehto (2002, 12) havaitsivat haastatteluissaan, että (työ)kiireen hallinta muodostuu pienistä arkeen liittyvistä toimista ja käytännöistä. Kuinka paljon kiireen kokeminen on kiinni omasta asenteesta ja kyvystä järjestellä asioita? Informanttini hillitsevät kiirettä erityisesti siten, etteivät ota liikaa asioita päiväjärjestykseen. Työssä kiirettä pystyvät parhaiten välttämään ne, jotka voivat jakaa ja delegoida työtä. Osa tosin ei puhu kiireestä työn yhteydessä vaan pikemminkin aikaansaamisen paineesta. Kalenteri otetaan avuksi kiireestä selviämiseksi ja välillä vedetään viivaa päivien päälle. Toisaalta kun vapaa-aikakin pitää varata kalenteriin, niin *”kalenterissa se [kiire] ehkä niinku konkretisoituu”*. Vaikka on muodikasta olla kiireinen ja valintoja voi tehdä, tuovat haastatellut esiin myös kiireen todellisuutta. Kiire johtuu

yksinkertaisesti siitä, että on paljon tekemistä. Työ vie oman aikansa ja kun siihen lisää lasten ja kodin asiat sekä omat kiinnostuksenkohteet, päivät täyttyvät.

H: No entä sitten onks se silleen, kun sä sanoit, että tästä kiireestä puhutaan paljon, että ihmiset niinku enemmänkin puhuu siitä, kun mitä ne todellisuudessa on kiireisiä?

N1: No voi siinä olla vähän sitäkin, että tietysti se on kauheen muodikastakin, kun on kalenteri täynnä ja voi näyttää, et miten tehokas ja tarpeellinen ihminen tässä maailmassa on ja miten monipuolisesti aktiivinen ja sillai, mut ei se kyllä ei se musta oo mikään, ei se oo pelkkää puhetta.

Kiire syntyy työelämässä ”kun töitähän piisais niin paljo ku viittis tehä niitä”. Eräs haastateltu kuvaa työpäiväänsä: ”(..) Mutta kyllä mä aika usein tunnen olevani kiireinen, varsinki töissä. Töissä tuntuu sille, että niinku tekee hirveesti hommia, juoksee palaverista toiseen, tuntuu ettei mitään konkreettista oo saanu aikaseks, se on se työnkuva sitte.” Ennen kaikkea kiireisyys liittyy informanteillani työelämään ja sen asettamiin vaatimuksiin. Kotona haastatellut kuvaavat olevansa enemmän omilla ehdoillaan. Kotitöistä voi tinkiä ja tehdä jotain tärkeämmäksi kokemaansa. Usea haastateltu mainitsee aikataulupakon kiireisyyden syynä; kiire syntyy siitä, kun tietyssä paikassa, esimerkiksi päiväkodissa pitää olla tiettyyn aikaan. Toisaalta tässäkin voi pohtia omaa asennoitumista: ”no ehkä ite sen kiireen tekee, et kiireesti töihin, kiireesti päiväkotiin”.

H: Joo tota tunneksä usein olevas kiireinen?

N8: No en, en nykyisin.

H: Joo. Ja mistä se johtuu, että ei oo kiirettä, osaaksä sanoo?

N8: No osaks se johtuu siitä, että me jätetään paljon tekemättä asioita, että me siivotaan niin vähän ja me laitetaan niin helppoja ruokia, että niinku ihan tietoisesti (...) Paitsi sitte nää vaihdot, et ku mä lähen ja mies tulee, nii kyllähän siinä on aina se, mä inhoon [kun] mulla on niin kauheesti niitä aikatauluja.

Haastatteluissa tulevat esiin Julkusen (2002, 3) esiin tuomat modernin ajan ulottuvuudet, jotka aiheuttavat ajan niukkuutta - haastateltujeni mukaan tässä kiirettä: käytettävissä oleva kokonaisaika, kun kehittynyt yhteiskunta tarjoaa jokaiselle aikayksikölle yhä enemmän toistensa poissulkevia käyttömahdollisuuksia ja toimintojen ajoitus aikatauluineen. Edelliseen haastateltavat vastaavat lähinnä priorisoimalla toimintoja ja keskittymällä tärkeimpään. Kiire on osittain valintakysymys. Myös jälkimmäiseen vastataan toimintoja karsimalla ja toisaalta suunnittelulla. Siitä huolimatta aikataulupakko aiheuttaa kiireisyyttä ja mielletään ikävänä asiana. Kiire ja ajan niukkuus liittyvät toisiinsa, mutta eivät ehkä mene yksi yhteen. Kiirettä voi osin omilla toimilla välttää, mutta toisaalta se johtaa siihen, ettei joillekin tärkeille asioille jää aikaa.

Hyvin usea toteaa kiireen olemusta pohtiessaan, ettei näe kiireessä mitään hyvää. Positiivista on monen mielestä toisaalta se, että pienessä kiireessä saa aikaan; ajoittainen kiire pakottaa tekemään asioita valmiiksi. Kiire voi ”pitää semmosen sykkeen yllä ja antaa sellasen tekemisen tunteen. Mut mitä mä inhoon, on se että päivä on pakkotahtinen, sellasta päivää mä vihaan niinku, jos aamulla herätessä tietää, et iltaan saakka mennään niinku näin näin näin, nämä asiat tehään.” Kiire ei saa olla totaalista ja jatkuvaa, silloin se vie voimat. Joku raja on haastateltujen mielestä oltava. ”Et kyllä mä oon sitä mieltä, että se jolla on niinku älytön kiire eikä oo aikaa elää, niin kyllä se sen elämänsä tuhlaa.” Aikaa pitäisi haastateltujen mukaan olla etenkin lähimmäisille.

N4: (...) Että osa ihmisistä on välillä kiireisiä, siis todella liian kiireisiä, siis sellaisia, että semmosta ei pitäis olla, siis niinku itkun partaalla. Mut sitten tietenkin, ehkä näissä töissä siis ne ketkä täällä pärjää, niin oppii suojelemaan itseänsä ja ottamaan ne hetkensä ja toiset sitten kantapään kautta. Että sitten kun ollaan vaikkapa ruokatunnilla niin siinä ei oo niinku semmonen, aika semmonen levon tuntu päällä, vaikka puhuttaiskin työasioista välillä.

Ollaan kiireestä mitä mieltä tahansa, yhteistä haastateltaville on, että aikaa kuvastaa heidän mielestään joku epämääräinen hektisyys, jota ei tarkemmin osata selittää tai kuvailla. Monilla ihmisillä on kiire, ja työelämä vaatii yhä enemmän; se ei tuulesta temmattu asia. Siinä mielessä aineistoni tukee enemmän Järnefeltin ja Lehdon (2002, 17) havaintoa siitä, että kiireen lisääntyminen systemaattista ja taustalla todellisia muutoksia työelämässä kuin esimerkiksi Takalan (2002, 15) näkemystä siitä, että pikemminkin asenteet kuin objektiivinen ajankäyttö ovat muuttuneet.

H: Entä sit ylipäänsä niin koetko sä, että ihmiset on jotenkin niinku kiireisiä tällä hetkellä?

N5: No kyllä mä luulen, että sellanen yleinen elämänrytmi aika monessa perheessä on kiireinen. Et ihan näitä lapsiikin kuuntelee.

Ehkä tämän aineistosta esiin nousseen ”aikamme hektisyyden” voisi liittää Garhammerin kuvaamiin aikajärjestyksen muutoksiin. Garhammerin mukaan teollisen yhteiskunnan aikajärjestykseen limityvät nykyään jälkiteolliset trendit, jotka hän (1999c, 463-487; ks. myös Julkunen 2002, 4; Takala 2001a, 43) tiivistää seuraavasti: Kiihkeämpi elämänmeno, ajan tiheentyminen, ajan yhtäläistyminen ja laajeneminen (24 tuntia vuorokaudessa auki oleva yhteiskunta), sääntelyn purkautuminen, desynkronisoituminen, yksilöllistyminen ja ajan hallinnan pakko, aikafatalismi, uudet aikasidokset ja ajan kaupallistuminen sekä taloudellistaminen. Garhammer (1999, 464) erittelee jokaisen piirteen kohdalla hyötyjä ja tappioita. Esimerkiksi kun materiaalisessa rikkaudessa ja kokemusten määrässä voitetaan, menetetään rauhaa ja joutilasta aikaa. Ajan tihentyminen vähentää taukoja, säännöstelyn purkaminen saattaa lisätä aikasuvereniteettia, mutta vähentää varmuutta ja säännöllisyyttä. Desynkronisoituminen korostaa yksilöllisyyttä, mutta sosiaalisessa ajassa koetaan tappioita. Ajanhallinnan

ja uusien aikasidosten vaatimukset korostavat omaa vastuuta ja suunnittelua, kun taas vapaa-ajassa ja spontaaniudessa menetetään.

Joitakin mainituista piirteistä tulee esiin myös aineistossani. Sääntelyn purkautumiseen ts. ainakin joustavien työaikojen mahdollistamaan aikasuvereniteettiin aineistossa suhtaudutaan lähinnä positiivisesti, joskin ajoittain työpäivät venyvät. Sen negatiiviset kollektiivisia aikatauluja rapauttavat piirteet eivät kuitenkaan haastateltujen puheista välity. Ajanhallintaa toteutetaan monella tavalla: esimerkiksi keskustelu puolison kanssa arjen aikatauluista on monen mielestä välttämätöntä ja siihen suhtaudutaan yleensä myönteisesti. Ylimääräistä koordinoimista ja menoja yritetään kuitenkin välttää, esimerkiksi lasten harrastuksia on tietoisestikin rajattu. Joku pitää kyseenalaisena, kuinka vähäistä spontaani kyläily on sekä itsen mutta myös lasten kohdalla – aina pitää sopia ja järjestää. Ajan kaupallistumista moni harmittelee yleisellä tasolla. Garhammerin (ks. Takala 2001, 43) tähän liittämä kotikeskeisyys ja toisaalta köyhien ja muiden marginaaliryhmien sosiaalinen syrjäytyminen välittyy informanttieni puheessa.

6.2 Miten suloista on olla jouten ja vielä levätä sen päälle²⁸?

Innostuin tutkielmanteon alkuvaiheessa joutilaisuuden käsitteestä jonkinlaisena vastavetona ylettömälle tehokkuus- ja hyötyajattelulle sekä kiireiselle touhukkuudelle. Tutkielmani muotoutui kuitenkin alkuideaa käytännöllisempään ja konkreettisempaan suuntaan, ja kysymys ajan puutteesta tai aikavauraudesta tuntui hedelmällisemmältä. En kuitenkaan malttanut olla kysymättä joutilaisuudesta haastateltaviltani. Joutilaisuus on vaikea määrittää. Siihen voidaan liittää sekä positiivisia että negatiivisia miellelyhtymiä ja se sisältää myös moraalisia latauksia. Onhan joutilaisuus suurin protestanttisen etiikan tuntema synty. Jonkinlainen protestanttisen etiikan ja suorittaminen kulttuuri ja odotukset välittynevät yhteiskunnasta jokaiseen jollain tasolla. Haastatteluissani käsite mainitaan useita kertoja tarkemmin analysoimatta, mitä sillä tarkoitetaan.

Barbara Adam (1995, 94-95) huomauttaa, ettei kaikki aika ole tasa-arvoista. Nämä epätasa-arvoisuudet otetaan yleensä itsestään selvinä. Harvoin kyseenalaistetaan sitä, että työ, koulu tai organisoitu vapaa-aika menevät muun ajan edelle. Työn kelloitettua aikaa pidetään arvokkaampana kuin esimerkiksi työttömän aikaa, aikaa koulun ja työelämän välillä tai eläkeaikaa; etenkin naisten kotityöaika on aliarvostettua. Kaikkia ihmissuhteita ei kuitenkaan hallitse rationalisoitu kellonaika. Muun muassa eri aikojen koordinoimisen tarve tuo esiin tätä epätasa-arvoa. (Mt.) Juuri ”aika on

²⁸ Espanjalainen sananlasku, Lampikoski (2001, 80).

rahaa” -vertauksen, ajan taloudellistumisen, nähdään usein vaikuttavan ajan niukkuuden taustalla (esim. Julkunen 1989, 18; Adam 1995, 89; Daly 1996, 9). Bodil Jönsson (2000, 14) toteaa, että kaikki yritykset, jotka etäännyttävät meidät ajatuksesta ”aika on rahaa”, ovat hyvästä. Esimerkiksi ajan säästäminen liittyy lineaariseen aikakäsitykseen, joka on osa modernia maailmaa; sykliseen aikakäsitykseen ajatus ajan säästämisestä tai niukkuudesta eivät kuulu (Julkunen 1989, 2002).

Oletan, että informanttieni vastaukset riippuvat jonkin verran kysymisen tavasta. Itse määrittelin ”joutilaisuuden” oleiluksi, mietiskelyksi tai asioiden tekemiseksi huvin vuoksi kysyessäni, kuinka mieluisana haastateltava pitää joutenoloa ja onko hänellä aikaa sellaiseen. Pidempää alustusta aiheesta on hieman hankala toteuttaa haastattelun yhteydessä. Väisänen ei toisaalta haastatteluissaan määritellyt joutilasta aikaa. Varsinkin ’mietiskelyn’ voi käsittää monella tapaa, eikä se ehkä tavoittanut sitä, mitä kysymyksellä hain: pysähtymistä ja toisaalta asioiden tekemistä pakottomasti vain niiden itsensä vuoksi. Huolimatta epätarkkuudestaan kysymys joutilaisuudesta synnytti joka tapauksessa joitakin kiinnostavia ajatuksia ja toteamuksia, joita siteeraan tässä.

Useat haastatellut mainitsevat, että ennemmin kuin ovat ihan joutilaana, he puuhastelevat jotain pientä. Tässä mielessä joutilaisuus yhdistyneen sohvalle löhöilyyn tai puhtaaseen olemiseen ilman että tekisi mitään. Epäilen, onko viimeksi mainittua joutilaisuutta juuri olemassakaan. Esimerkiksi eräs haastateltu pohtii sitä, osaako olla joutilaana, koska ”*kun mä istun alas, niin mä otan kirjan melkein aina*”, mutta samalla hän saattaa mietiskellä, kuten myös lasten leikkejä seurattaessa tai autolla ajaessa. Television katselun mieluisana joutilaisuuden muotona mainitsee vain yksi haastatelluista, vaikka monessa arkipäivän kuvauksessa tulee ilmi, että television katselu kuuluu tyypillisen arki-illan ohjelmaan. Tosin joku myös kaipaa sille lisää aikaa, koska nyt paljon hyviä ohjelmia menee sivusuun.

H: No tota, pidätkö sä mieluisena tämmöstä niinku joutilasta aikaa?

M18: Tota joo, tuo on hyvä kysymys, et minusta just tarttis välillä, ett niinku vaan vois olla, et köllötellä ja ihmetellä, se on niinku aika tiukassa tällä hetkellä. Et tota pitemmällä kesälomalla se aina välillä onnistuu, mut nyt ei oo kyllä semmosta, et tossa makailis vaan ja ihmettelis, se on aika vähissä.

Yleisesti ottaen selkeä enemmistö haastatelluista suhtautuu joutilaisuuteen positiivisesti ja pitää sitä tärkeänä. Houkuttelevaa siitä tekee muun muassa sen harvinaisuus. Esimerkiksi mainitaan, että jos on liian kiireinen, ei ehdi ajattelemaan ja pohtimaan asioita. Arki vaatisi joskus ”*enemmän semmosta pysähtymistä*”. Kun ehtisi pysähtyä asioiden äärelle ”*vois luoda ehkä sellasta parempaa elämää... Joutuis pysähtymään ja paneutumaan asioihin, ajattelemaan vähän.*” Eräs haastateltu huo-

mauttaa, miten nyt vasta jälkepäin huomaa, kuinka ”*tajuttomasti*” opiskeluaikoina oli juuri joutilasta aikaa, vaikka oli muka kiire luennoille ja paljon tenttejä. Joutilaisuutta ei ollut lainkaan, kun lapsi oli alle kolme vuotta, ja nyt siitä voi taas hieman nauttia.

H: Entäs tämmöinen joutilas aika, pidätkö sä sitä mieluisana?

N1: Pidän, pitäisin jos sitä olis enemmänkin, et kyllä se on ihanaa, mutta siinä, sekin on tämmöinen kakspiippuinen juttu, että eihän meidän kulttuurissa arvosteta joutilasta aikaa. Mutta toisaalta esimerkiksi ajattelee, ja mä uskon että se joutilas aika maksais itensä takaisin, jos aattelee tämmöstä niinku antais sille joutilaalle ajalle siunauksen tai arvon tavallaan tavallaan sen kautta, että se maksaa itensä takaisin, se tuottaa jaksamista. Ja sitten tutkijan työssä silloin voi tulla paljon paremmat ideat kuin päivän aikana, kun on istunu päätteen ääressä, mutta tämmöinen, ei joutilaisuus saisi kuitenkaan olla tulosvastuullista (naurua) niin kun tässä kuullosti, mutta joo, joutilaisuutta pitäis arvostaa enemmän.

Nähdäkseni nykyään on kuitenkin kaiken kiireisyyden keskellä – tai juuri siksi - yleistymässä lepoa, pysähtymistä, taukoja ja onnellisuuttakin korostava ja arvostava ajattelu. Rauhoittamista haetaan sekä yksilön että esimerkiksi työelämän hyötynäkökulmasta. Esimerkiksi Himanen (2001) huomauttaa kirjassaan *Hakkerietiikka*, ettei luovuus ei kukoista ainaisessa kiireessä. Sekä taloudellisista että eettisistä syistä olisi annettava sijaa yksilöllisille tyyleille ja leikkisyydelle. Jälkimmäiset syyt korostavat arvokasta elämää. Elämämme on tässä ja nyt; työ on osa sitä, mutta myös muille intohimoille on oltava tilaa. (Mt., 46-47.)

Myös erinäisissä ajankäytön oppaissa kuulutetaan samaa: joko painotetaan enemmän ajan hallintaa ja tehostamista tai sitten pikemminkin rentoutta, tahdin hidastamista ja olennaiseen keskittymistä. Esimerkiksi Timo Lampikoski (2001) pyrkii kirjassaan *Vähemmän on enemmän yhdistämään ”länsimaista tehokkuusajattelua ja etelän siestafilosofiaa”*. Lampikosken mukaan henkilökohtaiset valinnat ja esimerkiksi jonkinlainen mielikuvaharjoittelu ovat avainasemassa pyrittäessä pois ”touhuloukusta” kohti tasapainoisempaa ajankäyttöä. Toisaalta hän kiinnittää huomiota myös työyhteisön kehittämiseen eikä ainoastaan yksilön valintoihin.

Sitran tuoreessa raportissa Parasta ennen 01 01 2015 (2003) nuoret, lähinnä 1970-luvulla syntyneet, eri yhteiskunnan sektoreilla aktiiviset henkilöt esittävät näkemyksiään Suomen ja suomalaisuuden tulevaisuudesta ja etsivät ”maailmankuvan arvojärjestystä”. Raportti sivuaa useita aiheita työelämän haasteista osallistumiseen ja Euroopan unionin kehitykseen. Erääksi tulevaisuuden yhteiseksi päämääräksi määritellään ”oikeus ja mahdollisuus vastuullisen onnen tavoitteluun”, joka konkretisoituu sekä pienissä että suuremmissa asioissa: vapaudessa tehdä itselle tärkeitä asioita. (mt., 89). Raportissa haastetaan kiireen ja raatamisen itsestänselvyyttä; yltiöpäisestä työnteon ihannoinnista olisi

siirryttävä levon tarpeen arvostamiseen. Läheisille ja osallistumiselle halutaan lisää aikaa. Keskeiset ristiriidat kirjoittajien elämässä liittyvät aikaan - työn ja perheen yhteensovittaminen aiheuttaa riittämättömyyden tunnetta. Toisaalta tämä ns. onnellisuuskeskustelu ei suinkaan ole raportin ainoa anti. Silti raportin eri lehdissä saama palaute viittaa siihen, että vanhemmat ikäluokat eivät oikein sulata tällaista keskustelua ja sitä, että perheestä ja onnellisuudesta puhutaan painottamatta tarpeeksi työtä ja toimeentuloa (Neuvonen, 2003).

Toisaalta joutilaisuus ei ole mielekästä, jos sitä on liikaa. Eräs haastateltu ottaa kantaa joutilaisuuden kestoon, eli siihen ettei joutilaisuus työttömän loputtomana ”vapaa-aikana” ole sama asia kuin ajallisesti rajattu tauko. Se tavoittaa joutilaisuudesta ehkä jotain olennaista. Kyseiseen seikkaan palaan vielä myöhemmin käsitellessäni haastateltujen halua katkoksiin työelämässä. Haastatellulla itsellä yrittäjänä on työnsä luonteen vuoksi ajoittain mahdollista hellittää työpainetta ja viettää tavallista enemmän aikaa muun muassa lasten kanssa. Myös toinen haastateltu, joka itse haaveilee irtiotosta työelämästä toteaa, ”*että en mä semmoseen joutenoloonkaan niinku pidemmän päälle usko*”, millä hän viittaa työttömiin.

H: Ymm. Ja sitte.. pidäksä mieluisana tällaista niin sanottua joutilasta aikaa? Että onks sulla aikaa silleen oleilla ja mietiskellä ja tehdä kaikkia asioita hvin vuoksi..?

M15: Nyt on kyllä ollut vähemmän, että ehkä aikaisempina vuosina on ollutkin sitä. Mut siitä etä pidäkö siitä ajasta, joutilaisuudesta, niin tota.. tietysti ehkä jossain määrin se tuntuu kivalta ajatukselta, et sitä vois jonkun aikaa olla. Mutta sitte taas, kun sitä, jos on liikaa sitä, esimerkiksi sellaisia jaksoja jos on ollut työttömänä, niin sehän on tosi tosi kurjaa ja tylsää sitte semmoinen joutilaisuus, että kun sillä ei oo niinku.. et jos se ois vaan semmoista niinku taukoo.. niinku töistä ja sit se on niinku ihan mielekästäkin vois aatella, et sitä vois vaikka olla vähän joutilaana, niinku talvella taas on mahdollista, niin kyllä se toisaalta. Mutta sitte taas jos on pitkä jakso, niin kyllä mäkin talvella haluan niinku sitte taas jotakin tehdä ja et siinä kokoajan sitte jonkunlaista ohjelmaa. Et en välttämättä sitte ihan joutilaisuudesta pidä ainakaan suuremmassa määrin.

Kiireiseen elämänrytmiin totumisesta kertoo jotain se, että eräs haastateltu pitää jo joulunpyhiä liian pitkänä olemisena – sunnuntai-iltapäivä on hänelle sopiva pala joutilaisuutta. Eräs haastateltu huomaa tämän piirteen joissakin lapsissa, jotka tylsistyvät heti, jos ei ole kauhea vauhti päällä.

Yleisesti ottaen joutilaisuus tulkitaan pieniksi hetkiksi vuorokauden aikana, välttämättömiksi hengähdystauoiksi vaikka lehden äärellä tai sitten sohvalla maaten. Joutilaisuus on jollekin latautumista ja myös työasioiden järjestelemistä ja priorisointia ajatuksissa. Haastateltu joukko ei maininnut potevansa joutenolosta suuressa määrin huonoa omaatuntoa; yleisesti ottaen ollaan hyvin toimeliaita. Joillakin joutilaisuus tosin aina tahtoo jäädä kotitöiden jalkoihin: ”*että ei muka oo olevinaan joutilasta aikaa*”.

Toisaalta kotityön tekemättä jättämisestä ja ajoittaisesta sohvilla lojumisesta läheskään kaikki eivät pode huonoa omaatuntoa, pikemminkin tällaiset tuntemukset liittyvät työelämään: *”et se on se hinta tavallaan, minkä mä maksan siitä, että mä yritän myös olla lapsen kanssa”*. Eräs haastateltu puolestaan tuo esiin potentiaalisen joutilaisuuden kiehtovuuden: että voi tehdä jotain tai olla tekemättä, vaikka *”se on aika utopistinen kyllä”*. Yleensä löytyy sitä rajoittavia tekijöitä ja sitoumuksia. Joutilaisuuden haaveet eivät ole mahdottoman suuria; haaveillaan esimerkiksi illasta, jolloin voisi vaikka valita *”et otanko mä ton kirjan vai ton kirjan vai kattoisinko telkkaria”*.

Joutenoloon heijastuu jollain tapaa se, että se pitää tavallaan ansaita, mutta sen suhteen haastatelluilla ei ole suuria ongelmia. Pitkälle vietyinä yhdistän tämän siihenkin, että jotkut miettivät, että itsellä olisi oikeus katkoksiin työelämässä, mutta vastikkeetonta kansalaispalkkaa ei sulateta. Tosin jotkut täysin eri elämäntyyliä harjoittavat ovat hyvinkin ymmärtäväisiä joutilaampaa elämäntapaa kohtaan: *”mulla on ystäviä, joilla ei oo se työllistyminen niin tärkeätä, ne ei niinku, ja varsinki opiskeluaikoina monet ihmiset niin mieluummin tekee, ei välitä siitä rahasta, vaan ne arvostaa enemmän sitä, et voi tehdä kaikkee. Mutta silti ne on työttömiä tilastossa.”* Kyseinen informantti on itsekin nuorena sanoutunut irti vuoden palkkatyöjakson jälkeen interreilataukseen ja tehdäkseen erinäisiä asioita, eikä olisi halunnut itseään pakkotyöllistettävän.

Joutilasta aikaa haastateltavillani on tässä elämänvaiheessa niukasti. Entä sitten lepo ylipäänsä - nukkuvatko haastatellut riittävästi – pitääkö yöunista tinkiä ajanpuutteen vuoksi?

Haastateltavien nukkumisesta emme suoraan haastatteluissa kysyneet. Arkipäivän kuvaamisen perusteella en osaa sanoa tyypillistä nukkumaanmenoaikaa. Aamuhätykset ovat aikaisia, usealla ennen seitsemää. Jotkut menevät nukkumaan huomattavankin aikaisin, koska ovat niin väsyneitä työstä ja arjesta: *”Mä hoidan ne nukkumaanmenot ja sellaset ja sit jos jaksaa yleensä kattoo telkkaria ja yrittää sanoa jonkun fiksun sana miehelle. Mut varsinkaan nyt en oo jaksanu, et yleensä mä oon nukkunu saman tien siitä, kahdeksan tai puol yhdeksän aikaan. Se on tyypillinen.”* Toisaalta aineistossa on pari esimerkkiä siitä, miten nukkumaanmeno venyy juuri ajan puutteen vuoksi. Nukkumaan mennään myöhään, jotta aikaa itsellekin jäisi. Tästä voi seurata liian vähäisen nukkumisen kierre, joka kostautuu viikonloppuna.

M13: Mä mielelläni valvoisin jonnekin puolelle öihin, vaimo simahtaa aikasemmin. Mutta tuntuu, että sitte jää, niinku ku lapset nukahtaa niin myöhään ja tavallaan.. vaimo haluais niinku omaa aikaa sitte että me kahestaan ja mä haluaisin vielä sen päälle sitte semmosta aikaa, että vois

olla ihan itekseen ja jos kaiken tän ottaa, niin se ei niinku.. se on sitte semmoseen puoleen yöhön, yhteen valvottava.

Joutilaisuudesta tai kiireettömyydestä saa aineistoni perusteella ristiriitaisen kuvan. Joutilaisuutta kuvataan lähinnä tyyliin ”se on ihanaa ja tärkeää, sitä pitäisi olla enemmän”. Se on yleisesti ottaen haastateltujen kesken liian harvinaista, mutta joku taas epäilee, että jos hänen lyhyt opettajan työaikansa vielä lyhenisi ”*sitä olis jo liiankin joutilas*”. Erään haastatellun näkemyksen mukaan ihmisillä on kauheasti aikatauluja, ja jos sitä pitää kiireenä, niin sellaista kiirettä on paljon. ”*Että sitte taas niinku lorvis koko illan ja näin, varmaan hirveen harvassa perheessä lorvitaan.*” Toinen informantti puolestaan miettii omia perhetuttavia ja tulee siihen tulokseen, ettei ihmisillä ole kauhean paljon ”*niitä tulemisiä ja menemisiä*” eli kiirettä. Molemmat näistä haastateltavista kuitenkin pohjivat, onko se oikeastaan kiireisyyttä, jos on arvottanut, että haluaa satsata iltoja esimerkiksi eri harrastuksiin. On aika paljon itsestä kiinni kerkeääkö pysähtyä. Silti mieltäni jää kaivertamaan havainto, että nekin, jotka ovat karsineet harrastuksiaan, sanovat kaipaavansa lisää joutilaisuutta. Karsimisen kohteeksi joutuvat aina harrastukset ja omat menot, harvemmin työn sitovuutta kyseenalaistetaan tässä yhteydessä suoraan.

6.3 Aikaa ”itselle” jää vähiten

Eräs haastateltu nainen aloittaa itsensä esittelyn seuraavasti:

N7: No mä oon 30-vuotias, kaksi lasta, tällä hetkellä kaikki aika oikeestaan, tai ei nyt kaikki aika, mutta suuri osa ajasta, menee kyllä työhön ja lapsiin, et se oma aika jää kyllä hyvin vähäseks viikossa. Omat harrastukset kyllä on jääny tässä parin vuoden aikana niinku täysin, täysin taustalle, et... Mutta ehkä sitten joskus aika riittää niille paremmin.

M13: (...) Mutta sitte niinku semmonen, että toisaalta tekee mieli sanoo, en tiedä onko siitä erikseen kysymys tulossa, mutta niin useimmiten musta tuntuu, että vähiten on aikaa itelle. Sitä mä haluisin paljon.

Sen, mitä minä koetin hakea joutilaisuudella, haastateltavat määrittelevät läpi haastattelujen pikemminkin ”omaksi ajaksi”. Se, mihin aika ei riitä ja mitä kaivattaisiin lisää, on aika itselle. Vapaa-ajaksi useimmat haastatellut määrittelevät ylipäänsä työn ulkopuolisen ajan. Toisaalta myös työn voi jossain mielessä nähdä ajaksi itselle. Kysyimme Hochschildin (1997) teesin mukaisesti, voiko työ olla aikaa itselle. Etenkin äitiyslomalta palattaessa se voi olla sitä: ”*Kun siellä työmaalla ei kukaan kuitenkaan ihan jalassa roiku kiinni, se on kuitenkin vapaampaa*”. Moni pystyy työssään myös olemaan yksin, ja eräs haastateltu toteakin, ettei tämän vuoksi juuri kaipaa yksinoloa vapaa-

ajalla. Usea haastateltu ei katso esimerkiksi kauheasti tarvitsevansa harrastuksia, joissa voi toteuttaa itseään, koska se on mahdollista työssäänkin.

H: Mikä sun mielestä on aikaa itselle?

M11: Sellanen kun tekee jotain omasta motivaatiosta ja omasta ensisijaisesta, niinku omien mielihalujensa mukaan, on se sitte vaikka koiranulkoiluttamista tai lasten kanssa leikkimistä tai mitä tahansa. Mut kunhan se mitä tekee on sitä, mitä juuri silloin haluaa tehdä.

Kysyttäessä haastatelluilta, mikä heille on vapaa-aikaa, vastausten kirjo on siis melko suuri. Toisaalta sitä on kaikki työn ulkopuolinen aika, toisaalta joku aika on ”vapaampaa” kuin toinen. Tämä monitahoisuus jää usein tutkimuksissa hämärän peittoon, kun tutkitaan ajankäyttöä ja pyydetään esimerkiksi arvottamaan elämänalueita tyypillisellä työ, perhe ja vapaa-aika –asteikolla.

Osa informanteista sulkee kotityön pois vapaa-ajasta; moni ei nosta sitä tässä yhteydessä lainkaan esille. Vaikka haastatellut pitävät hyvin mieluisana vapaa-aikana lasten kanssa puuhailua, kaikista vapainta on aika ilman velvollisuuksia, silloin kun on vastuussa vain itsestään, eikä joudu olemaan muiden käytettävissä. ”*No kaikista vapainta on sitte ku lapset nukkuu, ai että.*” Omaa aikaa on esimerkiksi harrastus tai se, ettei ole sovittua asiaa, ”*että voi tehdä just niinku tykkää*”. Omaa aikaa voi olla se, että makaa ajatusten kanssa sohvalla tai vaikka hiihtolenkki ilman kelloa:

M17: Mä yritän hakea tasapainoa silleen, että mä oon oikeestaan niinku semmittas pikkuhiljaa huomannu, että pitää olla myöskin niinku fyysisesti kohtuullisessa kunnossa. Mä en tiedä kummin päin se menee, että onks se että ensin ruumis ja sitten sielu vai toisin päin, mutta että selkeästi että kun on jaksanu vähän kiusata itseä, ja vielä parasta jos mä pääsen talvi-iltana yksin hiihtämään puolekstoista tuntia ja mä tiän, että mulla ei oo kelloa, mitä mä katon ja että mun pitää lähteä vielä johonkin sen jälkeen, sä oot ulkona raittiissa ilmassa itekses valaistulla ladulla, jos on vielä hyvä luisto ja kuitenkin niinku hengästy, niin mun mielestä se on mielettömän hyvää itensä kehittämistä (...).

Moni katsoo, että tätä vapaa-aikaa tai aikaa itselle on hyvin vähän:

H: Öö, no sit mä kyselen tosta vapaa-ajasta. Mikä sun mielestä on sulle niin sanottua vapaa-aikaa?

N1: No, 10:stä aamuseittemään arkipäivisin, niin iltakymmenestä (naurua). Iltakymmenestä aamuseittemään ja sitten viikonloppusin me vuorotellaan silleen, että toinen saa nukkua aamulla vähän pitempään ja tää on se perusvapaa-aika, kuullostaako ihanalta? (...)

Ajan puutetta ilmentää aineistossani oman ajan puute – ajan niukkuus johtaa omien tarpeiden ja mielihalujen siirtämiseen sellaiseen myöhempään tilaan, jossa on aikaa. Daly (1996, 129) toteaa, että perhe-elämä joutuu pitkälti sopeutumaan työelämän vaatimukseen; vapaa-aika on marginaalissa työhön nähden. Aineistoni puolestaan luo kuvan, jossa työn hallitsevaa asemaa ei voi hirveästi ky-

seenalaistaa, mutta perheelle ja lapsille aikaa on raivattu. Omat tarpeet ovat enemmän tai vähemmän syrjässä. ”*Et kylhän nyt välillä tietenkkin muksun kans tuntuu siltä niinku, et ne omat tarpeet, et sit pystytään laittaa sivuun vaan, et ei siinä oo sitä omaa aikaa (...).*” Joidenkin haastateltujen mukaan joutilaisuuden tai omien intohimojen toteuttamisen aika ei yksinkertaisesti ole nyt ajankohtaista: ”*(...) mulla pitää olla semmosia haaveita, että mitä mä sitte joskus teen, mut et ne ei oo semmosia, mille mulla olis mikään kiire, että pitäis raivata tilaa*”.

Myös Julkunen (2002) havaitsee tämän oman ajan puutteeseen liittyvän ilmiön tarkastelemassaan Tilastokeskuksen vuonna 2001 keräämässä ”Tietotyön työajat, perhe ja työkulttuurit” –hankkeen kyselyaineistossa, jossa perusjoukkona on korkea-asteen tutkinnon suorittaneet 24-64 –vuotiaat, ja vastaajien keski-ikä on 42 vuotta. Oma aika pyrkii jäämään sosiaalisesti velvoittavamman, työn, lasten ja kotityön, jalkoihin (mt., 13-14). Myös kyseisessä aineistossa vähiten oli tingitty lapsille liikenevästä ajasta työn ja uran hyväksi. Enemmän oli tingitty omista ystävistä ja harrastuksista, kotityön standardista, sosiaalisesta ajasta ja yhteisestä ajasta ja tekemisestä puolison kanssa. (Mt., 7.) Henkilökohtaisen ajan ja vapaa-ajan puute ei siis koske vain työelämän ”eliittejä”, jotka ’joutuvat’ omistamaan työltä jäljelle jäävän vähäisen ajan perheelle (vrt. Vinello ym. 2000, 101).

Hochschild (1997) havaitsi tutkimuksessaan, että ihmiset olivat hankkineet vapaa-aikaan liittyviä tavaroita, joita he eivät kuitenkaan ehtineet käyttää. Hän löysi toiveita siitä, minkälaisia ihmiset olisivat halunnet olla, jos heillä olisi ollut aikaa. Tästä hän käyttää nimitystä potential self, mahdollinen minä, jollaista kiireessä joudutaan lykkäämään. Etenkin läheisten tarpeet kohdattaisiin paremmin, jos aikaa olisi enemmän (mt., 235). Hän puhuu myös elämästä emotionaalisessa askeesissa tilanteessa, jossa työ nielee yhä enemmän aikaa. Emotionaalinen askeesi liittyy Hochschildillä etenkin perhe-elämään, minkä suhteen tilanne ei ole kovin synkkä aineistoni nojalla, vaikka monet kaipaavat lisää aikaa myös perheelle.

Informanttini mainitsevat useita asioita, joille ei jää aikaa ja joita he nyt lykkäävät ajan puutteen vuoksi. Näitä ovat esimerkiksi lukeminen, musisointi, maalaaminen, liikuntaharrastus, urheilu, opiskelu, elokuvissa tai teatterissa käyminen ja ystävien tapaaminen muutamia mainitakseni. Tässä on kuitenkin huomattava, että eri haastateltavien osalta aineistossa oli paljon vaihtelua. Esimerkiksi juuri lukemiseen ja liikuntaan monet myös ottavat aikaa enemmän tai vähemmän säännöllisesti huolimatta siitä, että ne mainitaan sellaisina asioina, joihin aikaa kaivattaisiin lisää. Aineistoni miehillä säännöllisiä harrastuksia ja näin ollen omaa aikaa vaikuttaa olevan hieman naisia useammin. Hyvin monet heistä harrastavat jotain joukkueliikuntalajia, jossa on säännölliset kokoontumisajat. Eräs

haastateltu toteaa, että ”*enemmänki se oon minä, joka harrastaa*” ja kuvailee harrastusrytmiään. Vaimokin mahdollisesti käy jumpassa tai kuntosalilla ”*mutta ne on enemmän sellaisia satunnaisia*”.

Haastateltavat selittävät oman ajan puutetta enimmäkseen tämän hetkiselällä elämänvaiheellaan, jota työ ja perhe-elämä pienten lasten kanssa hallitsevat. Kuitenkin huomioni tässä herättää tämän elämänvaiheen pituus: haastateltavien iät sekä heidän lapsiensa iät vaihtelevat suuresti. Oletettavasti tämä kiireinen elämänvaihe siis kestää hyvin kauan. Esimerkiksi ensimmäinen lapsi saatetaan saada hieman alle 30-vuotiaana ja viimeinen esimerkiksi 38-vuotiaana, jolloin nuorin lapsi voi olla tarvitsevässä iässä ja harrastuksiin kuljetettavana vielä 12-vuotiaan, jolloin taas vanhempi olisi jo 50-vuotias. Samalla työelämä pyörii koko ajan täysipainoisesti äitiys- ja vanhempainvapaata lukuun ottamatta. Herääkin kysymys siitä, kuinka kauan omaa tai parisuhdeaikaa pitää lykätä? Eikö olisi mahdollista tässä tärkeässä elämänvaiheessa välillä hellittää työpainetta, lyhentää työaikaa tai pitää katkoksia työstä? Vaikka on varmasti järkevää luopua useista toiminnoista ja priorisoida ajankäyttöä, toisaalta myös elämän kaventuminen on harmillista.

Tosin aineistoni vanhin pariskunta tuo esille sen, että nyt vanhimpien lasten ollessa lähellä täysi-ikäisyyttä ja nuorimmankin kouluikäinen, aikaa itselle tosiaan jää enemmän. ”(...) *Nythän me aletaan olla pikku hiljaa siinä elämäntilanteessa, että meidän lapset ei tarvi tämmöstä perushoitamista, että niillä on omia harrastuksia ja menoja, ja meille alkaakin tulla enemmän aikaa, että mitä ihmettä me tehtäis sillä ajalla, ihan oikeasti semmonen kysymys, että mites tää onkin näin, että tässä voi niinku skulailla rauhassa, mutta aikasemmin varmaan [on] ollu vähän semmosta tiukempaa..*” Koittaako tässä vaiheessa siis viimein mahdollisuus rentoutua ja toteuttaa tasapainoisemmin omia vapaa-aikaan liittyviä haaveita vai onko pikemminkin aikaa satsata työhön?

Etenkin aineistoni naisten kohdalla näyttää siltä, että lasten kasvaessa aletaan panostaa enemmän työelämään, näin ainakin suunnitellaan. Ajan runsaus tai aikavauraus ei siis välttämättä toteudu edes lasten kasvettua ainakaan aikapioneerimaiseen tyyliin. Oma aika on arvostettua, mutta aineistoni perusteella se tuntuu aina jäävän jonkin muun jalkoihin. Toisaalta aikapyrkimykset ovat haastatelluilla hyvin kohtuullisia. Aikavaurauksen osatekijä ”sopivasti vapaata aikaa” (Garhammer 1999b, 3) on vaikeasti tulkittavissa. Jotkut haastatellut ovat tilanteeseensa hyvin tyytyväisiä, vaikka aikaa ei työn ja kotivelvollisuuksien jälkeen juuri muuhun jää. Perheelle on tällä tavalla saatu pyhitettyä aikaa. Jotkut tuovat toiveitaan ja ajan niukkuutta toisia selvemmin esiin. Omilla työn ulkopuolisilla asioilla on merkityksensä, ja jonkinlaista tasapainoa suuri osa haastatelluista pitää yllä pitämällä kiinni edes jostain omasta harrastuksesta ja ystävien tapaamisesta:

N10: Kyllä sillä on hirvee merkitys sillä... mulle ainakin henkilökohtaisesti merkittävä hyvinvointiin liittyvä asia, että pystyy myöskin tämmösiä asioita pitämään elämässä. Vaikka joskus tuntuu, että se aika on riittämätöntä, en mä siltikään halua lähteä näistä kaikista omista asioista luopumaan.

Enemmän aikaa parisuhteelle, harrastuksille, ystäville, oleilulle ja arkisille asioille

Kiinnitin huomiota siihen, että usein parisuhdetta ei haastatteluissani oteta lainkaan esille esimerkiksi arkipäivän kuvailun yhteydessä, ylipäänsä siitä puhutaan vähän. Lähinnä parisuhteeseen viitataan tulevaisuuden pohtimisen yhteydessä. Soile Veijolan ja Eeva Jokisen tutkimuksessa Voiko naista rakastaa? (2001, 47) esimerkiksi jääkiekkoilijamiehen koti ja perhe pelkistyvät lehtijutussa lasten kanssa touhuamiseksi, kaikki työltä jäävä aika annetaan lapsille. Aineistossani paljon samaa kuin tässä - niin naisten kuin miestenkin puheessa. Toisaalta tämä parisuhteen taustalle jääminen myös nostetaan esiin. Useat mainitsevat, että parisuhteelle pitäisi olla aikaa enemmän.

Veijola ja Jokinen (mt., 63) pohtivat, menettäisikö intiimistä suhteestaan kertoja kasvonsa, jos hän edes mainitsisi suhteensa puolisoon eikä ainoastaan lapsiinsa? Täytyy huomata, ettei parisuhteesta kysytty haastatteluissamme suoraan, ja tämä osa elämäkokonaisuudesta sai vähän huomiota. Toisaalta eräs haastateltu toteaa: *"ja sitten kyllä mun mies on mun ystävä"* kysyttäessä kuinka usein hän tapaa ystäviään. Puolisoiden kahdenkeskeinen aika on kuitenkin eräs tekijä, joka "kilpailee" ajasta elämäkokonaisuudessa. Eräs haastateltu pohtiikin, että kun lapset ovat nukkumassa, herää kysymys, omistaako vähäinen aika parisuhteelle vai "itselle". Aivan unohduksissa parisuhde ei haastatteluissani ole, juuri iltahetket ovat potentiaalista parisuhdeaikaa: *"...sit jos jaksaa niin yleensä kattoo telkkarii tai yrittää sanoo jonkun fiksun sanan miehelle."* Mieluisaa vapaa-aikaa olisi omien menojen lisäksi *"se, että lapsen kanssa lähtee (...) tai sitte vaimon kanssa, no ei oo nyt käyty pahemmin missään vielä"*. Suunnitteilla on kuitenkin yhteinen ilta teatterissa. Paljon toiveita parisuhdeajan lisääntymisestä liittyy tulevaisuuteen, aivan kuten asian laita on myös oman ajan, harrastusten ja esimerkiksi työn suhteen.

H: No joo tota onks sulla sun mielestä tarpeeks aikaa sun perheelle ja onko ollut silleen, et joku tavallaan teidän perheestä on pyytänyt lisää aikaa?

N5: Kyllä on, kyllä on. Et se mikä joskus rassaa, että pitäis muistaa huoltaa parisuhdettakin, ja siitä paljon keskustellaan ja joskus se rassaa enemmän ja joskus sitä ei jaksa aatellakaan, tai pitäis useemmin päästä kahdestaan tekeen jotain. Mutta sitten kun arvottaa sitä, että kun mekin ollaan töissä melkeen sinne neljään saakka, että ilman muuta sitten arki-iltoina se laps menee edelle, totta kai. Mut että se parisuhde on, se vaan niin helposti unohtuu sen kaiken kiireen ja sit sen lapsen tarpeiden taakse, että se on tärkeä juttu että parisuhdettakin pitäis hoitaa.

Tässä haastateltu sanoo melko suoraan, miksi parisuhde ajan puutteen vuoksi jää taustalle. Oletan, että vähistä maininnoista huolimatta – tai taas juuri siksi – parisuhteen suhteen asian laita on tavallaan samoin kuin oman ajan ja harrastusten. Työn jälkeen loput ajasta annetaan perheelle ja etenkin lapsille, kaikkeen se ei riitä. Toisaalta voi kyseenalaistaa, onko keinotekoista erotella esimerkiksi työn jälkeistä vapaata aikaa omaan, parisuhteen ja perheen aikaan ja niin edelleen. Tavalla tai toisella ajat usein limittyvät toisiinsa ja kaikki varmasti ovat osaltaan mielekkäitä – esimerkiksi ”perheai-ka” ei ole erityisen vastakkaista omalle ajalle. Joka tapauksessa aineistossa tulee monin tavoin esiin, että omilla ehdoilla ja puolison kanssa kahdestaan vietettyä aikaa on hyvin vähän ja moni kaipaa sitä enemmän. Kukaan ei kuitenkaan kaipaa vähempää aikaa omien lastensa seurassa. Luonnolliselta kuulostava ja intuitiivisesti mieleen tuleva vaihtoehto tässä olisi vähentää työssä vietettyä aikaa. Mutta kuten olen jo tuonut ilmi ja jatkossakin tulen tekemään, asia ei ole näin yksinkertainen.

Erilaisiin ihmissuhteisiin kaivataan haastatteluissa lisää aikaa. Esimerkiksi arkipäivän kuvailun perusteella vaikuttaakin siltä, ettei aikaa työn ja perheen lisäksi juuri jää muille sosiaalisille suhteille. Melko moni sanoo, ettei viikolla juuri jaksaa kyläillä. Perhetuttavien tapaamiset keskittyvät viikonloppuihin. Useat mainitsevat, että työssä on merkittäviä ihmissuhteita ystävien tapaamisesta kysyttäessä. Toisaalta tämän kysymyksen yhteydessä ystäville näyttää olevan yllättävän paljonkin aikaa; moni kertoo tapaavansa ystäviään noin kerran pari viikossa, jotkut tosin esimerkiksi noin kuukauden välein. Ainakin muutama mainitsee tapaavansa lähellä asuvia sukulaisiaan usein. Lisäksi etenkin miehet tapaavat ystäviään säännöllisesti joukkueliikuntaharrastuksen parissa. Yksi haastateltu sanoo, ettei kauheasti kaipaakaan ystäviä vapaa-ajalla, vaan työn vastapainona nauttii rauhasta. Eräs informantti puolestaan kertoo ns. tiivistetystä vapaa-ajasta ja ystävien tapaamisesta, mitä hän ottaa kerran kuukaudessa tai kahdessa ”pitkän kaavan mukaan”. He käyvät syömässä, elokuvissa ja tekevät baarikierroksen, ja sitten seuraavan aamupäivän nukuttuaan haastateltu on taas ”*kuukauden verran hyvin levollinen ja tyytyväinen, että tulipas käytyä*”.

H: No mitä sä arvelisit, että sä tekisit tällä niinku vapautuvalla ajalla, jos sun työaika olis lyhyempi?

N4: No mahdollisesti mä käyttäisin sitä, siis tota lyhentäisin Emilian päiviä päiväkodissa ja sit jaksaisin tehdä paremmin kotitöitä. Ja mahdollisesti siinä jäis aikaa, siis niinku paremmin pystyis lähtee jumppaan tai sillain, siis semmosta yksinolemisen aikaa. Sen tavallaan mieltää, kun on pitkän päivän töissä, et siihen ei voi enää lisätä sitä.

Kysyimme informanteilta, mitä he tekisivät vapautuvalla ajalla, jos työaika olisi lyhyempi ja mitä he arvelisivat tekevänsä, jos olisivat esimerkiksi osittain palkkatyön ulkopuolella. Mikä olisi silloin

yhteisö mihin lähinnä kiinnittyisi? Suurin osa haastatelluista sanoo ensimmäiseksi, että olisi enemmän lasten kanssa ja lyhentäisi näiden hoitopäiviä entisestään. Joku sanoo, että jos työaika olisi lyhyempi, hän tekisi enemmän juuri ”*sitä samaa tylsää perhe-elämää*”. Myös muut toteavat, että aikaa olisi enemmän semmoisiin arkisiin asioihin, ”*kun nyt on aina enemmän tai vähemmän kaikki asiat rempallaan kotona*”. Etenkin silloin, jos olisi osittain työelämän ulkopuolella, lähes kaikki haastatellut arvelevat löytävänsä tekemistä kodin piiristä. Toisaalta, jos työaika olisi lyhyempi, silloin aikaa löytyisi enemmän myös muille asioille, joiden suhteen nyt on aikavajeita: harrastuksille, yksinolemiselle, lukemiselle, kansalaisopistolle, ystäville, politiikalle, ”*sitä omaa lähiyhteisöä jotenki paremmin hoitais*” tai ”*raaskis antaa myös tota itselle aikaa enemmän*”. Eräs haastateltu toteaa aluksi, että ”*onpa vaikee kysymys*” ja luettelee sen jälkeen paljonkin asioita, joihin voisi arkena laittaa aikaa, jos ei olisi työstä niin väsynyt. Muutama haastateltu käyttäisi lisäajan mielellään opiskeluun, mutta kysymys on myös siitä, paljonko tätä lisäaikaa olisi. Jos sitä olisi paljon, olisi opiskelu mielekästä, mutta vähäinen lisäaika laitettaisiin pikemminkin omaan hyvinvointiin.

Toisaalta ”lisäaikaa” tarvittaisiin joidenkin mielestä *myös* työlle, koska nyt uhrauksia työajan suhteen on aineistossani tehty:

H: Joo just, no tota mitä sä aattelet, että sä tekisit vapautuvalla ajalla, jos sun työaika ois lyhyempi?

N1: Hmm (naurua).. huvittava kun mulle tuli ensimmäisenä mieleen, että jos mä saisin lisää vapaa-aikaa, niin mä tekisin töitä. Koska mä ajattelin heti niin päin, että jos mä en olis niin sidottu kotiin, niin mä ajattelin heti niin päin. Mutta tota no, kyllä mä tiän mitä mä tekisin. Mä rupeisin harrastaa liikuntaa, sit mä olisin varmaan, niinku järjestäisin jotain tapaamisia ystävien kanssa. (...) Mut että kyllä se menis niinkun öö ystäviin ja liikunnan harrastamiseen ja sitten mitä mä kovasti kaipaen, että sais niinku Mikon kanssa yhteistä aikaa, ihan kahestaan, tätä ei, tätä ei paljon oo.

Jallinoja (2000, 121) huomauttaa, että vaikka ajankäyttötutkimuksissa kartoitetaan, kuinka monta minuuttia ihmiset käyttävät erilaisiin toimintoihin, nämä eivät vielä tarpeeksi selvitä perheen sisäisen ajankäytön dynamiikkaa. Näissä tutkimuksissa eri toimintojen väliset jännitteet eivät tule näkyviin. Niistä ei myöskään käy ilmi, kuinka paljon puoliset antavat toisilleen aikaa ja kuinka paljon heillä on omaa aikaa. Juuri näihin käytetyn ajan arviointi olisi Jallinojan mielestä tärkeää, sillä ihmiset puhuvat niistä niin paljon (Jallinoja käyttää Perheen aika teoksessaan monia lähteitä, muun muassa keräämäänsä laajaa lehtiaineistoa). Analyysini avulla ei ole mahdollista osoittaa kuinka paljon esimerkiksi tunneissa itselle tai parisuhteelle jää aikaa, mutta selvää sen perusteella sitä vastoin on, että juuri näille aikaa on vähän ja sitä kaivattaisiin lisää. Ajan puute ilmenee työn ja perheen

välisen ristiriidan lisäksi sillä tavoin, ettei parisuhteelle, itselle, omille harrastuksille ja toisaalta ystäville ole riittävästi aikaa.

Huomattavaa kuitenkin on, että näiden ”itsekkäiden” tarpeiden vuoksi haastatellut eivät toisin kuin Hörningin ym. (1995) aikapioneerit ole valmiita lyhentämään työaikaansa. Vaikka ”*olis paljon arvokkaita asioita, mitä vois tehdä*”, ei haave omasta ajasta tai parisuhdeajasta kuitenkaan tunnu johtavan haluun, tarpeeseen tai ainakaan vakavaan pyrkimykseen lyhentää omaa työaikaa. Aikapioneerius antaa odottaa itseään.

7. AIKA JA RAHA KILPASILLA?

7.1 Kallis normaali

Kysyimme haastatteluissa olisivatko haastatellut jollain tapaa valmiita luopumaan elintasostaan, jotta heillä olisi enemmän aikaa. Voisiko tällä tavoin parantaa elämänlaatua? Aluksi on kuitenkin syytä tarkastella hieman informanttien taloudellista tilannetta ja kulutustottumuksia. Aikapioneerit asettavat aikahyvinvointinsa materiaalistien pyrkimysten edelle. Silti myös raha taloudellisen itsenäisyyden mielessä aikapioneereille tärkeää; se kietoutuu yhteen itsenäisen ajankäytön kanssa. Aikahyvinvointia lisätäkseen heidän on vähennettävä materiaalisia toiveita ja pyrkimyksiään. (Hörning ym. 1995, 102-103.)

Huomionarvoista on, että haastatellut eivät suoranaisesti kärsi rahapulasta: kysyttäessä kaikki arvioivat perheen tulot riittäviksi. Tarkempia tulojen taikka velkojen markkamääriä emme haastatteluissa kysyneet. Lainaa on useimmilla. Toisaalta tämä ”riittävyys” ei tarkoita, että elintaso olisi erityisen suuri – luopumiskysymyksen yhteydessä tuodaan esille, ettei tinkimisen varaa juuri nähdä olevan.

H: No tota sit mä kysyn vähän tästä kuluttamisesta. Oisitko sä valmis jollain tavalla luopumaan tämmösestä niin sanotusta elintasosta, jos [jotta] sulla ois enemmän aikaa?

N1: Noh, kun ottaa huomioon, että me asutaan tällä hetkellä vuokralla, meillä ei oo minkäänlaisia omaisuutta hirveesti, kirjat on varmaan meidän isoin omaisuus. Ei mitään tällasta, me ei paljon kuluteta, mä en oikein tiedä, mistä me oikein voitais luopua. Että kun meillähän menee ihan kädestä suuhun. Ei mitään säästöjä jää, että kun maksaa vuokran ja päivismaksut ja kaikki vaatteet ja ruoat ja laskut ja kaikki, niin eihän meille jää mitään tavallaan mistä vois niinku nipistää.

Sennett (2002, 58) huomauttaa, että tänä päivänä tarvitaan kaksi aikuista palkansaajaa, jos aiotaan pitää yllä keskiluokkaista elintaso. Myös aineistossani viitataan useaan otteeseen siihen, kuinka

tulojen riittävyteen vaikuttaa molempien työssäkäynti, ja kuinka toisen puolison kotiin jääminen nähdään tulojen pienenemisen vuoksi vaikeaksi ja jopa mahdottomaksi, vaikka se periaatteessa olisi mukavaa. Perheen ”pääasiallista ansaitsijaa” kysyttäessä lähes kaikki vastaavat, että molempien tuloilla on merkittävä vaikutus, vaikka naisen palkka olisi enemmän tai vähemmän pienempi. Vain yhden perheen kohdalla mainitaan, että välillä vaimon säännöllisillä tuloilla on ollut tärkeämpi merkitys kuin miehen tuloilla.

Kysyimme onko haastateltujen perheessä pyritty vähentämään kulutusta, missä halusin rahakysymyksen lisäksi kiinnittää huomiota ympäristöystävällisyysnäkökulmaan. Kulutuksesta kysyimme myös vapaa-ajanvieton yhteydessä – voiko vapaa-aikaa viettää ilman rahaa – sekä tiedustelimme, onko perheessä tehty vastikään suuria hankintoja tai suunnitellaanko niitä. Keskeinen havainto aineistosta on se, että haastatellut kertovat osaavansa muun muassa opiskeluaikojen ja muiden tiukkojen tilanteiden myötä tulla toimeen varsin vähällä, eikä nykyäänkään kulutuksessa pröystäillä.

Ympäristönäkökulmaan useimmat sanovat kiinnittävänsä huomiota arkisia valintoja tehdessään – jotkut kertovat tästä varsin innokkaasti ja asiantuntevasti – mutta omien toimien vaikuttavuutta kuitenkin kyseenalaistetaan. Koko nykyinen elämäntapa ja ympäröivä kulttuuri vaikuttaa omaan elämäntapaan ja valinnanmahdollisuuksiin suuresti. Lähes kaikissa aineiston perheissä muun muassa käytetään autoa, joissakin niitä tarvitaan jopa kaksi asuinpaikan vuoksi. Aineistoa läpäisevä havainto on myös se, että haastatellut epäilevät kulutuksensa tässä elämänvaiheessa tulojen noustessa koko ajan pikemminkin kasvavan kuin pienenevän - kulutuksen vähentämistä ei nähdä ajankohtaiseksi.

Mitään ihmeellisiä elintasotoiveita haastatelluilla ei pääsääntöisesti kuitenkaan ole. Tilanne on tällä hetkellä kuitenkin useimmiten sen verran tiukka, että tulevaisuudessa raha ajan lisäksi mahdollistaisi erilaisia asioita. Suurimmaksi perheessä toteutetuksi hankinnaksi useimmat kuvaavat luonnollisesti asunnon ostamista. Aineistossamme kahdeksalla kotitaloudella kymmenestä on omistusasunto. Yhteistä haastatelluille on, etteivät he painota oman asunnon merkitystä sinänsä, itseis- tai statusarvona. Omaa asuntoa pidetään ennen kaikkea taloudellisesti järkevänä ja turvallisena vaihtoehtona vuokralla olemiseen verrattuna, mitä pidetään kalliina. Omaan asuntoon liittyy pysyvyydentunne. Lapsille halutaan turvata hyvä asuinympäristö. Joka tapauksessa omaan kotiin liittyy maininnoissa positiivisia sävyjä, etenkin omaa rauhaa arvostetaan.

H: No miten tota, onko omistusasuminen sinulle tärkeää?

M17: Ilmeisesti kuitenkin, vaikka vois väittää toisinkin ja joskus oon väittänyt. Mut mä oon ilmeisesti vähän niinku semmonen narsisti, vähän itsekäs ja mä tykkään siitä, että on se oma yksityisyys, johon voi mennä, joka on omaa aluetta. Jos meidän perhe nyt laitettais kerrostaloon asumaan, niin varmaan me hypittäis seinille aika kauan, koska meillä on opittu elämään niin, että meillä on oma piha ja oma talo, missä saahaan tuusata niinku tykätään ja me oikeasti tykätään (nauraa).

Harva haastateltu sitä vastoin puhuu suoraan omistusasumisen toisesta puolesta, kuinka se laino-
neen vähentää valinnanmahdollisuuksia joidenkin muiden asioiden suhteen. Tähän seikkaan kuitenkin viitataan monessa yhteydessä. Asuntovelkaa usealla haastatellulla kertomansa mukaan on tässä elämänvaiheessa. Eskelinen (1991, 7) kuvaa asumista kulutuskeskeisen elämäntavan ja perhekeskeisen elämisen mallin ohella yhdeksi tärkeäksi ominaisuudeksi, joka on tyypillistä vallitsevalle normaalisuudelle ja mikä toisaalta pitää sitä yllä. Hän kuvaa asumista, omistusasunnon hankintaa jopa vuosikymmeniä kestävine vaiheineen, suomalaisen elämäntehtäväksi. Tämä edellyttää säännöllistä ja jatkuvaa palkkatyösuhdetta. Projektin sivuvaikutuksena turvataan näin ollen ”kuuliainen työväki kansantaloutemme rattaita pyörittämään”. Näin asia todella näyttää olevan myös aineistoni perusteella. Asunnon maksaminen ei liene ainoa, mutta keskeinen syy siihen, että työaika nousee omaa ihannetta suuremmaksi sekä siihen, miksei sellaisia mukavana pidettyjä katkoksia, joihin myös työnantajan arvellaan suhtautuvan myötämielisesti, katsota juuri nyt ajankohtaiseksi.

Haastateltu, joka uskoo että jonkin asteinen luopuminen elintasosta ajan hyväksi voisi ehkä parantaa elämänlaatua, toteaa: ”*Velkaa ehkä on liikaa, ois pitäny ajatella aikasemmin*”. Kuitenkin haastatellulle oma koti on ilmeisen tärkeä, eikä varmaankaan kadu sen hankintaa. Omasta haaveiden talostaan hän ei luonnollisesti halua luopua. Toisaalta haastateltava miettii haastattelun lopuksi, haluavatko ihmiset liikaa ja tarvitsevatko lapset niin komeita puitteita. Erilaisten toiveiden välillä on vaikeasti sovitettavia ristiriitoja. Asunto halutulla alueella tuo elämänlaatua, miten voisi mitata toisiko aika sitä vielä enemmän?

Usein ajatellaan, ettei vapaa-ajasta voi nauttia rahattomana, ja esimerkiksi työttömän vapaa aika nähdään tässä mielessä lohduttomana. Haastateltujeni mukaan asia ei välttämättä ole näin; muut seikat kuin kallis vapaa-ajanvietto pitävät kiinni pitkissä tai normaalin pituisissa työpäivissä. Suurin osa haastatelluista on sitä mieltä, etteivät heidän vapaa-ajan aktiviteettinsa vaadi paljon rahaa. Esimerkiksi lasten kanssa leikkiminen, ulkoilu, lenkkeily, hiihto, kirjastossa käyminen, lukeminen, ystävien tapaaminen ja musiikin kuuntelu ovat lähes ilmaisia. Kalleimmaksi harrastukseksi joku mainitsee uimahallissa käymisen. Talon remontoiminen, joka liittyy asumiskustannuksiin, mutta toisaalta myös täyttää vapaa-aikaa, on tietysti aika kallista. Matkustamisesta useat haaveilevat, mut-

ta sitä ei paljon harrasteta. Toisaalta jotkut myös pitävät mieluisana vapaa-aikaan liittyviä palveluita, liikuntaharrastuksia tms., jotka vaativat jonkin verran rahaa, mutta pääsääntöisesti mieluisten vapaa-ajantoimintojen ei nähdä olevan rahasta kiinni. Pikemminkin kyse on ajasta.

Tavallinen elämä asuntoineen on siis kallista, vaikka kulutustavoitteet eivät aineistossani nouse keskeiselle sijalle. Pikemminkin niitä vähätellään, mikä tietysti voi olla myös sosiaalisesti suotaviin vastauksiin pyrkimistä. Vaikka kulutusta ei useimpien haastateltujen mukaan pyritä *pienentämään* esimerkiksi ympäristösyihin tai ajantarpeeseen vedoten, tuodaan toisaalta esiin, ettei elintasoa tarvitse kauheasti nostaakaan.²⁹ Tässä mielessä aineistossani on jotain yhteistä aikapioneerien kanssa: heidän kulutusstrategiansa nojaa pikemminkin saavutetun materiaalsen elintason ylläpitämiseen ja turvaamiseen kuin sen kasvattamiseen ja pyrkii turvaamaan ajallista hyvinvointia (Hörning ym. 1995, 106). Nykyiseen tilanteeseen aineistossani ollaan tyytyväisiä – joskin elämäntilanteet toki vaihtelevat eri haastateltujen kesken. Joillakin on asunto lainoiteen ja vakituinen työ, osalla ei ole kumpaakaan. ”Kallis normaali” ilmenee ainakin kahdella tavalla: tulot eivät ole niin suuret, että kauheasti voitaisiin *luopua* mistään tai sitten taloudelliset velvoitteet lainoiteen ovat suuria. ”Enemmän aikaa, vähemmän roinaa” ei helposti käänny arkikokemukseksi vaikka valintoja on jo tehty, eikä kuluttaminen ole hillitöntä.

7.2 Luopuminen jostain ajan vuoksi ei sytytä tai jää ajatusleikiksi

Läheskään kaikille haastatelluille kysymys siitä, olisiko valmis jollain tavalla luopumaan elintasosta, jotta olisi enemmän aikaa, ei ”*kolahda*”. Aika ja raha eivät ole samassa vaa’assa esimerkiksi työssä, joka on ”omaa” ja jossa palkkaus ei perustu tehtyihin tunteihin. Tämä seikka jää Hörningin ym. tutkimuksessa aikapioneereista kokonaan huomioimatta. Siinä aikahyvinvoinnin tavoittelu liittyy suoranaisesti vähennettyihin työtunteihin, ja palkka pienenee samassa suhteessa työajan lyhentämisen kanssa. Aika-raha -suhde tarkoittaa aikapioneereille melko suoraviivaisesti sitä, että he laskevat ja kokeilevat sitä, kuinka paljon he voivat lyhentää työaikaansa ilman, että heidän taloudellinen hyvinvointinsa kohtuuttomasti kärsii. He siis tasapainoilevat sen välillä, paljonko he voivat hankkia lisää aikaa itsenäiseen käyttöönsä ja minkä verran on työskenneltävä, jotta saavutetaan riittävä tulotaso. (Hörning ym. 1995, 101).

M13: (...) Tai oikeestaan musta ne elintaso ja vapaa-aika ei oo niinku... nyt tässä mun tapauksessa niinku mitenkään vastakkaisia asioita. Että laskemalla elintasoä mä saisin lisää aikaa tai päinvastoin, et ne ei oo niinku samalla kiikkulaudalla. Et niin eiku just sitä aattelin et vaikka yli-

²⁹ Tässä on myös ristiriitaa: ollaan tyytyväisiä nykyiseen, kulutusta ei tarvitse nostaa ja pitäydytään saavutetuissa eduissa. Toisaalta epäillään, että kulutus koko ajan kasvaa (ikään kuin luonnonlakina).

töitä, niin en mä sen takia tee, et mä ansaitsisin enemmän, vaan sen takia ku (naurahtaa) on niin tehoton, ettei varsinaisella työajalla selviä niistä hommista. (...) No sanotaan nyt, et en mä nyt työssä käymisestä kuitenkaan luopuis niinku kokonaan, että niinku mä sanoin, vois olla niinku välillä kotona, se on ihan mahdollinen ajatus, mutta niinku kokonaan loppuiäkseen luopua siitä niin... en en varmaan luopuis siitä.

Ainakin yhdellä haastatellulla ura ja sen mukainen elintaso on selkeä valinta esimerkiksi aikaisempaan työpaikkaan verrattuna, eikä hän sen vuoksi ole valmis luopumaan elintasosta ajan hyväksi. Hän katsoo, että voisi helpostikin tehdä sen, jos haluaisi. Valinnasta huolimatta hän muussa yhteydessä kertoo kärsivänsä erilaisista aikavajeista. Toisaalta vaikka aikadilemmaa pohtisi, ja kysymystä luopumisesta pitäisi mielenkiintoisena, ”*saavutetuista eduista on vaikea luopua*”. Tähän liittyy juuri se, että tavallinen elämä kuluineen ja mahdollisine asuntolainoineen on kallista. Tosin jotkut uskovat voivansa pärjätä vähemmälläkin, mutta silloin rahankäyttöä pitäisi taas miettiä hyvin tarkkaan. On mukavaa, kun rahankäytössä on jonkin verran väljyyttä. Toisaalta eräs haastateltu spekuloi perustyönsä, josta on virkavapaalla, ja nykyisen työn aika - elintaso -suhdetta ja toteaa, että hän tosiaan saisi enemmän aikaa ja vähemmän rahaa, jos vaihtaisi entiseen työhön. Silti nykyisen työn haasteet houkuttelevat ja aika, jonka sille kotona uhraa on tavallaan myös ”itsestä” ja kehittymisen mieluisaa. Seuraavassa sitaatissa kuitenkin tuodaan selvästi ilmi, että aika lisäisi elämänlaatua, vaikka taustalla tässäkin on se, ettei oman elintason katsota olevan järin suuri:

N4: No, tota, niin, mä oon tota paljon miettinyt, mutta sitten kuitenkin se tunne on että että ei niin hirveetä elintasoaa oo. Mutta sitten kuitenkin se, että jos mä aattelen näitä kahta vuotta, että on voitu ostaa sohva ja tietokone ja astianpesukone ja näitä mitä ei..kyllä mä varmaan jostakin oisin valmis luopumaan, ja nyt sitten taas jos mä aattelen nytten sitä, että nyt on niinku ollut kaks vuotta töissä ja hankittu ne vehkeet siis ei mitään suureellisia, ei autoja tai taloja, mutta siis ihan kotiin, niin nyt mä oon taas ihan valmis elään kädestä suuhun että saan sitä aikaa perheelle.

H: Koetko sä, että se [aika SB] parantaa sun elämänlaatua?

N4: Joo, siis koska lomalla sen niinku selkeästi huomaa, että just kun sanoin että että tota tää työ kaventaa ihmissuhteita, koska ei jaksa olla niinku kenenkään kanssa kontaktissa koska päivät on niin paljon kontaktissa, että lomalla aina huomaa että mitä kaikkee elämä vois olla jos ois toisenlainen, en mä tiedä toisenlainen työ, tai ei ehkä niin raskas työ.

Elämänlaadun ja ajan puolesta ilmaisee selkeän positiivisen kantansa myös muutama muu naisinformantti. Esimerkiksi osa-aikatyötä tekevä haastateltu vastaa kysymykseen ”*Olisitko jollain tavalla valmis luopumaan ns. elintasosta, jotta sulla olis enemmän aikaa?*”: ”*Nii, mä oon kyllä tehny sen, yes mä olen tehny sen*”. Oma osa-aikatyö tuo elämänlaatua; haastateltu ihmettelee, miten muut ehtivät tehdä kaikki asiat pienemmässä ajassa. Haastatellun mukaan se, että hänellä on enemmän aikaa käytössään suoranaisesti parantaa elämänlaatua. Hän sanoo osaavansa kuvitella, kuinka väsynyt olisi, jos tulisi päivittäin viideltä kotiin laittaisi ruokaa ja pienen levähdyksen jälkeen taas iltapa-

laa, joka jälkeen menisi nukkumaan ja ”sit seuraavana aamuna puol seittemältä ylös ja kaikki alusta”. Kaikissa tapauksissa luopuminen elintasosta ei siis jää vain ajatusleikiksi. Rajan vetäminen ei aina ole helppoa. Onko esimerkiksi lyhyen työajan mahdollistavan työn tekijä tehnyt tietoisesti valinnan ja luopunut jostain? Toisaalta todetaan, että ei haluttaisi elää sellaisessakaan tilanteessa, ”*et on kauhee stressi siitä toimeentulosta, että jossain määrin [olisi valmis luopumaan]*”.

Yllättävän monella aineistossani työaika on jo melko lyhyt ja tilanne ajan suhteen on perhekohtaisesti hyvä. Etenkin opettajat pystyvät joustamaan työajan suhteen, mutta toisaalta heidän palkkansa ei ole kovin suuri. Siispä luopuminen elintasosta ajan suhteen ei sytytä, vaikka periaatteessa aikakäytön suhtaudutaan myönteisesti: aika-raha –suhteen osalta järjestelyt ovat jo hyvällä mallilla. ”*En mä oikein tiedä, että mistä siinä vois elintasossa luopua, että tavallaan sais vähemmän palkkaa.. En mä oikein tiedä auttaisko se sitte tässä vaiheessa mitään, mutta jos mun töitä kumminki pitäis tehdä ni, en usko että vähepää oikein voi, tai se on sitte sama käykö siellä ollenkaan...Tosiaan silleen on nyt aika hyvä tilanne.*” Parin oppitunnin vähentäminen ei vaikuttaisi juurikaan ajankäyttöön, mutta palkkaan kylläkin.

Monien mielestä oman ajan tarve ei yksinkertaisesti riitä syyksi siihen, että jostain luovuttaisiin. Jotain lyhyempiä katkoksia työelämästä voisi kuvitella, mutta toisaalta monien mielestä palkkatyöstä ei voi jäädä pois ihan vain ollakseen, pitää olla joku selkeä syy kuten lastenhoito tai opiskelu: ”*joku muukin motivaatio että haluan aikaa itselleni*”. Tässä tulee selvästi esiin Hörningin ym. (1995) kuvaama aikakonventionalismi ja toisaalta vallitsevan kulttuurin ja yhteiskunnan odotukset. Kun omaan elämäntilanteeseen on tyytyväinen verrattuna siihen mitä se voisi olla, ei ole tarvetta tehdä radikaaleja muutoksia. ”*Voisin kuvitella, että jos oma elämäntilanne olis semmonen, että oisin kauheen stressaantunu työstä tai jotenkin elämä mättäis muuten ja kokis, että olemalla pois töistä sitä vois helpottaa, niin voisin kuvitella että jäisin.*” Työelämässä hellittäminen ilman selkeää syytä nähdään tässä ehkä jonkinlaisena luovuttamisena tai osoituksena siitä, ettei pärjää - ei ihannoitavana aikatietoisuutena kuten aikapioneerien parissa. Aikavaurautta ei haluta tavoitella ”itsekäästi”; tässä haastateltu tuo esiin, että esimerkiksi lapset voisivat kärsiä elintason laskusta:

H: Tota no mites sitten jos sä ajattelet tätä tän hetkistä elintaso, niin olisit sä valmis luopumaan jostain, että sä saisit lisää aikaa?

N3: (Miettii.) Se riippuu oikeestaan siitä, kun mä en koe, että mulla on semmosta tarvetta, että mun pitäis saada lisää aikaa, mutta mä uskoisin olevani valmis luopumaan jonkin verran, jos tavallaan olis niinku semmonen selkeä syy, mihin sitä lisääaikaa tarvittais. (...) jotenkin mulla on semmonen kriteeri että [vanhemmat tuo palkan SB] että mähän oon esimerkiks luopunut taloudellisesti opiskelujen takia, että se ei saa vaikuttaa esimerkiks lasten semmoseen hyvinvointiin,

et niitten ei minun asioiden takia tarvii luopua jostain harrastuksista tai muista asioista sitten (...).

Vaihtoehtoilu kuuluu nuoruuteen

Kysyimme haastateltavilta myös, ovatko he koskaan haaveilleet ns. vaihtoehtoisesta elämäntavasta. Tässäkin vaihtoehtoinen elämäntapa voidaan ymmärtää monella tavalla. Yleisesti ottaen siihen liitetään jonkinasteinen vapaaehtoinen vetäytyminen palkkatyöstä, ja näin myös määrittelimme vaihtoehtoisuutta haastatelluille, jos he sitä kysyivät. Esimerkiksi Eskelinen (1990, 58) puhuu tässä yhteydessä ihmisistä, ”jotka oma-aloitteisesti hyppäävät pois oravanpyörästä ja kannattavat ns. pehmeitä arvoja”. Toisilla haastatelluilla vastaus kysymykseen on yksiselitteinen ei. Jotkut puolestaan olivat jollain muotoa kokeilleetkin sitä, ja monet myös suhtautuvat siihen melko positiivisesti. Keskeistä on, että vaihtoehtoilun ei katsota kuuluvan enää tähän elämänvaiheeseen. Esimerkiksi jotkut katsoivat, että opiskeluaikana olivat olleet lähellä tällaista elämäntapaa, mutta enää ei ole haaveita siihen suuntaan: ”*Se on semmosta, nyt ku on oma perhe ja omat kuviot ja on jotenki tuo ammatinvalintaki selkeätä, että omat intressit on niin selkeitä, että hyvin yksilöllisiä*”.

M19: [Kuvailee aluksi miten vaihtoehtoillut] ...se palkkatyö ja perhe-elämä, niin se kyllä jäi, mutta tota en mä sitä sillä tavalla kaipaa, ja varsinkaan ku näkee niitä ihmisiä, joitten kanssa silloin oli ja jotka on, no osa niistä jotka oli määrätietoisesti sellasta vaihtoehtosta elämäntapaa ja sillä tavalla, niinku on tehny siitä uran tai työn itelleen, ne on niinku semmosia ihailtavia, mut siin on niinku semmosia, tämmöstä jotka tavallaan niinku jäi siihen jotenkin, et ei se musta sekään sitten, en mä kyllä sen tyypiseenkään haluais.

Vaihtoehtoiseen elämäntapaan etenkin siitä jossain vaiheessa kiinnostuneet haastatellut liittävät muun muassa yhteisöasumisen, ”*ei-materialistisen elämän*”, ”*rock-elämän*”, punavihreyden, vapaaehtoistyön ja esimerkiksi ympäristöliikkeessä toimimisen. Vaikka tällaisia asioita vieläkin pidettäisiin ihannoitavina, ei haluta tavallaan joutua marginaaliin. Toimeentulokysymykset on etenkin perheellisen elämässä huomioitava. ”*Mä tunnen vaihtoehtoisia ihmisiä, enkä mä mitenkään kadehdi heidän vapauttaan. Kai se on ikäkysymyski, nuorempana sitä on tapana olla radikaalimpi ja sit vanhempana konservatiivisempi (hymähtää)*”. Yhdelle haastatellulle mieluinen tapa harjoittaa vaihtoehtoista elämää, olisi ryhtyä lottovoittajaksi. Toisaalta spekuloidaan yksilöllisten ja yhteisöllisten intressien suhdetta. Eräs haastateltu miettii ympäristökysymysten yhteydessä nykyisen asumisensa vaihtoehtoisuutta: ”*Tää oli tietoinen tää, kun tänne muutettiin niin*

tää oli vähän tämmönen oma kannanotto, ottaa pattiin tuo kaupunkiasuminen, pääs vähän tänne rauhallisempaan.” Haastateltu pohtii sitä, että vaikka asumisen kokonais ekologisuus autoineen on kyseenalainen, jättää se silti tavallista enemmän tilaa omille valinnoille.

Vaihtoehtoiseen elämäntapaan liitetään usein ajatus asumisesta ”jossain korvessa omavaraisesti”. Julkunen (2003, 232) kuvaa, kuinka nykyinen kulttuuri lataa esimerkiksi eläkkeeseen paljon odotuksia; silloin on mahdollisuus ”oikeaan elämään, olla oma itsensä ja saada omaa tilaa”. Haaveet voivat liittyä esimerkiksi maallemuuttoon tai ”punaiseen mökkiin”, ja siihen että voisi tehdä asioita, joille ei aikaisemmin ole ollut aikaa (mt.). Eräs informantti mainitsee haaveekseen ”klassisen talo maalla ja porkkanat siinä kasvamassa”. Hän haaveilee rauhallisesta maisemasta, kyläidyllistä ja siitä, että olisi jollain tapaa kuluttamisesta irti. Hänen mukaansa pienilläkin tuloilla helposti menee mukaan ostamisen ja hankkimisen ympärillä pyörivään elämään. Aineistossamme myös eräs toinen haastateltu spekuloi tällaisella ”hyppäyksellä” ja miettii voisiko olla onnellisempi, jos kokeilisi jotain ihan muuta - hellittäisi ja irrottautuisi nykyisestä elämänmenosta:

M18: No periaatteessa kyllä [työuran luominen on tärkeää SB], mua välillä aina kyllä kypsyyttää tää oravanpyörä, että nyt tekis mieli muuttaa jonnekin maalle, et semmosia niinku ajatusleikkiä, et muuttas jonnekin maalle sinne ja ois rauhassa, ois lapsien ja perheen kanssa, mut toisaalta sit miettii, et oisko sitä siellä sitte onnellinen, et kumminkin tykkää töistäkin, mikä se on se ... kyllä mä nyt, tässä vaiheessa sitä uraa oikeestaan pitäis tehdä tässä nyky-yhteiskunnassa, et päälle kolmikymppisenä, ni pitäis löytää sellanen paikka (...).

H: No tota, ootko sä koskaan haaveillu tämmösestä ns. vaihtoehtoisesta elämästä tavallaan?

M18: Oon, niin kyllä mä tossa haastattelun alussa jo sanoin, että välillä tässä oravanpyörässä on, että lähen jonnekin maalle tai jotain, et missä vaan niinku ois, ei tarttis kelloo kattoo välttämättä, et heräis sit ku jaksaa ja sitte tekis ruokaa sen verran, et siellä nyt vois jotain pientä omavaraisesti niinku viljellä, mut tottakai nyt kaipaa ja tarteekin jotain ihan kauppaa ja perusjuttuja, mut niinku nytte kokee, ainakin kokeilis, tekis semmosen hyppäyksen, silleen että sieltä pääsee takasin, et jos se ei niinku ookaan sun elämäs, mut niinku välillä vielä miettii jotain tommosta, et ois ihan mielenkiitosta kokeilla jotain ihan muuta.

Haave jää kuitenkin ajatusleikiksi. Haastateltu pitää myös työstään ja ”oravanpyörästä hyppääminen” sotii sen kanssa, että työuraa on luotava hänen iässään. Hän myös ymmärrettävästi haluaisi pitää ”paluun normaaliin” avoinna, jos elämäntapa ei miellytäkään tarpeeksi. Hyvin vähissä ovat esimerkiksi Beckin (1999, 2000) peräänkuuluttamat todelliset vaihtoehdot, joissa voisi olla vähän sisällä ja vähän ulkona työelämästä. Hyvin ymmärrettävä syy sille, että haastateltavien on vaikea kuvitella olevansa esimerkiksi osittain palkkatyön ulkopuolella, on leimautumisen ja ulkopuolelle joutumisen pelko; työ kerta kaikkiaan kuuluu normaaliin elämään. Muuten on työtön. Välimuodot

ovat vähissä, eikä niitä ole riittävästi turvattu. Joutilaisuus ei myöskään ole suloista, jos sitä viettää yksin. Perhe ja työyhteisö ovat ne yhteisöt, joihin tavallisessa elämässä lähinnä on aikaa kiinnittyä.

H: Joo, mitä sä luulet, jos sä olisit tavallaan palkkatyöstä ulkopuolella, niin mikä olis se yhteisö mihin sä kiinnittyisit, tavallaan niinku missä tulis ne sosiaaliset suhteet sitten?

N5: Sehän onkin vaikee kysymys, että jos ois vielä ystävät töissä ja näin, niin enpä tiedä.

Hyvä elämä tässä ja tulevaisuudessa

Vaikka rahan ja ajan asettaminen kilpailuasemaan ei sytytä useimpia haastateltuja, eikä lisäaikaa nähdä usein omassa tilanteessa elämänlaadulle tarpeellisena - tai ainakaan suorastaan välttämättömyytenä ottaen huomioon kuinka vaikea on luopua mistään tai järjestää asia - eivät informanttini suhtaudu suinkaan kielteisesti katkoksiin työelämässä tai työajan lyhentämiseen. Periaatteessa useat ovat innokkaita itsekin kokeilemaan erilaisia vaihtoehtoja, sen aika ei vaan välttämättä ole juuri nyt. Hyvään elämään kuuluu monia asioita, joita yritetään sovittaa normaalin arjen puitteissa yhteen. Työajan lyhentämis- tai muut aikaan liittyvät haaveet saattavat olla ristiriidassa muihin hyvään elämään kuuluvien asioiden kanssa. Etenkin perustoimeentulon välttämättömyys tuodaan esiin. Tavallinen elämä on kallista, ja tavallinen työ vaatii paljon panostusta.

Tulevaisuudenodotukset ja hyvä elämä näyttäytyvät aineistossani samantyyppisiä kuin oletan niiden olevan muidenkin aineistojen perusteella (esim. Roos 1987; Juuti1996, 144). Elämänlaatu liittyy elämäntilanteeseen. Ennen kaikkea terveyttä ja turvallisuutta toivotaan itselle ja perheenjäsenille sekä sukulaisille ja tuttaville. Ihmissuhteet ovat keskeisessä asemassa. Myös asuminen on tärkeää, usea informanttini haaveilee isommasta asunnosta. Tyytyväisyydestä omaan elämäntilanteeseen kertoo se, että monet toivovat, että elämä ”*jatkuis samanlaisena*”. Hyvään elämään kuuluvat mielekäs työ, kohtuullinen toimeentulo ja ”*ihan tavallinen perhe-elämä*” Aikavajeista huolimatta hyvä elämä ei ole tavoittamattomissa:

N2: Jos karikat ylitetään (...) meil on kaikki peruslähtökohdat hirveen hyvin.. fyysinen terveys on vaan krempannu (...) jos meillä terveys säilyy, et me pystytään sitte toteuttamaan niitä tavoitteita ja unelmia, mitä meillä ehkä kenties on... (...) Meil on niinku kaikki elementit, mitä hyvään elämään tarvitaan, et mun mielest meil on ne, mut nä en tiedä, osataanko me niitä oikein käyttää, mut et jos näin nyt menis, niin meil on kaikkee, ihan niinku siis, tää on varmaan sitä, et mä oon vaatimaton luonne, et niinku, ei tietenkään oo kaikkee, mutta et kaikkee sellasta mitä onnelliseen elämään tarvitaan, ni meissä on, jos me osataan niitä oikein käyttää.

Kysyimme haastateltujen tulevaisuudesta kymmenen vuoden kuluttua, miten arki tai työ on muuttunut. Kysyimme myös haaveista ilman realiteettien huomioimista, mikä ei innoittanut haastateltavia yleensä sen ihmeempiin visioihin. En tiedä pitäisikö tämä tulkita siten, että haastateltavat katsovat elävänsä tässä ja nyt täyttä elämää – elämä ei ole jotain joka kiittää ohi ja alkaa vasta joskus kun on tehty alta pois ”elämän tiellä” olevia asioita (vrt. Julkunen 2003, 121) – vai nähdäänkö elämänkulku vaihtoehdottomana tai toisaalta ennustamattomana. Yksi haastateltu toteaa, ettei kauheasti halua suunnitella tulevaisuutta, vaan pikemminkin elää päivä kerrallaan, ”*vaikka silti tuntuu, että kaikki menee liian nopeesti... ehkä haluis niinku nauttii enemmän tästä hetkestä ja tästä elämänvaiheesta*”. Liiallisesta eteenpäinmenosta ja suorittamisesta luopuminen saa aikaan useilla haastatelluilla tyytyväisyyttä:

H: Tässä on vielä, että onks sulla jotain toiveita, että jos mitään realiteetteja ei tarviis ottaa huomioon?

N9: Jotain toiveita? No, jotkut aina sanoo, että ihmisellä pitää olla haaveita, niin sitten mä aina ite niinku pelästyn, että mikäs mulla on, kun mä vaan oon tyytyväinen tässä (nauraen) että onks tämä tässä. Että joku suomalainen perisynti nousee täältä, että nyt pitäishän aina jotain parempaa toivoo, mutta ei mulla sellasia, ei mulla mitään sellaisia oo, että jotain mun pitäis päästä matkustaan sinne tai tänne (...) kyllähän mä toivon, että me päästäis porukalla tekemään jotain, mutta se, että ennen kaikkea mä niinku toivon, että tavallaan niitä jotka nyt on lähellä, niin ei tarteis hetkeen menettää, et pysyis sillai tasasena. (...)

Joku toisaalta mainitsee suunnittelun tärkeyden Andy McCoy’ta kertomansa mukaan siteeraten: ”*pitää vähän kattoo mitä haluaa, koska sen voi pian saada*”. Ehkä henkilökohtaisemmat haaveet halutaan kuitenkin pitää omana salaisuutena? Muutama mielti sentään, että olisi mukava tehdä pitkiä vene- tai purjehdusmatkoja. Matkustelu olisi mone n mielestä mukavaa. Myös aikaulottuvuus liittyy tulevaisuuden pohtimiseen; hyvin moni haastateltu odottaa, että elämäntilanne lasten kasvamisen myötä muuttuu luonnostaan vähemmän kiireiseksi ja aikaa ”omiin juttuihin”, harrastuksiin ja puolison kanssa jää enemmän. Myös työlle on aikaa kymmenen vuoden kuluttua enemmän:

N8: No en mä varmaan voi niinku tälleen, eikä mulla oo semmosta motiiviakaan sitte ku lapset on niinku 15 ja tai 16 ja 14 [tehdä osa-aikatyötä SB], niin mä varmaan oon kokopäivätyössä ollu jo pitkään, että en mä usko että mä jatkan tämmöstä, tai minkälaiset nyt on nää työnäkymät sitten, mutta varmaan tuun tekemään pitempää päivää ja miten on muuttunu arki, mikä se kysymys oli?

Toisaalta kaivataan myös lomiam ja hellittämistä. Saman haastatellun haaveet ilman realiteettien huomioimista painottuvat myös vapaa-aikaan. Katkoksia halutaan, mutta ei hyppäämällä pois ”normaalista”. Lomat ovat tietysti hyväksytytty keino pitää katkoksia, vaikka harmikseni emme b-mista erikseen kysyneet haastatteluissa. Yksi haastateltu mainitsee jo eri elämäalueiden tärkeyttä

pohtiessa, että se miten työssä sujuu heijastuu muille elämänalueille, joten se on siinä mielessä ensisijainen. Se ei kuitenkaan haastatellun mukaan välttämättä tarkoita, että se olisi tärkein: ”Kyllä mä lomallakin tykkään olla, jos mahdollista (naurahtaan).” Oletan, että lomien kanssa voi olla ongelmia, jos työsuhde on määräaikainen tai toisaalta jos ”omaa” työtä tuodaan lomallekin, koska normaalin työajan puitteissa aina jotakin tuntuu jäävän tekemättä.

N8: Tulevaisuudelle? No mä haaveilen pitkistä lomista, mä haluaisin semmosen ku mää oon kato opettajien tytär, niin mä haluaisin, niinku vielä sillon mun lapsuudessa oli, kolmen kuukauden kesäloman. Ja kaks viikkoo jouluna ja syys-, no sillon ei ollu syyslomaa, mutta hiihtoloma no en tiiä oliko sitäkään. Mut haluaisin paljon lomia. Sitte ehkä tota että matkustelua tai semmosta retkeilyä, no sitä me nyt tehdään.. Mitäs siinä, mikäs se kysymys oli, mitä haaveita tulevaisuudelle.. no mä haluaisin vielä niinku kehittyä vielä enemmän tossa musiikissa, must ois niin ihanaa. Ja kyllä se sillai menee koko ajan eteenpäin. (...).

Toisaalta haaveet ilman realiteetteja voisivat työelämässä näyttää vaikka tältä:

N4: (Tauko.) Niin ehkä mä toivoisin sitä, että vois käydä vaikka neljä tuntia päivässä töissä ja se olis mielekästä ja sais tehdä sitä rauhassa, sillai kunnolla. Että aina tulis resursseja lisää, jos tuntuis ettei riitä. Että sitten jäis aikaa, että vois tehdä perheen kanssa mukavia asioita ja ainahan sitä ajattelee, että jos olis enemmän rahaa niin vois tehdä mukavia asioita, ja matkustaa ja tehdä sellasia enemmän kivoja asioita. Mutta että sekin ois jo ihanaa, jos työaika olis vaikka puoletkin tästä.

7.3 Hennot haaveet työajan lyhentämisestä tai katkoksista työelämässä

Aineistoni perusteella ei voi todeta, että kaikilla haastateltavilla olisi ”piilevä halu” lyhentää työaikaansa. Useat haastatellut kokevat nykyisen työajan, kuten aikaisemmin olen todennut, varsin kohtuulliseksi tai omaksi tietoiseksi valinnaksi. Kuitenkin aineistossa esiintyy myös tästä valtavirrasta poikkeavia ilmauksia lyhyemmän työajan puolesta. Selvimmän esimerkin nostin esille jo ensimmäisen aineistokappaleen refleksiassa. Siinä käsittelemäni informantti pitää myös kahdeksan tunnin työaikaan intensiivisessä työssä työmatkoineen pitkänä. Eritoten Hörningin ym. (1995) aikapioneereille kahdeksan tunnin työpäivän liiallinen pituus on itsestänselvyys. Mainittu informantti ei kuitenkaan katso, että hänellä olisi varaa sanella ehtoja työuran alkuvaiheessa ja määräaikaisessa työsuhteessa. Juuri määräaikaisuus on eräs tärkeä syy, joka estää lyhennys- tai katkoshaaveiden toteuttamisen. Myös eräs toinen informantti tuo selvästi esiin lyhennyshalunsa tilanteessa, jossa voisi valita ihan vapaasti:

H: Entäs sitte onko tää sun työaika, sen pituus ja muoto sellainen, mitä sä haluaisit tehdä vai muuttaisitko sitä jotenkin, jos voisit?

N10: Kyl mä ihan mielelläni tekisin lyhyempää työaikaan, et tietysti nyt kun vielä on esimerkiks sijaisena, niin ajattelen, et se ei jätä sitä valinnanvaraa työajan lyhentämisen suhteen... Mutta et

jos ois ihan mahdollisuus mitä tahansa valita, niin tekisin mielelläni joko lyhyempää päivää tai sitten nelipäiväistä työviikkoa.

H: Ymm, sitten tästä toteuttamisesta... että pyritkö toteuttamaan ihanteita ja että mikä mahdollisesti estää sen? Onko se vähän se sijaisuus siinä?

N10: On ja tietysti on siinä, siis käytännössä kun mä ajattelen esimerkiksi mun vakituista työtä, siinä on vähän se vaara, et joutuu tekeen saman työmäärän lyhyemmässä työajassa edelleen. Tavallaan niinku uupuu sen työtaakan alle, että niitäkin kokemuksia on. Sitä on ollut kuitenkin aika mahdotonta saada niitä työtehtäviä vähennettyä, ehkä sekin on ollu yks semmonen syy, miks ei oo siihen ryhtyny. Että tietysti tuntuu, jos ois ollu niinku tarpeeks motivaatiota ja halua.. kai sitä ois sitte järjestelly asiansa.

H: Minkä pitäis muuttua, elämäntavan, työn, elämäntilanteen.. et vois toteuttaa ihanteita (...)?

N10: Tota, jos mä ajattelen sitä mun perustyötä... niin työn pitäis muuttua vähän vähemmän kuormittavaksi.

Lyhentämättömyyteen vaikuttavat määräaikaisuuden lisäksi myös muut työn ja työpaikan ominaisuudet. Vaikka raskas työ houkuttelisi lyhentämään työaika, ei sitä nähdä kannattavaksi, jos ei uskota, että työtä voi jakaa uudella tavalla. Toisaalta edellinen haastateltu myös viittaa omaan motivaatioon: asiat saattaisivat olla järjestettävissä, jos halua on tarpeeksi. Esimerkiksi juuri Hörningin ym. (1995) kuvaamat aikapioneerit pitävät tavallista lyhyempää työpäivää ja vapaata ajankäyttöä niin tärkeänä, että lyhentävät työaikaansa lisääntyvästä työpaineesta huolimatta. Menetyksistä huolimatta valinta koetaan normaalityöajan sitovuutta paremmaksi ja stressiä sekä aikapainetta vähentäväksi. Toisaalta haastatellun valinta on rationaalinen: miksi tehdä sama työ nopeammin lyhyemmässä ajassa palkan vielä kaiken lisäksi pudotessa, kun työ jo valmiiksi on raskasta.

Oletettavasti työaikatarkaisuja toteutetaan helpommin, jos niistä on jo työpaikalla kokemuksia, ja jos työnantaja suhtautuu myönteisesti niihin ja on valmis järjestelemään asioita. Esimerkiksi Hochschildin (1997) tutkimuksessa amerikkalaisesta yrityksestä, jossa tarkoituksena oli noudattaa perhemyönteistä työaikapoliittikkaa, vain pieni vähemmistö käytti työajan lyhentämismahdollisuutta hyväkseen. Työntekijöiden haastatteluiden mukaan työajan lyhentäminen epäonnistui yrityksen pyrkimyksistä huolimatta, koska esimerkiksi esimiesten ja työtovereiden asenteet eivät oikeasti olleet myönteisiä. (Ks. Järnefelt ja Lehto 2002, 165.) Lähinnä toinen puoli projektista, se miten perhe saatiin pois työn tieltä, oli käytössä; työn ulkopuolista elämää vahvistava puoli jäi tappiolle (Hochschild 1997, 25).

Muutama aineistossani on jo kokeillut työajan lyhentämistä esimerkiksi osa-aikalisän avulla pienten lasten tai opiskelujen vuoksi. Opiskelujen vuoksi vuoroin kaksi viikkoa töissä ja viikon vapaalla ollut koki, että isommatkin lapset tykkäsivät siitä, että hän oli kotona, kun lapset tulivat koulusta.

Eräällä haastatellulla on tuoreita kokemuksia työajan lyhentämisestä. Kysyttäessä onko nykyinen työaika sellainen, mitä hän haluaisi tehdä vai muuttaisiko hän sitä, jos voisi, haastateltu vastaa:

N7: Mmm, no tietysti ainahan pienten lasten kanssa ois kiva tehdä lyhyempää työaika. Että mä itse asiassa teinkin. Mä oon ollut nyt kymmenen kuukautta työelämässä takasin, mä olin kaks vuotta pois, niin mä oon tehnyt koko kevään ja kesän ja syksyn tein nelipäiväistä työviikkoa. Et kyl se niinku tuntu tosi mukavalle... et oli sitte kolme vapaapäivää ja neljä työpäivää, et... se oli niinku siedettävää. Kyl niinku tää 5 päivää tuntu aika raskaalle... lapsista ja ihan itestäki.

Ihannetilanne olisi haastatellun mukaan toisaalta lyhyempi työpäivä, mutta toisaalta taas nelipäiväinen työviikko on parempi, koska se vähentää aamulähtemisiä. Haastateltu tekee ihanteestaan huolimatta nyt normaalia työviikkoa. Kysyttäessä minkä pitäisi muuttua, jotta ihannetta voisi toteuttaa, haastateltu vastaa mielteliäästi: *"No ehkä se on elämäntilanne, ehkä se on se rahankäyttö."* Työpaikkaansa haastateltu kehuu *"hirmu joustavaksi"* esimerkiksi vuorotteluvapaiden ja osa-aikaeläkkeiden suhteen. Myös hänen oma vaihtoehdonsa otettiin hyvin vastaan. Silti haastateltu mieltii, kuinka pitkälle työnantaja olisi antanut nelipäiväistä työviikkoa jatkaa; ainakin pari kuukautta se olisi ollut *"ihan laillisestikin mahdollista"* ennen kuin nuorin lapsi täyttää kolme vuotta. Vaikka edellä mainittu ratkaisu siis koettiin hyväksi, ei järjestelyä haluta jatkaa tavallaan epäsovinnaisen pitkään ja koetella rajoja.

Myös moni muu aineistossa (yhteensä 4-5 haastateltua) tuo esiin ajatuksen nelipäiväisen työviikon mukavuudesta. Toisaalta aineistossa on lyhyen työajan tekijöitä, joilla työaika on jo *"aika hyvin tasapainossa"* muun ajan suhteen; *"Mä oon aika hyvin balanssissa nyt tällä hetkellä, mä en oikeestaan, en hirveesti tarvis lisää [vapaa-aikaa]"*. Mieluummin käytetään oman työn mahdollistamia jousto- ja lyhennysmahdollisuuksia, kuin aletaan järjestellä virallisesti lyhyempää työaika. Tehdään siis lähinnä yleisesti hyväksytyjä ja helposti toteutettavissa olevia ratkaisuja. Toisaalta sopivaksi katsotun työajan rajoissa pysyminen voi olla pienestä kiinni: esimerkiksi seitsemän tunnin läsnäoloa vaativaa työpäivää tekevä pohtii sitä, sopeutuisiko esimerkiksi kahdeksan tunnin ja 15 minuutin työaikaan. Aikavaurauksen tuntu ei ole vain työajasta kiinni: kun on esimerkiksi opiskellut työn ohessa, tuntuvat nykyiset vapaat illat runsailta, eikä kyseessä oleva haastateltu ole halunnut täyttää niitä erilaisin aktiviteetein.

Ilmeistä on, ettei kukaan aineistossa haluaisi kokonaan työelämän ulkopuolelle. Rajattu katkos työelämässä on haaveena tai spekulatiion kohteena ehkä vielä useammalla informantilla kuin työajan lyhentäminen. Tämä on myös määrittelykysymys. Jonkinlaiseksi katkoshaaveeksi tulkitseen jo esimerkiksi ammatinvaihdon suunnittelun, jonka melko usea haastateltu tuo esiin. Myös opiskelusta

haaveilee moni, mutta sitä kuitenkin lykätään elämäntilanteen vuoksi. Naisten puheessa äitiysloma näyttäytyy ”sallittuna” ja mukavana hellittämisenä työelämästä, joskin äitiyslomalla myös oppii arvostamaan työelämän tietynlaista vapautta. Isätkään eivät täysin tyrmää ajatusta ajoittaisesta kotiisyydestä, vaikka konkreettisia suunnitelmia sen toteuttamiseksi ei ole.

N5: Sillon lukion jälkeen mielti, silloin mä mietin sitä väli vuotta. Kyllä mä luulen, että sit kun on tehnyt tätä työtä kymmenen vuotta, niin sitten vois jäädä vuorotteluvapaalle, puoleks vuodeks ja sitten, en tiedä mitä se olis, mutta ei tällä hetkellä. Että sitten kun on kuitenkin puoltoista vuotta sitten ollut vuoden kotona [äitiyslomalla SB], ei oo nyten [haaveita sen suhteen].

Vuorottelu- ja sapattivapaat nostetaan haastatteluissa esiin tulevaisuuden mahdollisuutena (lähes puolet informanteista ainakin spekuloi tällaisella). Miehet puhuvat aineistossani tällaisista katkokista hieman naisia enemmän. Jönsson (2000, 19) huomaa, että oravanpyörässä kieppuessa on suuri ero silloin, jos tietää ettei pyöri siinä ikuisesti, vaan tietää välillä pääsevänsä pois. Hän kertoo omasta aikalisäksi nimittämästään muutaman kuukauden tauosta työelämässä, jonka on valmis tarpeen tullen uusimaan. Aikalisän hän otti ilman konkreettista ajan tarvetta rauhoittuakseen ja palatakseen tasapainoisempaan elämään – ”pysäyttääkseen ajan kulun”. (Mt., 18-19.) Myös yksi informanttini tuo esiin, että ”*tässä työssä yksi jaksamisen tapa mulle on ollut se, että voi ainakin jollain tavalla ajatella sen, että tästä voi lähteä*³⁰”. Eräs haastateltu puolestaan tuo esiin aineistossani hieman poikkeavan näkökulman siitä, että ihmiset pitävät katkoksia työelämästä yllättävän usein muista syistä kuin lasten vuoksi, esimerkiksi työelämän rankkuuden tai matkustelunhalun vuoksi. Tällä hän viittaa katsomaansa televisio-ohjelmaan ja siinä esiin tuotuihin tutkimustuloksiin. Myös muutama muu haastateltu tuo esiin ymmärtävänsä halua ylipäänsä pitää hengähdystaukoa työelämästä.

H: Onko tää sun työaika nykyisessä muodossa sellainen, jota sä haluaisit tehdä, vai muuttaisitko sitä jos voisit? Siinähan tuli, et se on aika vapaa kuitenkin...

M14: Joo, se tietyllä tapaa on vapaa, tottakai siis mua kiinnostais varmaan joskus pitää tällainen sapattivapaa, mikä ois hirveen hieno lasten kannalta. Tosin se on tällä alalla vähän huono, et jos pitää vuoden, vuoden tauon tota, niin jää kyllä sitten kehityksen kelkasta, että siinä mielessä se on hankalaa. Mutta kyllä mahdollisesti esimerkiks lyhempään työviikkoon tai muuhun, niin ei välttämättä nyt, mutta jatkossa vois olla kiinnostusta.

H: Eli mikä tämmönen ihannetilanne silloin vois olla, että montako tuntia silloin viikossa?

M14: Ehkä se ois se nelipäiväinen työviikko.

H: Öö.. tässä on vielä haluttu vähän tarkentaa, että minkä pitäis silloin muuttua, että vois paremmin toteuttaa tällaista ihannetta, että oisko se oma työ tai elämäntilanne tai koko elämäntapa?

M14: No sanotaan näin, että ne esteet, minkä takia semmoseen ei oikein voi siirtyä vielä on se, että työ on liikaa henkilösidonnaista, eli toisin sanoen ei oo ihmistä, joka pystyy tekemään niitä samoja hommia, ellei siihen sitte kouluteta tai sitten jos on sama ihminen, niin sillä on niin iso

³⁰ Tämä ajatus tulee esiin sen yhteydessä, että haastatellulla ei ole asuntolainaa, eikä hän pidä sen hankkimista ajankohtaisena.

työkuorma, et sitä ei yks ihminen voi kahden ihmisen työtä tehdä. Elikkä se on tavallaan se este, ainakin tällä hetkellä, varmaan jos ne asiat laajenee niin isoks, että siellä on useampia resursseja taustalla ja sitte muuten järjestellään sitä toimintaa niin, et se oo niin henkilösidonnaista, niin siten nää varmaan on mahdollisia. Tällä hetkellä ainaki tuntuu, et nää olis ne esteet, minkä takia sitä ei vielä pysty toteuttamaan. Täällä puolen taas, jos ajatellaan siviilipuolella näissä, niin siellä ei pitäis olla mitään estettä ja ois ehkä haluakin (naurahtaa). Ainut tietysti, että tietysti...tietysti kun on asuntolainaa ja muuta niin ei sitä tulotasoja haluais kauheesti tiputtaa, että selviäis sitten maksuista ja veloista.

Tässä haastateltu informaatioteknologia-alan henkilö mainitsee jo kolme syytä, mitkä estävät työviikonlyhennys- ja sapattivapaahaaveita, joita perheessä selvästi on mietitty: pelko että jää kärryiltä työn nopeasta kehityksestä, henkilösidonnaisten työ, johon liittyy yrityksen resurssit tai halu korvata työntekijä sekä oma taloudellinen tilanne lainoineen. Esimerkiksi edellä siteerattu henkilö pohtii myös toisaalla sitä, että hänellä olisi todellisia mahdollisuuksia tehdä haluamiansa valintoja, mutta ei arvele, että se kuitenkaan on seuraavan viiden vuoden aikana todennäköistä. Taustavaikuttimena on ilmeisesti juuri mainittu asuntolaina. Silti toimeentulo on perheessä niin hyvä, että ”*vaikka periaatteessa toi vaimo ei kävis töissäkään, me vielä selvittäis*”. Hochschild (1997, 34) havaitsee, että vaikka ihmisillä on tutkimusten perusteella toiveita hieman nykyisestä poikkeavasta aikarakenteesta, johtuu myös heidän omista toimistaan ja tekemättä jättämisistään se, ettei muutosta synny. He eivät vaadi lyhyempää työaikaa, koska he eivät tee aikatarpeita riittävän kiireellisiksi (mt.).

Haastateltu myös pohtii, että olisi ehkä valmis tiputtamaan palkkaakin, että saisi lisää vapaa aikaa. Toisaalta ”*ehkä se paras tapa ois silleen, että nytten ku tässä tulee palkkakehitystä ja muuta, palkka pysyis samana, mutta työn määrä vähenis*”. Tämäkin ajattelu siirtää haaveita myöhempään. Toisaalta tulee mieleen, että monille edellä mainittu ei ole mahdollista; palkkakehitystä ei juuri työurala tule. Siinä mielessä kaikki eivät ole lyhentämisen suhteen tasa-arvoisessa tilanteessa tai ainakin tarvittaisiin hyvin toimeentuleva puoliso omia taloudellisia menetyksiä kompensoimaan. Työuran vakiinnuttaminen, asunnon hankinta ja pienet lapset ovat aikavaurauksen kannalta vaikea yhtälö, vaikka valintoja ja satsauksiakin ollaan aineistossani valmiita tekemään; esimerkiksi aiotaan jäädä lapsen kanssa kotiin useaksi vuodeksi ilman varmuutta työpaikasta. Tässä mielessä aikapioneeruiden aste haastateltujen joukossa vaihtelee paljonkin, vaikka ajattelutavoissa löytyy yhtäläisyyksiä ja pikemminkin ollaan ”kohtuullisia aikakonventionalisteja”.

Konkreettinen esimerkki työajan lyhentämisen hankaluudesta on tutkijan työ. Vaikka ammatissa toimiva haastateltu kuvaa työn jakamista ja työajan lyhentämistä positiivisena vastauksena korkeaan työttömyyteen, ei työn jakaminen kaikilla aloilla ole mahdollista ja hän kysyykin: ”*kenen kanssa*

mä jaan väitöskirjan tekemisen?” Työn henkilösidonaisuus vaikuttaa konkreettisesti katkos- tai lyhentämismahdollisuuksiin, mutta toisaalta mainitaan, että kyse on myös resursseista. ”Kärryiltä jäämisen” uhka on suuri varsinkin määräaikaisessa työsuhteessa; eräs haastateltu mainitsee, että kolmen vuoden vanhempainvapaa olisi helpompi käyttää, jos tietäisi, että työ jatkuu eikä tarvitsisi huolehtia tulevaisuudesta. Julkunen (2002, 11) nostaa esille, että arkinen jousto voi toimia työpaikatason luottamuksen nojalla, mutta yksilöllistä elämänkaarta tukevat pitemmät vapaat edellyttävät kollektiivisia pelisääntöjä ja menetettyjen palkkatulojen kompensatiota. Määräaikaiset työsuhteet vaikeuttavat toisaalta myös tuettujen katkosten tai lyhennysten hyväksikäyttöä.

Monet haastatellut katsovat, että oman aseman työelämässä pitää olla hyvin vakiintunut, ennen kuin päivittäisiä joustoja pidemmälle meneviä muutoksia työaikaan uskaltaisi vaatia. Pitää tavallaan tehdä itsensä riittävän tärkeäksi, mikä ei kaikilla aloilla varmastikaan ole helppoa. Silti henkilöt, jotka katsovat voivansa helpostikin valita lyhemmän työajan eivät sitä ole tehneet. Jotkut kuvaavat tämän hetkistä tilannetta hyvinkin tietoisena valintana. Toisaalta taustalla saattavat olla vallitseva työku-
lttuuri ja sen odotukset. Julkunen ja Nätti (1999, 190-191) huomauttavat, että erittäin kilpailullisessa taloudessa, työmarkkinoilla ja –yhteisöissä itsesääteily ja lisääntynyt vastuu altistavat työaika-
pidentymiselle ja lisäävät työpainetta. He viittaavat Colette Fagan’iin (1999), joka ehdottaa, että tätä itsesääteilyä pitäisi täydentää rohkaisemalla ja kannustamalla vähemmän työnteon kulttuuriin (working less culture). Etenkin yksityisellä sektorilla työku-
lttuurin voi olettaa vastustavan jopa valtion subventoimia mahdollisuuksia vähentää työaika-
a ja pitää katkoksia. Fagan pohtiikin, että rohkaisu olisi helpointa aloittaa julkisen sektorin työnantajien toimesta. (Mt.)

Enemmän todellisia vaihtoehtoja kaivataan

Ylipäänsä haastatellut suhtautuvat siis positiivisesti erilaisiin työelämän katkosmahdollisuuksiin, vaikka eivät itse näkisi näiden hyödyntämistä ajankohtaiseksi tai ylipäänsä mahdolliseksi. Esimerkiksi Sitran Parasta ennen 0101 2015 –raportissa (2003) nuoret aikuiset ovat sitä mieltä, että työelämän säädöksiä ja rakenteita pitäisi purkaa, jotta työntekijä voisi sovittaa työnsä kulloiseenkin elämäntilanteeseensa sopivaksi. Itsekin kysyimme haastattelun lopuksi hieman yksinkertaistavasti pitäisikö työelämän paremmin mahdollistaa erilaiset työajat ja tulot ihmisten toiveiden ja elämäntilanteiden mukaan. Arvattavasti kaikki haastatellut suhtautuvat tähän myönteisesti, mutta toteuttaminen nähdäänkin sitten vaikeammaksi.

H: Sitten ihan vielä tosta työelämästä, pitäiskö sun mielestä työelämän mahdollistaa paremmin erilaiset työajat ja tulot ihmisten elämäntilanteen mukaan?

N9: Mä uskon että ihmisten tyytyväisyyttä elämään lisäis se, että ne kokee että niillä on valinnanmahollisuus sinänsä. Että vaikka ne sit päätyiskin siihen ihan samaan, mutta sitten jos tietää ite että mä valitsin näin, niin sillä on ihan iso psykologinen merkitys. Et en mä tiedä, jos se on mahdollista, nii miksi niitä mahdollisuuksia ei sitte tarjottais.

Etenkin pienten lasten vanhemmilla pitäisi haastateltujen mukaansa olla todellisia valinnanmahdollisuuksia. Juuri silloin kun lapset ovat pieniä ja aikatarpeet suuria, ovat taloudelliset rasitteet suurimmillaan. Informanttimme ovat pitkälti samoilla linjoilla tutkielmani työelämän joustoja käsittelevän kirjallisuuden kanssa: *”Että [on] hirmunen pelko, että sitte niinku tää puhdas kapitalismi niinku syö ikään kuin sen hyvän idean”*, vaikka toisaalta katsotaan, että rakenteiden pitäisi muuttua joustavammaksi. Pelätään, että vain työnantajat haluavat hyötyä muutoksista ja trendinä on, että yritetään saada mahdollisimman paljon irti yhdestä ihmisestä; *”että tuntuu, ettei tää hektinen yhteiskunta oikeen tuo sitä mallia”*, sanoo haastateltu puhuessa nelipäiväiseen työviikkoon siirtymisestä. Toisaalta nähdään, että kiinnostus ja keskustelu erilaisista katkoksisista tai hellittämisestä työelämässä on lisääntynyt, ja myös mahdollisuudet saattavat kasvaa sen myötä:

N10: No kyllä mä aattelen, et ylipäättään se, että siinä vaiheessa kun ihmisillä on pieniä lapsia, oli ne sit päiväkotikäisiä tai koululaisia, niin olis niinku enemmän todellisia valinnanmahdollisuuksia järjestää sitä työelämäänsä toisin. Et nyt tuntuis, et keskustellaanki enemmän, kun esimerkiksi silloin kun mä olin töissä ja lapset oli pieniä, ainaki silloin mulla oli kyllä aika vaihtoehtotonta. Kyl se on hyvä, että siitä puhutaan.

Mainittu Parasta ennen -raportti jättää huomioimatta ihmisten toimeentulopuolta ja luottaa ehkä liiankin positiivisesti yksilön mahdollisuuteen luovia työelämässä omien ehtojensa mukaisesti. Eihän rakenteiden ja sääntelyn perääntymisestä automaattisesti seuraa yksilölle suotuisampia ratkaisumahdollisuuksia. Toisaalta voi olla, että raportin tekijät tavallaan jo olettavat jonkinlaisen ”utooppisen” muutoksen tapahtuneen niin, että katkoksia mahdollistetaan esimerkiksi perustulon voimin, josta he myös raportissaan puhuvat. Toisaalta taas kirjoittajat ehkä luovuutta, erikoisosaimista ja työhön sitoutumista painottaessaan olettavat, että yksilön asema työelämässä on niin vahva, että hän voi sanella ehtojaan. Huomattavaa kuitenkin on, että monet nuorista raportin kirjoittajista ovat jo kokeneet haittaavaa stressiä työn ja muun elämän sovittamisen suhteen. Omia ihanteita ei ainakaan vielä ole voitu toteuttaa.

Haastattelurungon loppuosassa esitimme kysymyksiä myös työn tulevaisuudesta laajemmin, esimerkiksi kansalaispalkasta. Olen kuitenkin päättänyt rajata näitä pohdiskeluja pääasiallisesti tutkielmani ulkopuolelle osin siksi, että kysymykset olivat vaikeita ja rajaamattomia, ja sen myötä myös vastaukset ovat ympäröityjä. Toisaalta en halua laajentaa tutkielmaa liikaa. Esitän kuitenkin

kin muutamia yleisiä havaintoja keskusteluista. Kansalaispalkasta ollaan aineistossani montaa mieltä. Keskeistä on se, ettei kansalaispalkasta tai esimerkiksi perus- tai kansalaistulosta oikein voi puhua, jos ja kun sen sisältöä ei ole tarkemmin määritelty. Ajatus toimeentulosta ilman velvollisuutta tehdä työtä sen eteen herättää monenlaisia ajatuksia. Jotkut suhtautuvat siihen tietyin varauksin positiivisesti ja tuovat ajatuksen kansalaispalkasta itse mukaan keskusteluun. Joidenkin mielestä kansalaispalkkaa jo tavallaan toteutetaan nyky-yhteiskunnassa eri tukijärjestelmien kautta. Jo nyt monilla on oikeus tuloihin ilman työtä. Joidenkin mukaan koko ajatus on ”ihan hassu”. Keskustelu kääntyy sosiaalipummeihin ja työn vieroksuihin.

Kuten yleisemmässäkin yhteiskunnallisessa keskustelussa (esim. Beck 1999) haastateltavani kiinnittävät perustulon tai vastaavan järjestelyn mahdollistaman toimeentulon lisäksi huomiota myös sen muihin aspekteihin. Pelkkä raha ei luo hyvää elämää, tarvitaan myös osallisuutta ja itsensä tuntemista tarpeelliseksi. Suurin osa informanteistani näkee, että mahdolliseen kansalaispalkkaan tulisi liittää jonkinasteinen vastikkeellisuus - suurin osa juuri osallisuuden vuoksi, osa myös moralisoi työn erottamista tuloista. Yhteistä haastatteluissa on se, että kaikkien mielestä niiden jotka eivät halustaan huolimatta pysty ansaitsemaan elantoaan, on saatava yhteiskunnalta perustoimeentulo. Ihmisarvo ei saisi olla työnteosta kiinni. Useat kiinnittävät huomiota äitiys- ja vanhempainrahan tai lasten kotihoidon tuen liian pieneen suuruuteen, josta heillä on kokemusta.

Haastatteluissa useat arvelevat, että kansalaispalkan etu nykyiseen järjestelmään verrattuna olisi sen systeemiä selkeyttävä vaikutus ja kannustavuus, jos aina kannattaisi ottaa lyhyt tai pienipalkkainenkin työ vastaan. Tosin läheskään kaikki eivät pidä ajatusta kansalaispalkasta kannustavana. Muutama mainitsee, että yhteiskunnan ”kovenemista” vastaan palvelisi pikemminkin niin sanottujen apu- töiden palauttaminen, kuin vastikkeeton kansalaispalkka. Huoli yhteiskunnan kahtiajakautumisesta osajiin ja niihin, joiden työpanosta ei tarvita, tuodaan useaan otteeseen esille. Nähdäkseni haastateltavat suhtautuvat yleisesti ottaen pessimistisesti siihen, että mahdolliset kansalaispalkalla eläjät osaisivat itse luoda mielekästä tekemistä elämäänsä. Luottamus palkkatyön hyvää elämää luovaan voimaan on suurta. Erityisesti huomioni kiinnitti se, ettei kukaan haastatelluista spekuloi mahdollisuudella itse käyttää hyväkseen mahdollista kansalaispalkkaa esimerkiksi pitääkseen katkoksia työelämästä.

Haastateltujeni puhetta työajan lyhentämisen tai katkosmahdollisuuksista leimaa tietynlainen vaihtoehtottomuus. Suuri osa haastatelluista pitää omaa työaikaansa jo sopivana, ja tarpeellisia järjestelyjä on tehty. Toisaalta tuotetaan paljon puhetta aikavajeista sekä myös työaikaan liittyvistä haaveista. Esi-

merkiksi Julkunen ja Nätti (1995, 87) pohtivat, että työaikatoiveet voisivat olla toisenlaisia, jos työajan lyhentämiseen liittyisi palkkakompensaatio. Tämä vaikuttaa ilmeiseltä myös aineistoni nojalla, jossa tavallisen elämän kalleus on eräs tärkeä syy lyhentämättömyyteen. Toisaalta kysymys rahasta ei ole yksinkertainen.

Myös oman aseman turvaaminen ja vakiinnuttaminen, työn henkilösidonaisuus sekä määräaikainen työ estävät katkoksia ja lyhentämistä, vaikka palkasta oltaisiin hieman valmiita tinkimäänkin. Toisaalta työajan lyhentämistä ei nähdä ajankohtaiseksi, vaikka sitä pidettäisiin miellyttävänä ja jollain tasolla mahdollisenakin. Nähdäkseni se, ettei rajoja helposti murreta tai se, että ihanteet pyritään toteuttamaan oman työn mahdollistamien joustojen puitteissa, johtuu paitsi rahasta, myös laajemmista asenteista ja siitä, mitä yhteiskunnassa ylipäätään pidetään normaalina, suotavana ja hyväksyttävänä. Vaikka haastateltavat tuovat esiin useita tapoja hellittää työelämässä kuten vuorottelu- ja sapattivapaan, ei näitä keinoja käytetä ilman riittävän pätevää syytä. Taustalla on kuitenkin eräänlainen valinnanmahdollisuuksien vaihtoehdottomuuden ilmapiiri.

Nykyinen työelämä tarjoaa toki normaaleja katkoksia etenkin naisille sekä äitiys- ja vanhempainloman että määräaikaisten työsuhteiden – lisääntyvän työn epävarmuuden – muodossa. Vaikka yksi haastateltu ottaa huomioon myös ptkäytyön ”vapauttavan” puolen huolimatta taloudellisesta epävarmuudesta, on huomattava, että pikemminkin tarvittaisiin *turvattuja katkoksia*, mitä esimerkiksi Bauman ja Beck (1999) peräänkuuluttavat. Nähdäkseni nykyisessä tilanteessa nämä mahdollistuisivat parhaiten vakituisen työpaikan, sen hyväksyvän ilmapiirin, käytännön kokemusten ja mahdollisuuksien sekä riittävien resurssien kautta. Mitä ilmeisemmin yksilöiden tarpeiden tueksi tarvitaan myös kollektiivisia malleja ja julkisen päätöksenteon tarjoamia mahdollisuuksia sekä palkkakompensaatiota. Monelle haastatellulle haaveet lyhyemmästä työajasta tai katkoksista työelämästä jäävät tällä hetkellä toteutumattomaksi pieneksi utopiaksi. Näillä keinoilla ei vastata edellisessä luvussa käsiteltyihin aikavajeisiin. Esimerkiksi haave omasta ajasta ei synnytä selkeää uudenlaista aikatietoisuutta tai purkaudu aikapioneerimaisena toimintana.

7.4 Onko nykyisessä elämänmenossa jotain vialla?

Kysyimme haastatteluissa, onko nykyisessä elämäntavassa jotain vialla. Esimerkiksi Hirsjärven ja Hurmeen oppaassa (2001, 105) kehoitetaan välttämään kielteisesti muotoiltuja kysymyksiä, ja tuntuikin jotenkin ”ilkeältä” esittää moinen kysymys. Jo haastatteluja tehdessä myös huomasin, että aikaisemmat keskustelunaiheet vaikuttivat vahvasti johdattelevan vastauksia. Muun muassa kysy-

mysten järjestyksellä onkin tietysti merkitystä, ja haastatellut voivat myös pyrkiä sosiaalisesti suotaviin vastauksiin (Hirsjärvi & Hurme 2001, 35). Kysymyksellä hain takaa sitä, että esimerkiksi aikaongelmat liittyvät yleisempään elämänmenoon ja kulttuuriin, eivätkä ole pelkästään yksilön henkilökohtaisia ongelmia tai valintoja.

Ongelmallisuudesta huolimatta kysymys osoittautui mielenkiintoiseksi eikä vähiten siksi, että kysyimme Mia Väisäsen kanssa asiaa eri tavoin. Minä kysyin yleisesti nykyisestä elämäntavasta – tavallaan elämänmenosta -, Mia puolestaan kysyi yleensä haastateltavan omasta elämäntavasta, tai näin sen haastateltavat ainakin pyrkivät helposti ymmärtämään. Minä sain vastaukseksi yleensä paljonkin kritiikkiä nykyisestä elämäntavasta: liian vähäinen aika lapsille, järjetön kulutus ja elämänmenon hektisyys nähtiin varsin ongelmallisiksi, missä näkyy vahvasti haastattelujen aikaisempien keskustelunaiheiden vaikutuksia. Mian kysyessä omasta elämäntavasta, ei löydetty suuria vikoja. Oman perheen katsottiin elävän melko tavallista suomalaista hyvää elämää.

N6: Niin... No, en mä nyt keksi mitään.. siis aika.. aika lailla sellasta rauhallista ja tasapainoista, ei erityisen dramaattista mun mielestä liity meidän tapaan elää, että...

Haastatellut katsovat, että omassa elämässä voisi hieman lisätä ryhdikkyyttä ja määrätietoisuutta, ottaa itseään niskasta kiinni, ”*mutta toisaalta sitten kyllä menettäis niin paljon jostain muusta*”. Omassa elämäntavassa ei ole suoranaisesti vikaa mutta ehkä ”*toivomisen varaa*”. Eräs haastateltu huomaa rauhan ja tasapainon ohella olevansa hieman kärsimätön sen suhteen, mitä kaikkea vielä voisi tehdä. Monet haastatellut puhuvat eri yhteyksissä eteenpäinmenosta. Suorituskorosteinen yhteiskunta vaikuttaa odotuksiin (vrt. Garhammer 2002, 244-245), vaikka valintoja tasapainoisemman elämän puolesta on tehty.

H: Mitä sä ajattelet nykyisestä elämäntavasta? En tarkoita teitä vaan laajemmin yhteiskunnassa, et onks siinä jotain vialla?

M14: Kyllä tässä varmaan viallakin on elikkä.. kyllä tää vähän liian hektistä [on] eli tässä on kaikilla on kauhee kiire yleensä ja tota kyllä tässä varmaan pitäis olla enempi aikaa näille perheelle ja varsinkin lapsille... Ja sit onhan tää vähän tämmönen länsimainen kulttuuri nii ihannoi tällästä suurta kulutusjuhlaa (naurahtaa), et ei... Ehkä se mitä mä, mikä niinku tässä mun eniten, on varmaan se, kun tavallaan tämmösessä kauheessa nousubuumissa ja tämmösessä uraputkessa ja muussa ni ei sais noita lapsia unohtaa, niille pitäis löytyä enemmän aikaa.

Ajan puutteen ja lasten lisäksi kulutus ja ympäristön tärveäminen otetaan usein esille puhuttaessa elämäntavan ongelmista yleisemmällä tasolla. Joku myös huomaa, että juuri näin kuuluukin sanoa. Tässä yhteydessä mainitaan myös ihmisten ja perheiden yksityisyyden lisääntyminen, mikä otetaan esille sekä hyvänä että huonona asiana - mitään yhteisöasumistakaan ei toivota. ”*On kuiteski sem-*

mosta surullista, että tuntuu että ne on niinku tämmösiä irrallisia soluja nämä perheet ja noin, naapureita ei tunneta jne.” Haastateltu toteaa, ettei itsekään tunne naapureitaan, mikä hänen mukaansa on nykyään ihan luonnollista. Mielenkiintoisena yksityiskohtana eräs toinen haastateltu toi esiin kerrostaloasumisen oletetun yhteisöllisyyden: *”kyllähän se ihan jännä ois jossain kerrostalossaki asua, et naapurit ois jossain seinän takana ja ois enemmän ehkä sitä yhteisöllisyyttä.”* Myös suomalaisen yhteiskunnan suorituskorosteisuutta kritisoidaan: *”jos haluaa tässä työelämässä olla mukana, niin se sitoo aika paljon tietysti energiaa, ja jos aina vaan tavoitellaan niitä hienompia ja parempia taloja ja autoja, niin kyllähän se jostain on pois sitten”*. Suorittamisen lisäksi päätöksenteon vaihtoehdottomuus yhteiskunnassa saa osakseen kritiikkiä:

H: Vielä tämmönen, että onko nykyisessä elämäntavassa sun mielestä jotain vialla?

N10: Kyl se varmaan, siis se mikä näkyy sitten semmoset niinku kovat arvot ja taloudelliset arvot, jotka määrää ihmisten elintavan... niinkun heijastuu myöskin sillai siihen arkielämään... että tärkeintä on kuitenkin niinku työt, opiskelu, valmistuminen, aikaa jää vähän semmoselle muulle inhimilliselle toiminnalle. Kyl mä ajattelen, että sillä tavalla nää asiat oikeesti on, että se on kauan vaihtoehdotonta se, miten niitä päätöksiä tällä hetkellä tehdään, varmaan niin on tämmöselä järjestelmällisellä tasolla.

Rahan ylivallasta, tehokkuudesta ja itsekkyydestä puhuvat monet. Vähemmälläkin katsotaan voivan pärjätä. Silti tästä on vaikea löytää linkkiä omaan elämään. Ainoastaan yksi haastateltu toteaa, kuinka varsin pienilläkin tuloilla itse asiassa menee helposti mukaan kuluttamisen ympärillä pyörivään elämään. Haastatelluilta löytyy paljonkin kulutuskriittistä ja ympäristötietoista ajattelua, jonka voisi myös yhdistää keskusteluun ajasta ja esimerkiksi teesiin postmateriaalisten arvojen noususta tai ajankäytön ekologiseen kritiikkiin (vrt. esim. Sairinen ym.1999, 161; Julkunen & Nätti 1999, 197; Massa 2002). Omat vaikutusmahdollisuudet kulutuskeskeisen kulttuurin keskellä nähdään kuitenkin melko pieniksi. Haastateltujen kuvauksissa tulee ilmi, että he kiinnittävät hyvinkin paljon huomiota ekologisuuteen monissa ”pienissä” asioissa, mutta ottavat huomioon ja jopa vähättelevät tekojensa vaikutusta kokonaisuuteen nähden. Myös kulutuksen suhteen oman perheen katsotaan toimivan kohtuullisesti. ”Todellinen ekologisuus” vaatisi kuitenkin niin suuren elämäntapamuutoksen, ettei siihen vallitsevan yhteiskunnan puitteissa ryhdytä.

Kaiken kaikkiaan on siis havaittavissa mielenkiintoinen diskurssiero, kun puhutaan omasta elämäntavasta ja toisaalta elämänmenosta ylipäänsä. Tässäkin on nähtävissä sama ”me/muut” –jaottelu, mikä on tullut esiin esimerkiksi oman työajan, lapsille annetun ajan ja kiireisyyden kohdalla. Itsellä on kohtuullinen tilanne verrattuna yleiseen, enemmistön tilanteeseen – tarkemmin tässä arvioimatta määrittäykö tuo kohtuullisuus suhteessa johonkin ”objektiiviseen” totuuteen, julkisuuden välittä-

mään kuvaan ja keskusteluihin, tuttavien tai työtovereiden tilanteeseen ja niin edespäin. Oma tilanne ei ole kiinni vain sattumasta. Omilla (arvo)valinnoilla katsotaan olevan suurta merkitystä. Silti ympäröivä kulttuuri ja yhteiskunta - jopa maailma - asettavat omalle toiminnalle ja valinnalle rajoituksia, joita haastateltavani enemmän ja vähemmän suoraan tuovat esiin.

8. JOHTOPÄÄTÖKSET

8.1 Aikavaurauden mahdollisuuksista

Ei ole yksinkertaista tulkita, miten Garhammerin kolme aikavaurauden kriteeriä toteutuvat aineistossani. Onko haastatelluilla yleisesti ottaen riittävästi vapaata aikaa, mahdollisuus yksilölliseen aikasuvereniteettiin ja elämän puitteistamiseen turvallisuutta tuottaviin kollektiivisiin aikainstituutioihin (mt. 1999b, 3) tai yksinkertaisemmin riittävästi aikaa henkilökohtaisiin tarpeisiin ja lepoon (mt. 2002, 238)? Garhammer itse ei ole tiivistänyt minkään laadullisen aineiston tuloksia kyseisten kriteerien alle. Hän on tutkimuksissaan käyttänyt pikemminkin moniulotteista faktorianalyysia ja harjoittanut maiden välistä vertailua. Jo aikavaurauden ensimmäinen edellytys – riittävästi vapaata aikaa – on moniselitteisen. Tilannetta mutkistaa luonnollisesti elämäkokonaisuuden näkökulma, jossa pyrin kiinnittämään huomiota eri elämänalueiden yhteenkietoutumiseen. Perheellisen aikavauraus on jotain muuta kuin perheettömän.

Sopivasti vapaata aikaa

Aineistossa tulee hyvin vahvasti esiin, joitakin poikkeuksia ja hennompia haaveita lukuun ottamatta se, ettei toiveita työ- ja vapaa-ajan suhteen ole puoleen tai toiseen. Omassa elämäkokonaisuudessa on näiden välillä löydetty sopivaksi katsottu tasapaino. Osalla haastatelluista työaika on jo melko lyhyt ja näin ollen lähellä ihannetta. Kahdeksan tunnin normaalityöaikaa suurin osa pitää varsin kohtuullisena. Kaikki pyrkivät rajaamaan työajan lähelle kahdeksaa tuntia, mikä aineistossani yhä muodostuu normiksi huolimatta siitä, että työaikojen määräytymisperusteet vaihtelevat. Työaikaa rajataan lasten vuoksi. Sopivasti vapaa-aikaa tarkoittaa pitkälti aineistossani sitä, että lapsille on riittävästi aikaa, kun otetaan huomioon yhteiskunnan realiteetit.

Toisaalta jos katsotaan, että aikapulaa kuvaavat maininnat siitä, mihin aikaa haluttaisiin lisää tai mihin sitä ei jää, vapaata aikaa ei ole riittävästi. Etenkään omaa aikaa - aikaa itselle - ei juuri jää. Tämä oma aika määrittyy esimerkiksi potentiaalisena joutilaisuutena; saa itse valita mitä tietynä hetkenä tekee. Myös parisuhteelle ja muille sosiaalisille kontakteille kaivataan lisää aikaa. Jos työ-

aika olisi lyhyempi raaskisi vapaasta irrottaa enemmän aikaa omiin tarpeisiin ja harrastuksiin, toisaalta silloin olisi enemmän aikaa myös tavallisiin arkisiin askareisiin ja lasten kanssa ehtisi puuhastella vielä nykyistä enemmän.

Vapaa-ajaksi haastatellut katsovat pääsääntöisesti ylipäänsä työajan ulkopuolisen ajan. Toisaalta tulee ilmi, että suuri osa tästä ajasta on ohjelmoitua ja tiettyjen velvollisuuksien sitomaa. Vapaa-aika on käytännössä perheaikaa, mikä arvotetaan muun vapaa-ajan edelle. Esimerkiksi työurasta ja opiskelusta tai arkisemmin kotitöiden standardista on tingitty, jotta aikaa jää perheelle. Vapaa-ajan monet merkitykset ja sitoumukset tulisikin tutkimuksissa ottaa huomioon. Kaiken kaikkiaan haastatellut katsovat, että nykyisessä elämänvaiheessa vapaa-aika on jäänyt taustalle. Nuoruuden vapaa-aikavoittoinen elämä on muuttunut elämänvaiheen myötä. Menoja ja toimintoja on karsittava, jotta aikaa jää tärkeimmille asioille. Tämä on epäilemättä järkevä ratkaisu ajan runsautta tavoitellessa, mutta toisaalta olen tutkielmassa pohtinut sitä, että elämänvaihe lapsineen voi olla melko pitkä, ja tällainen priorisointi saattaa äärimmillään myös kaventaa elämää kohtuuttomasti. Joistakin harrastuksista on kuitenkin pidetty kiinni.

Yksilöllinen aikasuvereniteetti

Päivittäiset joustot työajoissa ovat lähes kaikilla haastatelluilla tai ainakin kotitaloustasolla mahdollisia. Aikasuvereniteetin yksilöllisyydestä ei ehkä perheellisen kohdalla voi suoranaisesti puhua, vaan arki on sovittelua perheen ja työn ehdoilla; ilman joustovaraa arjen sujuvuus olisi jopa mahdotonta. Tässä aineistossa ainakin toisen puolison työaikojen joustavuus takaa mahdollisuuden esimerkiksi lasten kohtuulliseen päivähoitoaikaan. Joustavuutta käytetään hyväksi omiin ja perheiden tarpeisiin, ja juuri työaikojen joustavuutta ja työn itsenäisyyttä pidetään haastavuuden lisäksi oman työn hyvinä puolina. Monilla työtä ohjaa pikemminkin tehtävä kuin tietty työaika. Aineistossani työn tarjoamia mahdollisuuksia päivittäisiin työaikajoustoihin käytetään mielellään hyväksi, eikä tarvetta työajan ”viralliseen” lyhentämiseen nähdä niiden vuoksi kovin haluttavana tai tarpeellisena. Tähän liittyy myös normaalityöaika normaalitoimeentulon välineenä (vrt. Julkunen & Nätti 1995, 84).

Työajan omatoimisesta rajaamisesta perheen ja yksityiselämän hyväksi seuraa kuitenkin monella haastatellulla riittämättömyyden tunnetta työelämässä. Aineistossani ne, jotka tekevät ns. normaalityöaikaa ja työaika on selkeästi määritelty (vaikka siinä olisi liukumamahdollisuus), tai ne joilla työ ei ole niin ”omaa”, eivät niinkään koe riittämättömyyden tunteita työn suhteen. Liikkumavarasta

huolimatta ongelmallisia tilanteita haastatelluilla aiheuttaa juuri se, että omaa työtä ei aina katsota voivan tehdä tarpeeksi hyvin ns. normaalityöajan puitteissa. Tämä liittyy etenkin tutkijan työhön, jossa työaika on mahdollista rajata, mutta olemassa on myös toinen ”kaksoisnormi” rajattomasta työajasta. Tilanne johtaa useilla haastatelluilla ajoittaisiin ylityihin, joista ei yleensä saa erillistä korvausta.

Aineistossani suuria ongelmia työajan ja -paineen rajaamisessa ilmenee myös eräissä sosiaali-alan tehtävissä, joihin liittyvät hallitsemattomat asiakasvirrat – työtä ei voi delegoida muille - ja ilmeisesti liian pienet resurssit tehdä työtä omien eettisten vaatimusten mukaan tarpeeksi hyvin. Aineistossani juuri kaksi tämän alan työssä olevaa ilmaisevat voimakkaimmin halun lyhentää työaikaansa ns. normaalista, joskaan tämä ei ole onnistunut. Myös monissa muissa tehtävissä joutuu ajoittaan tekemään palkattomia tai työhön kuuluvia ylityitä, koska työn luonne vaatii sitä. Etenkin johtavassa asemassa olevat haastatellut pitävät ylityötä normaalina, vaikka toisaalta korostavat omaa mahdollisuuttaan vaikuttaa työaikaan. Yksilöllinen aikasuvereniteetti ei siis jousto- ja liukumamahdollisuuksista huolimatta ole informanteillani täysin taattu työn paineisuuden tai odotusten vuoksi.

Elämän puitteistuminen kollektiivisiin aikainstituutioihin

Haastatellut pyrkivät pääsääntöisesti noudattamaan ns. normaalityöaika, mikä heillä toimii kohtuullisuuden mittapuuna huolimatta siitä, että työ helposti veisi enemmänkin aikaa. Illat ja viikonloput ovat siis vapaita ja silloin on aikaa perheelle. Myös kyläilylle ja muille aktiviteeteille aikaa on lähinnä viikonloppuisin. Työaika sovitetaan lasten hoitopäivien kohtuullisuuteen ja päiväkotien aukioloaikoihin. Toisaalta päiväkotien määrättyt sulkeutumisaajat tai muut kollektiivisesti rajoittavat tekijät myös mainitaan työelämää häiritsevinä piirteinä. Vaikka töitä saisi ehkä paremmin tehtyä jonain muuna kuin standardityöaikana, halutaan kuitenkin mieluusti pitää kiinni nykyisestä työajasta; lapsiperheen arki vaatii sitä. Lähes kaikki haastatellut raportoivat yhteisistä ruokahetkistä perheessä.

Kollektiivisten aikainstituutioiden oletettu rapautuminen ei siis nouse esiin aineistostani. Niitä pidetään itsestäänselvyytenä ja niiden mukaan eletään. Toisaalta nämä kollektiiviset aikasidokset eivät yksin riitä esimerkiksi yhteisöllisyyden lisäämiseen ja sosiaalisten suhteiden riittäväksi katsottuun ylläpitoon. Omat aikanormit tavallaan viedään läpi kussakin perheessä melko samaan rytmiin, mutta tämä vie jo niin paljon energiaa ja aikaa, ettei sitä enää jää kovin paljon sosiaalisille suhteille. Tämä on kuitenkin liian karkea yleistys aineistostani. Mainintoja ystävien, tuttavien ja sukulaisten

melko säännöllisestäkin tapaamisesta on paljon – niin kuin myös mainintoja siitä, että aikaa näille jää liian vähän.

Turvattomuutta ja ennustamattomuutta aiheuttavat määräaikaiset työsuhteet; ne vaikeuttavat tulevaisuuden suunnittelua. Eläkkeen kertymiseen määräaikaisista työsuhteista suhtaudutaan kyynisesti ja ylipäänsä eläkeikää on tässä vaiheessa vaikea kuvitella. Kuitenkaan juuri kukaan haastatelluista ei usko jaksavansa nykyisessä työssään eläkeikään saakka. Lomista aineistossani ei kysytä tai puhuta kovin paljon. Niihin mainitaan kuitenkin liittyvän odotuksia. Loma tarjoaa odotetun hengähdystauon arjen pyörytykseen.³¹ Odotuksia ja vaihtelua kohdistuu erityisesti viikonloppuihin. Ne pyritään rauhoittamaan työnteolta, vaikka paineita siihen joillakin olisi.

8.2 Arjen aikapaineen kohtuullisuus eli toteutunut pieni utopia

Meillä on kohtuullista ja edellytykset hyvään elämään

Tulkittessani aineistoa otan haastateltavien tyytyväisyydenilmaisut todesta. Kuten J.P. Roos (1987, 176) toteaa kirjassaan *Suomalainen elämä*, oletan ihmiset osaavat erinomaisesti arvioida, mikä heidän elämässään on hyvää ja huonoa, ja mitä on hyvä elämä. Roosin mukaan ei ole syytä uskoa, että ihmisten arviot sisältäisivät minkäänlaista väärää tietoisuutta tai markkinoinnin aiheuttamia vääristymiä. Sitä vastoin sillä, etteivät ihmiset pysty elämään niin kuin haluaisivat, on hänen mukaansa yhteys kapitalistisen yhteiskunnan luomiin rajoituksiin ja interaktio-ongelmiin. Sanoistaan huolimatta Roos puhuu kirjassaan esimerkiksi onnellisuusmuurin rakoilusta ja löytää elämäkertojen tyytymättömyydessään ”meillä menee hyvin – ehkä liiankin hyvin” –tyypin. Hän ei ota kertojien tarinoita sellaisenaan. Lähdän itse liikkeelle siitä, että haastatelluillani on monia syitä tyytyväisyyteen aikavaurautensa ja järjestelyjensä – elämän hallinnan – suhteen, mutta aikakysymykseen liittyy myös ristiriitoja, kenellä enemmän ja kenellä vähemmän.

Aikahyvinvoinnin ja kiireen suhteen kohtuullista tilannetta valotin jo hieman refleksio -kappaleessa. Vaikutuksensa tutkielman aineiston tuottamiin tuloksiin uskon olevan jo sillä, ketkä ylipäänsä suosivat tällaiseen haastatteluun. Kovin tyytymättömässä ja paineisessa tilanteessa elävät ihmiset eivät välttämättä halua osallistua tämän tyyppiseen tutkimukseen. Haastatellut ovat valinnoillaan raivanneet tilaa yksityiselämälle. Vastoin sitä, mitä aineistoltani odotin ja osin vastoin julkisuuden ”mallitarinoita”, aineistoni tuotti päälinjaultaan vastatarinoita ajan puutteen diskursseille ja kauhuskenaa-

³¹ Osan haastatteluista tein juuri ennen joululoman alkamista ja sitä odotettiin kovasti!

rioille. Toisaalta myös tutkimuksissa perheen ja työn yhteensovittamisesta (ks. Julkunen & Nätti 1999, 178) on havaittu, että työssäkäyvät perheelliset ihmiset enimmäkseen kokevat selviävänsä arkipäivän vaatimuksista. Silti työn ja perheen yhdistämiseen liittyy puhe ajan puutteesta, ja esimerkiksi kaksi viidestä oli sitä mieltä, että he viettävät vähemmän aikaa perheen kanssa kuin haluaisivat (mt.). Tulkitsen, että informantini toteuttavat jo tavallaan jotain pientä utopiaa aikavaurauksen ja elämänlaadun suhteen järjestämällä aikaa perhe-elämälle. Kuva ei kuitenkaan aineistossani ole ristiriidaton.

Haastatellut pyrkivät kiinnittymään normaaliin kahdeksasta neljään –työpäivään, vaikka työ veisi helposti enemmänkin aikaa. Joillakin haastatelluilla työpäivä saattaa olla lyhyempikin, esimerkiksi joillakin opettajilla. Muutamalla haastatellulla työpäivään kuuluu melko säännöllisesti ylityötä. Tämä koskettaa erityisesti muutamaa ”uraa luovaa” mieshenkilöä, joskin sosiaalialan asiakastyötä tekeväkin on näillä rajoilla. Ketään säännöllisesti pitkää työviikkoa tekevää ei aineistossani varsinaisesti ollut, jos sellaisena pidetään yli 45 tuntia (vrt. Julkunen & Nätti 1999, 158). Aineistoni työaikojen ääripäissä ovat yrittäjä ja osa-aikatyöntekijä, jotka molemmat raportoivat työaikojensa ja työnsä hyvistä puolista. Sekä lyhyttä työaikaa että suurta itsenäisyyttä työssä pidetään hyvänä asiana. Työajan rajoittaminen nähdään omaksi valinnaksi ja toisaalta pakoksi perheen vuoksi. Esimerkiksi oman työuran edistämisestä, opiskelusta, kotityön standardista, omasta ajasta, menoista ja harrastuksista tingitään, jotta aikaa työelämän lisäksi jää lapsille. Katsotaan, ettei arkiseen ajankäyttöön juuri voi lisätä asioita, työajan jälkeen jäljelle jäävä aika täytyy omistaa lapsille.

Tyytyväisyyttä omaan työaikaan tuottaa myös perhekohtainen tilanne ja järjestelymahdollisuudet. Jos lasten päivähoito aikaa saadaan puolisoitten välisillä työaikajärjestelyillä lyhennettyä, ei oman työajan lyhentämistä välttämättä nähdä tarpeellisiksi. Aineistostani on selvästi tulkittavissa, että aika yksityiselämälle on elämänlaadun kannalta keskeisessä asemassa – mutta ei ehkä keskeisimmässä. Monet ristiriitaisetkin vaatimukset ja odotukset vetävät puoleensa. Aikapioneerimaisia haaveita aineistostani ei varsinaisesti löydy, aikaa ”itselle” ollaan yleisesti ottaen valmiita lykkäämään tulevaisuuteen. Hyvin selvästi aineistossani käy ilmi se, että työajan rajoittamista ja valintoja perustellaan lapsilla ja perheellä, ei omilla tarpeilla.

Toisaalta tulkitsen myös, ettei keskustelu ajan puutteesta – tai ajan runsaudesta ja elämänlaadusta – sytytä, koska sitä pidetään etenkin julkisuuden keskusteluihin nojaten vanhempia syyllistävänä diskurssina. Se saa vanhemmat tavallaan puolustusasemiin - ”meillä asiat on järjestetty lasten parhaaksi” - ja unohtamaan itsensä. Toisaalta asettamiani kysymyksiä ei ehkä arjen pyörteissä kauheasti

tule pohdittua eikä niitä pidetä keskeisimpinä, kärjistetyksi: kun ei ole aikaa pysähtyä, ei tarvitse ajatella nykyisen elämäntavan ongelmakohtia. Elämässä ja arjessa puoleensa vetävät monet asiat, joista työ on hyvin merkittävä. On tärkeää kokea olevansa hyvä ja pätevä jossain, kohdata haasteita ja kehittyä. Haastateltujeni hyvään elämään kuuluu muun muassa kiinnostava ja haastava työ, johon on saanut koulutuksen. Asunto on eräs perusedellytys ja haastateltavani pitivät omistusasunnon hankkimista turvallisena ja järkevänä ratkaisuna. Kannattaa mieluummin maksaa omaa pois, kuin kallista vuokraa. Keskeistä on myös järjestää aika lapsille. Hyvään elämään haastatelluilla on mielestään eväitä nyt ja tulevaisuudessa, jos ”karikot ylitetään”, kuten eräs haastateltu toteaa.

Aikapuheeseen sisältyy ristiriitaa: toisaalta ollaan tyytyväisiä siihen mitä on – elämä on tässä ja nyt tällaista - ja omaa elämää muokataan tiettyjen olosuhteiden puitteissa. Toisaalta aikaan liittyvät odotukset kohdistuvat tulevaisuuteen: myöhemmin uskotaan olevan mahdollista toteuttaa aikaan liittyviä odotuksia. Arkea ei aineistossani ylenkatsota. Arki toistoineen ja järjestelyineen on varsin tiivistä, mutta iltoihin ja etenkin viikonloppuihin liittyy odotuksia ja rauhaa. Tavallinen arki ei ahdistaa, se suojelee. Rutiinit auttavat selviämään. Sopiva kiireisyys töissä on mukavaakin, koska pienessä paineessa saa aikaan. Silti töissä ja sen ulkopuolella pitäisi olla taukoja, jotta ehtii ajatella ja levätä. Päivät eivät saisi olla pakkotahtisia.

Kutsun aineistossani ilmennyttä monien vaatimusten suhteen tasapainotettua tilannetta tavalliseksi hyväksi elämäksi käsitteen jonkinasteisesta latistavuudesta huolimatta. Monet yksityiskohdat jäävät aineiston ja sen raportoinnin tavoittamattomiin. Haastatellut itse kuvaavat tilannettaan ja tulevaisuudenodotuksiaan ”tavallisiksi” ja tavalliseen hyvään perhe-elämään liittyviksi. Hyvään elämä tässä ja tulevaisuudessa kuuluu terveys, lasten tasapainoinen kasvaminen, mielenkiintoinen työ, mukava asunto – ja etenkin tulevaisuuteen runsaampi aikavauraus. Toiveet ovat maltillisia ja kohtuullisia. Tavallinen hyvä elämä kiinnittyy työelämään, mikä toimeentulon lisäksi mahdollistaa itse-toteutusta ja tarjoaa sosiaalisia suhteita. Haastateltujen on vaikea kuvitella olevansa edes osin työ-elämän ulkopuolella. Harva aineistossani kuitenkaan hahmottaa työtä perinteisenä urana, vaikka kehittyminen ja osaamisen lisääminen sinänsä on tärkeää. Toisaalta työ pitää liikaakin kiinni ja vaatimukset ovat kovat.

Tavalliseen hyvään elämään kuuluu ennen kaikkea tasapaino, johon pyritään kohtuullisilla ratkaisuilla. Sitä leimaa pyrkimys ja kyky elämänhallintaan sekä elämänlaatuun esimerkiksi järkevän ja kohtuullisen ajankäytön mahdollistaminen normaalien puitteiden rajoissa. Haastateltavani varmasti toimivat järkevästi omaa ja perheensä hyvinvointia lisäten siinä tilanteessa, missä he elävät. Tut-

kielmani näkökulma ei ole erityisen perhe- tai varsinkaan lapsikeskeinen, mikä ei tarkoita, että tarkoitus olisi aliarvioida vanhempien ratkaisuja lastensa hyväksi. Tutkielmassani olen halunnut nostaa esiin sellaisia puolia elämänkokonaisuudessa, jotka tutkimuksessa ja käytännössä usein jäävät taustalle.³² Tutkielma tuo esiin joitakin puolia siitä, mihin perheellisten työelämän ”hyväosaisten” aikapaineet osaltaan johtavat. Joka tapauksessa näen tällaisen pyrkimyksen tavalliseen hyvään elämään ja tasapainoon osoituksena eräänlaisesta pienestä toteuttamiskelpoisesta utopiasta: elämänlaadun lisäämisestä ja tyytymättömyyden poistamisesta.

Oman tilanteen selittäminen suhteellisella edulla

N1: (...) Ja kun juttelee ystävien kanssa, niin kaikilla tuntuu olevan kiire, kiire, kiire, mutta toisaalta mä niinku aattelen, että jos mä vertaan moniin muihin, niin meil on ehkä tää meil on kuitenkin rauhotettu tää, meil on kuitenkin paljon semmosta kiireeltä väkisin rauhotettua aikaa iltaisin ja viikonloppusin. Et on vaan päätetty että sit jää asiat hoitamatta ja et nyt on tärkeempää.

H: Just joo, no tota vielä tästä ajasta ja perheestä. Niin koetko että sulla on tarpeeks aikaa sun perheelle?

N1: Hmm no, jos ottaa siis nää realiteetit huomioon, siis et minkälaisessa yhteiskunnassa me eletään, ja esimerkiksi jos kun mä sanon, tai minä ainakin harrastan tätä vertailua, niin siihen nähden sanoisin, että mulla on tarpeeks. Että mä oon irrottanu sitä ehkä enemmän kun moni muu. (...)

Tämä haastateltava tuo vertailuaseman kaikista suorimmin esille, mutta sama kaava läpäisee hyvin selvästi lähes koko aineistoani. Verrattuna joihinkin muihin ”meillä” eli omalla perheellä ja itsellä on varsin kohtuullinen tilanne esimerkiksi työaikojen suhteen, ja asiat on saatu järjestyseen. Sama dikotomia-asetelma ”me ja muut” ilmenee myös kiireisyyden ja elämäntavan vikojen pohtimisen yhteydessä. Muita ei tarkasti määritellä. Oletettavasti muilla viitataan ihmisiin, jotka ovat hyvin kiireisiä, eivätkä ole saaneet järjestettyä asioita yhtä hyvin kuin haastatellut - henkilöihin jotka siis oletetusti kokevat runsaasti ajan puutetta. Muut esimerkiksi kahmivat liikaa asioita elämäänsä. Muut voivat liittyä julkisuuden diskursseihin ja kuvauksiin perheistä, joissa aika ei riitä lapsille. Toisaalta oletettavasti muilla viitataan myös työttömiin. Itsellä asiat ovat hyvin, kun saa tehdä mieluisaa työtä; kuten saattaa arvata, työttömyyttä ei pidetä mielekkäänä tapana hankkia aikaa.

Myös muissa tutkimuksissa on havaittu vastaavaa dikotomia-ajattelua. Esimerkiksi Löfströmin (1999, 52-53 Moilasen ja Rähän 2001, 60 mukaan) mukaan kulttuurisia identiteettejä rakennetaan usein kontrastiivisesti, konstruomalla ja esittämällä jokin toinen yhteisö vastakohtana omalle yhteisölle tai kulttuurille. Löfströmin mukaan erottelu me/muut ei ole koskaan jyrkkä eikä identiteetti

³² Toisaalta esimerkiksi naistenlehdet ovat olettaakseni pullollaan puhetta omasta ajasta ja itsen ”hemmotteluhetkistä”.

lepää suoraviivaisen kaksijakoistamisen varassa, mutta dikotomiset erottelut ovat kaiketi tavallinen mentaalinen malli, eräs tapa tuoda symbolista järjestystä maailmaan ja tehdä maailma hallittavaksi.

Haastateltavani siis tuottavat vertailuasetelman, jossa omaa tilannetta suhteutetaan sellaiseen vaihtoehtoon, joka on sitä huonompi. Matti Kortteinen (1982) on kuvannut ilmiötä Lähiö - tutkimuksessaan suhteellisen edun käsitteellä. Omaa hyvinvointia – eli tässä tutkielmassa ennen kaikkea ajan runsautta tai niukkuutta – koskevat arviot eivät perustu omaan elämäntilanteeseen siinänsä, vaan vertailuun. Vertailukohdetta ei haeta itsen yläpuolelta, jolloin vertailu perustuisi suhteelliseen deprivatioon. Tuloksena on Kortteisen mukaan se, että itseen ja saavutuksiinsa voi tällöin olla tyytyväinen.

Kortteinen kuitenkin tähdentää, ettei kyse ole vain yleisinhimillisestä taipumuksesta itsen suojeeluun.³³ Hän yhdistää asian mm. maaltamuuttoon ja työvoiman tavaramäärään aiheuttamaan yksilöitymiseen ja pärjäämisen ideologiaan, jonka mukaan ”kaikki on nii itestä kiinni”. Se, missä määrin ihmiset katsovat itse olevansa vastuussa hyvinvoinnistaan, vaikuttaa siihen miten vertailukohdat valitaan. (Kortteinen 1982, 239-247.) Vaikka tutkielmani sijoittuu eri paikkaan ja aikaan kuin Kortteisen tutkimus lähiöstä, on yksilöllistyminen ja ’oman onnensa seppyytys’ kaiketi vielä kiihkeämpää nyt kuin 70 –luvulla.

Kortteinen selittää, että tyytyväisiä ei olla ongelmista ja peloista huolimatta, vaan juuri pelot muodostavat olennaisen perustan, jolle tyytyväisyys rakentuu. Tilannetta leimaa tietynlainen vaihtoehtottomuus. Vaikka oravanpyörään on pakko mennä mukaan, muu vaihtoehto olisi huonompi. Toisaalta Kortteinen huomioi, ettei perusajatuksena ole kuitenkaan se, että ihmiset ovat tyytyväisiä vain, koska on pakko. Tyytyväisyys kuitenkin säilyy, koska toiveita ja tavoitetasoa voidaan rukata alaspäin. Kortteinen huomaa, että toki haastatelluilla oli myös aidosti myönteisiä tyytyväisyyden aiheita. Tämä on minun tutkielmassani keskeistä. Pääsääntöisesti informanttini ovat mitä ilmeisemmin myös onnistuneet järjestämään aikaa tärkeäksi kokemilleen asioilleen – eli perheelle - ja saaneet työaikansa pidettyä kohtuullisina. Olen myös pohtinut, että tällaiset henkilöt myös mieluummin suostuvat tämänkaltaisiin haastatteluihin, kuin ne joilla ei juuri ole aiheita tyytyväisyyteen.

³³ Psykologiassa puhutaan minän defenssimekanismeista.

Kortteinen yhdistää suhteellisen edun käsitteen myös vahvasti siihen, että palkkatyöväen elämäntapojen perhekeskeisyyden vuoksi yleiset pulmat pirstoutuvat erillisten ydinperheiden yksityisiksi pulmiksi. Juuri tällainen elämäntilanne tuottaa yksityisen tyytyväisyyden muotoja jotka edistävät perheiden välistä vertailua, jotka tätä kautta estävät erillisten perheiden sisällä koettuja pulmia purkautumasta julkiseksi tyytymättömyydeksi. (Mt., 240; vrt. Bauman 2002, 15-16, 66-67). Myös aineistossani perhekeskeisyys on ilmeinen : ”kaikki aika työn jälkeen omistetaan perheelle”, vaikka toisaalta myös ystävien tapaaminen ja muut sosiaaliset suhteet kuuluvat jossain määrin elämään.

Toisaalta pettymykset ja tyytymättömyyskin voivat kääntyä tyytyväisyydeksi. Tässä Kortteisen (1982, 246-247) lainauksessa on samaa kuin aineistoni haastateltujen arvovalintojen painottamisessa:

Omalta kohdaltani mä voin ainaki sanoa, et sitä (toistuneiden kriisiaikojen tuloksena - MK) on niinku pysähtyny ajattelemaan. Et mitä niinku halua ja mitä pitäs saada. Et mä oon niinku tullu tyytyväisemmäks tähän mitä mulla on tällä hetkellä. (...) Ku mä olin, kieltämättä mä olin sellanen et (...) Mul ois koko ajan pitäny olla enemmän ku olikaan. Mä en niinku osannu tyytyä siihen, mitä niinku sillä hetkellä oli. Nyt mä voin olla tyytyväinen. (...).

Aineistossani ei kuitenkaan ole kyse jonkin kriisin tms. tuomasta muutoksesta – lapset ja perhe ovat ikään kuin luonnostaan tuottaneet tämän arvojen ja sen mukana toiminnan muutoksen. (Parilla haastatellulla rajojen asettaminen työajalle liittyy myös terveydellisiin syihin.) Kiireen välttämiseksi ja tasapainoisemman ajankäytön vuoksi erilaisia toimintoja ja menoja on vähennetty. Toteutetaan siis käytännössä Lampikosken (2002) kirjan otsikon ”Vähemmän on enemmän” –teesiä.

Keskeistä on, että elämää rauhoitetaan ja rajoja vedetään työpäivälle juuri lasten nimissä. Toisaalta esimerkiksi Julkunen (2002, 12) pohtii, mikä loppuen lopuksi on perheen kyky vetää rajoja työelämälle. Arkinen jousto työajoissa saattaa toimia työpaikkatasoisen luottamuksen nojalla, mutta yksilöllistä elämänkaarta tukevat pitemmät vapaat edellyttävät kollektiivisia pelisääntöjä sekä menetettyjen palkkatulojen kompensatiota (mt., 11).

8.3 Tavallisen hyvän elämän vaihtoehdottomuus eli toteutumattomat pienet utopiat

Aineistoni ei ole ristiriidaton ajan runsauden suhteen. Vaikka oma tilanne sinänsä tyydyttää, erityisesti ”omaa” aikaa on todella vähän ja sitä kaivataan. Suurin osa ajasta on kuitenkin erilaisten velvollisuuksien täyttämää. Rakkaat harrastukset kärsivät haastateltujen elämänvaiheessa, niiden aika on myöhemmin. Parisuhteelle on liian vähän aikaa. Joutilaisuus, mikä aineistossani määrittyy samaan tapaan kuin oma aika: saa tehdä mitä tietyllä hetkellä haluaa, on harvinaista. Hengähdystaukoja kaivataan. Myös lapsille haluttaisiin vielä nykyistä enemmän aikaa, samoin arkisille askareille,

sillä nykyisessä tilanteessa etenkin kotityötä siirretään syrjään tärkeämmän – lasten kanssa vietetyn ajan - vuoksi. Työ imee paljon voimia, eikä sen jälkeen riitä aikaa ja energiaa monille asioille. Haaveet ajasta lykätään tuonnemmaksi. Toisaalta elämänvaihe töineen ja lapsineen on melko pitkä, eikä siis haluttaisi hellittää tai pitää taukoja työelämästä juuri tässä elämänvaiheessa, jotta elämänpiiri ei liiaksi kaventuisi ja aikaristiriidat lievittyisivät?

Kysyttäessä haastatelluilta, mitä he tekisivät, jos työaika olisi lyhyempi, tai jos he olisivat osin työelämän ulkopuolella, vastauksissa toistuvat edellä mainitut asiat, joille aikaa nyt jää niukasti. Jos työaika olisi lyhyempi, aikaa raaskisi irrottaa lasten lisäksi myös muille aktiviteeteille. Toisaalta moni tekisi ”enemmän sitä samaa arkea” kuin nyt. Mitään kovin radikaalia haastateltavani eivät ehdottaneet tekevänsä, jos työaika olisi lyhyempi tai jos he olisivat esimerkiksi osittain palkkatyön ulkopuolella. Viimeksi mainittua tilannetta oli vaikea edes kuvitella. Sen verran tiukasti informanttini kuitenkin ovat kiinni ”työyhteiskunnan” todellisuudessa ja arvoissa. Työn merkityksessä korostuu haastatteluissa se, että on tärkeää olla hyvä jossain ja kehittyä. Toimeentulosta puhutaan epäsuoremmin ja uran luominen sinänsä on tärkeää vain muutamalle.

Vaikka informanttieni haaveet ovat varsin maltillisia ja tyytyväisyys suurta, aineistoni tuottaa myös toiveita siitä, miten työaikaa olisi mukava joskus lyhentää tai pitää taukoa työstä. Näitä toiveita kutsun hennoiksi haaveiksi työajan lyhentämisestä tai katkoksista työelämässä. Aineistoni tuo monin tavoin esiin työelämän paineisuutta. Monet – ääneen lausutut tai lausumattomat – syyt kuitenkin estävät työajan lyhentämisen tai taukojen toteuttamisen. Tai ainakaan se ei ole ajankohtaista juuri nyt. Mikä siis pitää kiinni nykyisen arjen pyöryksessä, joka kohtuullisilla informanteillanikin muodostuu ajankäytöltään melko vaihtoehdottomaksi?

Työelämän tendenssinä on nykyään sekä työn intensivoituminen eli aikapaineisuus että työajan piteneminen (Julkunen 2002, 6; ks. myös Järnefelt ja Lehto 2002, 11). Nämä tendenssit välittyvät myös aineistooni, mutta lasten vuoksi työpäivää ei pidennetä kohtuuttomasti. Pikemminkin trendit aiheuttavat ajoittaista riittämättömydentunnetta ja tasapainoilua eri vaatimusten välillä ja joidenkin toimintojen rajuakin karsimista. Työaikaa ei voi enää enempää lyhentää, koska jo nyt tehdään vähemmän työtä kuin ”työ vaatisi”. Tiivistän haastateltujen esiin tuomia konkreettisia syitä, miksei työaikaa lyhennetä tai haluta lyhentää ja pohdin myös taustalla vaikuttavia seikkoja.

Kuten olen todennut, osalla haastatelluista on jo melko lyhyt työaika, eivätkä he katso mielekkääksi lyhentää sitä entisestään. Myös itsemäärääminen ja joustomahdollisuus työajoissa sekä järjestely-

mahdollisuus kotitaloustasolla ja lasten kohtuullinen tilanne tuottavat tyytyväisyyttä omaan työaikaan, kuten myös edellä todettu vertailu muihin. Pitkähkö työaika voi olla valinta uran ja tulojen puolesta, mutta läheskään kaikilla aineistossani se ei ole sitä. Konkreettisina lyhentämättömyyden syinä mainitaan määräaikainen työsuhde, oman aseman vakiintumattomuus työssä, henkilösidon- nainen työ, resurssien puute ja muut työpaikan ominaisuudet, joista johtuen pelätään, että sama työ jouduttaisiin tekemään lyhyemmässä ajassa. Etenkin määräaikaiseen mutta myös muuhun työhön liittyy ”kärryiltä putoamisen” pelko. Halu ja pakko maksaa asuntolaina nopeasti, mikä tehokkaasti pitää kiinni normaalin työelämän vaatimuksissa ja kilvoittelussa, tulee haastatteluissa esiin suorasti ja sivulauseissa.

Lapsiperheet ovat tulojen ja ajan kannalta ongelmallinen yhtälö. Samaan aikaan kun lapset ovat pieniä, on myös painetta luoda työuraa. Tavallisen hyvän elämän edellytykset haastatellut näkevät suurelta osin ristiriitaiseksi ”hentojen haaveiden” kanssa. Tavallinen elämä on yksinkertaisesti kal- lista. Perheen tulot nähdään riittäviksi, mutta toisaalta ei nähdä oman elintason olevan niin suurta, että voisi juuri luopua tai tinkiä mistään. Kysymys elintason ja elämänlaadun, eli tässä lähinnä ajan, kilvoittelusta ei sytytä monia. ”Saavutetuista eduista ei tingitä.” Toisaalta syynä ei ole vain raha – aika ja raha eivät välttämättä ole samassa vaa’assa, kuten Hörningin ym. (1995) aikapioneereilla. Työajan pidentäminen ei haastatelluilla tuo suoranaisesti lisää rahaa. Toisaalta taas haaveet liittyvät myös sellaisiin asioihin, joita voisi tehdä, jos olisi enemmän rahaa. Omistusasuntoa ei pidetä vält- tämättömänä, mutta toisaalta se on ”järkevä” ratkaisu kalliin vuokran maksamisen sijaan. Kun on hankittu lapsia katsotaan, että pitää olla tietynlaiset puitteet, vaikka mitään suurellista ei tarvitsisi- kaan. Toisaalta yleisemmällä tasolla kulutuksen volyymia myös kyseenalaistetaan. Aineistoni ei tuota näkymää uraa, tuloja ja kulutusta maksimoivista hektikoista. Silti ”kallis normaali” pitää kiin- ni tavallisessa arjessa ja vähentää hentoja haaveita.

Aineistoni pohjalta ei voi suoranaisesti osoittaa, että haastatelluilla ilmenisi uudenlaista omaa aikaa ja elämänlaatua painottavaa arvo-orientaatiota, joka työn todennäköisen tai uhkaavan puutteen vuoksi ”piiloutuu sävyisän työhalukkuuden julkisivun taakse”. Beckin mukaan tämän uhan ja ta- loudellisen riippuvuuden vuoksi sopeudutaan melkein automaattisesti muiden odotuksiin vastoin uuden arvo-orientaation ilmenemistä. (Beck 1998, 50, 172.) Osin tämä lienee totta myös aineistos- sani, mitä kuvaa juuri toisenlaisen, ajallisesti rikkaamman, elämän puolesta puhuvien hentojen ha- veiden ja kalliin normaalin ristiriita ja toisaalta ristiriita eteenpäinmenon ja hetkestä nauttimisen välillä.

Aineistossani myös spekuloidaan suurempaa irtiottoa ”oravanpyörästä”. Haaveillaan talosta maalla, omavaraisesta elämästä, kyläyhteisöstä ja omaehtoisesta ajankäytöstä. Irtiotto on kuitenkin ”ajatusleikki”. Nykyiseen tilanteeseen ollaan osaltaan tyytyväisiä. Mitään kovin radikaalia ei ole helppo kokeilla; jos toisenlaisessa elämässä ei viihtyisikään, niin miten pääsisi takaisin? Vaihtoehtoilun katsotaan kuuluvan lähinnä nuoruuteen. Ei katsota olevan todellisia vaihtoehtoja saavuttaa runsaampaa aikavaurautta ilman marginaaliin joutumista – on hankalaa olla ”vähän sisällä ja vähän ulkona” työelämässä. Todellisia vaihtoehtoja lyhentää työaika ja pitää katkoksia – saavuttaa nykyistä suurempi aikavauraus - kuitenkin peräänkuulutetaan. Valinnanmahdollisuus sinänsä lisäisi tyytyväisyyttä, vaikka aineistoni pohjalta mitään huomattavia irtiottoja työyhteiskunnasta ei ole ennustettavissa.

Poleeminen otsikkoni ei tarkoita, ettei vaihtoehtoja ole. Pikemminkin se houkuttelee etsimään niitä; tarkoitus on nostaa esille ajatus ajankäytön vaihtoehdottomuuden mielettömyydestä. Haastateltuni voivat vaikuttaa aikasidoksiinsa tietyssä määrin, mutta yllättävän nopeasti tulevat rahan lisäksi yhteiskunnan, vakiintuneiden ajatustapojen sekä asenneilmapiirin rajat vastaan. Haastatellut pohtivat valintojensa lisäksi ”mihin työelämä ihmiset pakottaa”. Bauman (2002, 257) huomauttaa mahtipontisesti, että ”sosiologian tehtävänä on huolehtia, että vaihtoehdot ovat vapaasti valittavissa, ja ne pysyvät vapaasti valittavissa niin kauan kuin ihmiskunta on olemassa.” Hän muistuttaa, että sosiaalinen järjestys on ihmisten tekemä ja ei-lopullinen, kontingentti ja muutettavissa - järjestys joka on vastuussa tyytymättömyyden aiheuttamisesta. Vaihtoehtoja on siis aktiivisesti etsittävä ja niiden esteitä paljastettava, muutoin syyllistyy ”moraalittomuuteen”. (Mt., 256.)

Tutkielmassani lähdin etsimään ns. pieniä utopioita: minkälaisia toiveita tyytymättömyys arkielämän kokonaisuuteen tuottaa ajan näkökulmasta? Mitä aika merkitsee elämänlaadun kannalta? Toteutuneena pienenä utopiana pidän osaltaan jo sitä, että haastateltavani ovat rajanneet työaikaansa ja järjestäneet yksityiselämälleen, etenkin lapsille, aikaa. Vaikka haastatellut kuvaavat ratkaisujaan myös olosuhteiden pakoksi, on tehty todellista valintaa. ”Suurempana” pienenä utopiana olen aineistostani lukenut haaveen mahdollisuudesta katkoksiin työelämässä, työajan lyhentämisen enemmän kuin vain oman työn mahdollistamien päivittäisten joustojen avulla ja esiintuotuihin aikavajeisiin vastaamisen.

Suurelta osin nämä jälkimmäiset pienet utopiat jäävät aineistossani toteutumattomiksi tai tulevaisuuteen lykättäviksi. Tosin aineistossa on osa-aikatyöntekijä, joka parhaiten pystyy vastaamaan erilaisiin aikatarpeisiin sekä joitakin melko lyhyen työajan tekijöitä. Ongelmaa käsitellään käytän-

nön elämässä kohtuullisuuden ja tasapainon tavoittelun avulla, mihin eivät juuri liity Hörningin ym. (1995) aikapioneerien omaa aikahyvinvointia ja itsenäistä ajankäyttöä korostavat ajattelutavat. Jotkut pienet utopiat ajan suhteen voidaan usein toteuttaa järjestelyillä, mutta on myös suurempia yksityisiä utopioita, jotka jäävät ajatusleikiksi. Suurempi pieni utopia voisi myös tarkoittaa ”itsestä” työajan lyhentämisestä, jolloin toteutettaisiin sellaisia tarpeita, joihin nyt työltä ja perheeltä ja arjen pyörykseltä ei jää aikaa.

Vaikka johtopäätöksiäni ei aineiston nojalla voi yleistää koskemaan mitään tiettyä perusjoukkoa, uskallan kuitenkin arvioida, että tällaisia pariskuntia ja perheitä, joiden tilanne on ”kohtuullinen”, joissa järjestelyillä ja valinnoilla arjesta on tehty elettävää, miellyttävämpää ja vähemmän kiireistä kuin se voisi olla, on melko suuri joukko. Vertailu muihin kiireisempänä pidettyihin tai julkisuuden diskurssiin siitä, miten vanhemmilla ei ole aikaa lapsilleen, tuottaa tyytyväisyyttä omaan, osin järjestelyillä ja arvovalinnoilla – toisin sanoen oman elämän hallinnan avulla - kohtuulliseksi järjestettyyn tilanteeseen. Kohtuullisuus ja tasapaino, joita usea haastateltu katsoo osaltaan toteuttavan, voidaan nähdä ajankohtaisiksi: esimerkiksi professori Juha Siltala luennoi otsikolla Kohtuullisuus lääkkeeksi jaksamiselle vuoden 2003 Yhteiskuntatieteilijäpäivillä.³⁴

Suhteellinen kiireettömyys ei siis kuitenkaan nähdäkseni tarkoita sitä, etteikö ajasta olisi puutetta. Tutkielmassani olen todennut, että vaikka ajan puute ei suoranaisesti aineistossani nouse keskeiseksi tai ristiriidattomaksi ongelmaksi, on siitä useita merkkejä. Suurin näistä on oman ajan puute. Myös aikaa parisuhteelle, lapsille, arkisiin askareisiin, harrastuksiin, joutenoloon sekä ystäville ja sukulaisille kaivataan lisää. Toisaalta monien vaatimusten puristuksessa myös työlle voidaan kaivata enemmän aikaa, jotta sen paineista selvittäisiin paremmin. Haastateltujeni arki on kohtuullista, mutta se voisi olla ajan runsauden suhteen monilla vielä huomattavasti kohtuullisempaa. Tämä parantaisi yhä elämänlaatua.

Rahan - kalliin normaalin – lisäksi asenneilmapiiri vaikuttanee niin, ettei omien tarpeiden vuoksi katsota olevan tarpeellista pitää katkoksia työelämästä tai lyhentää työaikaa – tähän ei nähdä todellisia helposti toteutettavia mahdollisuuksia. Toisaalta informantit tuovat esille vallitsevaa suorittamisen kulttuuria. Nähdäkseni keskustelua todellisista ja turvallisista vaihtoehdoista sekä hellittämisestä olisi luotava entistä enemmän. Eri tekijät kytkeytyvät paitsi elämänkokonaisuudessa myös ulkoisten ehtojen suhteen monimutkaisesti toisiinsa. Esimerkiksi myös asuntopolitiikka limittyy eri

³⁴ Ks. Valtiotieteilijä 3/2003 ja 4/2003.

vaihtoehtojen mahdollisuuteen. Tarkemmin pitäisi tutkia, miten ihmiset haluaisivat pitää taukoja ja mikä on näiden toiveiden toteuttamiskelpoisuus.

Nyt politiikka ei tue hellittämistä, päinvastoin. Niistä, jotka onnistuvat vakiinnuttamaan asemansa työelämässä ja päivittämään osaamistaan, halutaan kaikki irti. Tämä ei ehkä näyttäytyä suoranaisina vaatimuksina; nähdäkseni esimerkiksi informanttini itse tulkitsevat, että nykytyöelämässä on tehtävä enemmän, jotta pysyy mukana. Työn vaatimuksia on haastavassa työssä vaikea rajata. Vaikka työaikaa perheeseen nähden rajoitetaan, aina on jostain huono omatunto. Epävarmuus ja uuvuttava kilpailu työelämässä tuskin lähiaikoina itsestään kääntyvät inhimillisempää ja aikavaurampaa arkea kunnioittavaan suuntaan. Beckin (1999, 266; 2000) visioima mahdollisuus olla samaan aikaan vähän sisällä ja ulkona työelämässä – ”toinen jalka palkkatyössä” - ei kuitenkaan kuullosta elämänlaadun kannalta huonolta vaihtoehdolta. Onkin suuri haaste tehdä working less – kulttuuria hyväksyttävämmäksi, jos halutaan nauttia suuremmasta aikavaurauudesta. Nyt haaveet lyhyemmästä työajasta ja katkoksista nähdään osittain poikkeavina ja itsekkäinä, minkä osaltaan uskon olevan eräs hentojen haaveiden toteutumattomuuden syy. Minkälaisena voisi toteutua esimerkiksi Horschildin (1997) kaavailema ”aikaliike” tai Takalan (2001b) peräänkuuluttama elämänlaatua kohottava ajanpolitiikka?

On mielenkiintoista nähdä, saavatko monitahoinen keskustelu perheen ja työn yhteensovittamisesta tai toisaalta etenkin levon, työn ulkopuolisen elämän ja ajoittaisen hellittämisen tärkeyttä painottavat näkökannat todellisia muutoksia aikaan yhä kiristyvän kilpailun ja vähenevien työpaikkojen yhteiskunnassa ja maailmassa. Informanttini pitävät vaihtoehtojen luomista tärkeänä, mutta hankalana tehtävänä, joskin he suhtautuvat positiivisesti voimistuneen keskustelun tuottamiin mahdollisuuksiin. Työuraansa aloittelevat nuoret aikuiset pitävät jo pätätöiden aiheuttamia katkoksia normaalina vaikkakin ikävänä osana työelämää. Tulevaisuuden suunnittelu on vaikeaa. Miten joustavuus voisi olla jotain enemmän myös heille, eikä vain työnantajille (jos se työntekijöiden paineen ja uupumisen seurauksena on edes heidänkään etunsa) tai ulkoisten ehtojen sanelema ”pakkokäytäntö”? Kykenevätkö nuoret aikuiset todella rakentamaan uutta työn ja elämän eetosta, jossa onnellisuus ja elämänlaatu ovat avainasemassa ja työn joustoista otetaan kaikki irti, kuten ”tulevaisuuden tekijät” tuoreessa Sitran raportissa Parasta ennen 01 01 2015 kaavailevat?

Tämä tutkielma on kysynyt sitä, mikä tämän aineiston puitteissa on mahdollista eli mikä arjen pyörittämisessä pitää kiinni. Hyvin erilaisten tilanteiden vertailu olisi ollut liian iso tehtävä. Toisaalta olisi kiinnostavaa tutkia vaihtoehtoista elämäntapaa toteuttavia ihmisiä, ns. aikapioneerityyppisiä

ihmisiä Suomessa. Voisi myös tutkia sitä, mikä ”tavallisesta hyvästä elämästä” työntää pois. Mikä kuitenkin saa jotkut ihmiset hylkäämään oravanpyörän ja arvostamaan aikaa tai omaehtoista toimintaa niin paljon, että elintason suhteen tehdään huomattavia uhrauksia ja otetaan riskejä. Miten tämä on lapsiperheessä mahdollista? Löytyykö 2000-luvun Suomesta todellisia aikapioneereja?

LÄHTEET

- Adam, Barbara (1995) *Timewatch. The Social Analysis of Time*. Oxford: Polity Press.
- Aho, Simo (1988) *Palkkatyö yhteiskunnallisen järjestyksen perustana. Tutkimus palkkatyön normalisoinnin historiasta ja ”työyhteiskunnan kriisistä”*. Jyväskylä: Tutkijaliitto.
- Alasuutari, Pertti (1993 ja 1994) *Laadullinen tutkimus*. Tampere: Vastapaino. 1. ja 2. painos.
- Allard, Erik (1998) *Hyvinvointitutkimus ja elämänpolitiikka*. Teoksessa Roos, J.P. & Hoikkala, Tommi (toim.) *Elämänpolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 34-53.
- Anttila, Pirkko (1999a) *Kriittinen teoria tutkimuksen lähestymistapana*.
http://metodix.ofw.fi/metodi/pirkko/kriittinen_teoria_tutkimuksen_lahestymistapana [21.9.2003].
- Anttila, Pirkko (1999b) *Kriittinen teoria tutkimusotteena*.
http://metodix.ofw.fi/metodi/pirkko/kriittinen_teoria_tutkimusotteena.htm [21.9.2003].
- Aristoteles (1989) *Nikomakhoksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Asplund, Johan (1985) *Tid, rum, individ och kollektiv*. Stockholm: Liber.
- Bauman, Zygmunt (1995) *Life in Fragments. Essays in Postmodern Morality*. Oxford: Blackwell.
- Bauman, Zygmunt (2002) *Notkea moderni*. Tampere: Vastapaino.
- Beck, Ulrich (1998) *Democracy without Enemies*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (1999) *Työyhteiskunnan tuolle puolen*. *Janus* 7, 3, 257-266.
- Beck, Ulrich (2000) *The Brave New World of Work*. Cambridge: Polity Press.
- Bentz, Valerie Malhotra & Shapiro, Jeremy J. (1998) *Mindful Inquiry in Social Research*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Black, Bob (2001) *Eroon työstä!* Teoksessa Timo Ahonen, Markus Termonen, Tuomas Tirkkonen & Ulla Vehaluoto: *Väärin ajateltua. anarkistisia puheenvuoroja herruudettomasta yhteiskunnasta*. Jyväskylä: Kampus Kustannus, Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisusarja 57.
- Bloch, Ernst (1985) *Ennakoitu todellisuus – Mitä on utooppinen ajattelu ja mitä se saa aikaan*. Teoksessa Keijo Rahkonen & Esa Sironen (toim.): *Ernst Bloch: Utopia, luonto, uskonto*. Helsinki: Kansan sivistystyön liitto, 22-33.
- Blom, Raimo & Melin, Harri & Pyöriä, Pasi (2001) *Tietotyö ja työelämän muutos. Palkkatyön arki tietoyhteiskunnassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Breedveld, Koen (1998) *The Double Myth of Flexibilization. Trends in scattered work hours, and differences in time sovereignty*. *Time & Society*, Sage, 7, 1, 129-143.

Brown, Susan L. (2001) Onko työstä mihinkään? Teoksessa Timo Ahonen, Markus Termonen, Tuomas Tirkkonen & Ulla Vehaluoto: Väärin ajateltua. anarkistisia puheenvuoroja herruudettomasta yhteiskunnasta. Jyväskylä: Kampus Kustannus, Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisusarja 57.

Daly, Kerry J. (1996) Families & Time. Keeping Pace in a Hurried Culture. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage

Eduskuntavaalit 2003. Lapsiperheiden etujärjestö – Barnfamiljens Intresseorganisation. <http://www.lapsiperheet.net/vaalit2003/>. [10.10.2003].

Eskelinen, Arto (1990) Toisineläjiä työyhteiskunnassa. Tapaustutkimus eräästä elämäntavasta. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen työpapereita nro 61.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1999) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Jyväskylä: Vastapaino.

Eskola, Jari & Vastamäki, Jaana (2001) Teemahaastattelu: opit ja opetukset. Teoksessa Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin I metodin valinta ja aineistonkeruu. Jyväskylä: PS-kustannus.

Forsberg, Hannele (2003) Kriittinen perhetutkimus ja perheikäytännöt. Luento 15.4.2003 Jyväskylän yliopiston Perhetutkimusyksikössä.

Garhammer, Manfred (1999a) De-institutionalisation of Work Time and its Consequences in Everyday Life and in the Life Course. 4th ESA Conference 18-21 August, Amsterdam.

Garhammer, Manfred (1999b) Working Times, Time Pressure and Time Prosperity. 4th ESA Conference 18-21 August, Amsterdam.

Garhammer, Manfred (1999c) Wie Europäer ihre Zeit nutzen. Zeitstrukturen und Zeitkulturen in der Zeichen der Globalisierung. Berlin: Edition Sigma.

Garhammer, Manfred (2001) Arbeitzeit und Zeitwohlstand im internationalen Vergleich. WSI Mitteilungen 4, 231-241. Saatavilla www.muodossa: www.boeckler.de/ebib/volltexte/WSI_Mitteilungen-2001-04-garhammer.pdf.

Garhammer, Manfred (2002) Pace of Life and Enjoyment of Life. Journal of Happiness Studies 3, 217-256.

Gershuny, Jonathan (2000) Changing Times. Work and Leisure in Postindustrial Society. New York: Oxford University Press.

Gleick, James (1999) Kiire. Miksi aika aina tahtoo loppua? Helsinki: Tammi.

Gorz, André (1982a) Eläköön työttömyys! Kansan sivistystyön liitto: Helsinki. Toim. Rahkonen, Keijo.

Gorz, André (1982b) Vägen till paradiset (bortom arbetsämhället). Värnamo: Alfabet.

Gorz, André (1999) Reclaiming Work. Beyond the Wage-Based Society. Cambridge: Polity Press.

- Habermas, Jürgen (1987) *Järki ja kommunikaatio. Tekstejä 1981-1985*. Helsinki: Gaudeamus. Toimittanut Jussi Kotkavirta.
- Heiskala, Risto (1985) *Vapauden ja välttämättömyyden valtakunnat. Emansipaatio ja ekonomiakritiikki*. Helsinki: Tutkijaliiton julkaisusarja 33.
- Heiskala, Risto (1990) *Tulkinnan koeteltavuus ja aikakauslehtien analyysi*. Teoksessa Klaus Mäkelä (toim.) *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Helsinki: Gaudeamus, 242-263.
- Himanen, Pekka (2001) *Hakkerietiikka ja informaatioajan henki*. Helsinki: WSOY.
- Hirsjärvi, Sirkka, Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula (2000) *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Tammi.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena (2001) *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hochschild, Arlie (1997) *The Time Bind. When Work Becomes Home and Home becomes Work*. New York: Metropolitan Books.
- Hodginson, Tom & De Abaitua, Matthew (toim.) (1999) *Matkaopas joutilaisuuteen*. Helsinki: Basam Books.
- Hoikkala, Tommi & Roos, J.P. (2000) *Onko 2000-luku elämänpolitiikan vuosituhat?* Teoksessa J.P. Roos & Tommi Hoikkala (toim.): *2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhatvuoden vaihteesta*. Helsinki: Gaudeamus, 9-31.
- Härmä, Mikko, Kivistö, Marketta, Kalimo, Raija & Sallinen, Mikael (2003) *Tietotyön yhteyksistä työmäärään, työaikoihin ja uneen*. Teoksessa Juhani Kirjonen (toim.) *Tietotyö ja ammattitaito – Knowledge Work and Occupational Competence*. Jyväskylä: Jyväskylän koulutuskuntayhtymä/Koulutuksen tutkimuslaitos.
- Hörning, Karl, Gerhard, Anette & Michailow, Matthias (1995) *Time Pioneers. Flexible Working Time and New Lifestyles*. Cambridge: Polity Press.
- Illich, Ivan (1990) *Oikeus hyödylliseen työttömyyteen ja sen asiantuntijaviiholliset*. Porvoo: Perusta/WSOY.
- Jallinoja, Riitta (2000) *Perheen aika*. Helsinki: Otava.
- Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1999) *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Eeva (2003) *Arjen kyseenalaisuus*. *Naistutkimus* 16, 1, 4-17.
- Julkunen, Raija (1989) *Jokapäiväinen aikamme*. Teoksessa Pirkko Heiskanen (toim.) *Aika ja sen ankaruus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Julkunen, Raija (2000a) *Työelämänpolitiikka*. Teoksessa J.P. Roos & Tommi Hoikkala (toim.): *2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhatvuoden vaihteesta*. Helsinki: Gaudeamus, 218-237.

- Julkunen, Raija (2000b) Työajan hallinnan uudet lähteet. Teoksessa Eija Nurminen (toim.): Sosiaalipolitiikan lukemisto. Helsinki: Palmenia.
- Julkunen, Raija (2002) Aika. Julkaisematon artikkelikäsitelmä. (Ilmestyy teoksessa Tuomo Kokkonen (toim.) Yhteiskuntapolitiikan normatiiviset perusteet. SoPhi: Jyväskylä.)
- Julkunen, Raija (2003) Kuusikymmentä ja työssä. Jyväskylän yliopisto: SoPhi.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko (1995) Muuttuvat työajat ja työsuhteet. Työministeriön työaikamuotojen tutkimus- ja kehittämissuunnitelman I vaihe. Työpoliittinen tutkimus 104. Helsinki: Työministeriö.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko (1997) Työn jakaminen. Moraali, talous, politiikka. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko (1999) The Modernization of Working Times. Flexibility and Work Sharing in Finland. University of Jyväskylä: SoPhi.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko (2000) Uudet työkuulut, työaika, perhe ja sosiaalinen elämä. Työ ja ihminen 14, 2, 198-205.
- Juuti, Pauli (1996) Suomalainen elämäntapa. Tampere: JTO-tutkimuksia sarja 10.
- Järnefelt, Noora & Lehto, Anna-Maija (2002) Työhulluja vai hulluja töitä? Tutkimus kiirekokeuksista työpaikoilla. Helsinki: Tilastokeskus, Tutkimuksia 235.
- Jönsson, Bodil (2000) 10 ajatusta ajasta. Helsinki: Tammi.
- Karisto, Antti (1998) Pirstoutuvan elämän politiikka. Teoksessa Roos, J.P. & Hoikkala, Tommi (toim.) Elämänpolitiikka. Helsinki: Gaudeamus, 54-75.
- Kasvio, Antti (1994) Uusi työn yhteiskunta. Suomalaisen työelämän muutokset ja kehittämismahdollisuudet. Helsinki: Gaudeamus.
- Kortteinen, Matti (1982) Lähiö. Tutkimus elämäntapojen muutoksesta. Helsinki: Otava.
- Lahtinen, Mikko (2002) Matkoja mahdolliseen. Utooppisen ajattelun vaihteita. Teoksessa Lahtinen, Mikko (toim.) Matkoja utopiaan. Tampere: Vastapaino.
- Lampikoski, Timo (2001) Vähemmän on enemmän. Tasapainoisen ajankäytön opas. Jyväskylä: PK-kustannus.
- Lehto, Anna-Maija & Sutela, Hanna (1998) Tehokas, tehokkaampi, uupunut. Työolotutkimusten tuloksia 1977-1997. Helsinki: Tilastokeskus.
- Lehto, Anna-Maija & Sutela, Hanna (1999) Tasa-arvo työoloissa. Työmarkkinat 19. Helsinki: Tilastokeskus.
- Lehto, Anna-Maija & Järnefelt, Noora (2000) (toim.) Jaksaa ja joutaa. Artikkeleita työolotutkimuksesta. Helsinki: Tilastokeskus.

Levitas, Ruth (2001) Against work: a utopian incursion into social policy. *Critical Social Policy*. 21, 4, 449-465. Saatavilla www-muodossa:

<http://content.ebsco.com/fulltext.asp?wasp=agxy6vfb3k2kun581g3h&ext=.pdf> [21.9.2003].

Malaska, Pentti & Mannermaa, Mika (toim.) (1985) Tulevaisuuden tutkimus Suomessa. Helsinki: Gaudeamus.

Marcuse, Herbert (1969) Yksiuotteinen ihminen. Teollisen yhteiskunnan tarkastelua. Helsinki: Weilin+Göös.

Marx, Karl (1979) Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. 1 osa. Pääoman tuotantoprosessi. Progress. 2. painos.

Massa, Ilmo (2002) Ympäristöliikkeet politiikan toimijana. Verkko-luento ympäristöpolitiikan johdantokurssilla. Helsingin yliopisto, sosiaalipolitiikan laitos.

Metodix. Tieteellisen ja soveltavan tutkimuksen, menetelmien ja niiden oppimisen verkko-ympäristö. <http://www.metodix.com/showres.dll/fi/index> [30.9.2003].

Moilanen, Pentti & Rähä, Pekka (2001) Merkitysrakenteiden tulkinta. Teoksessa Juhani Aaltola ja Raine Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin II näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. Jyväskylä: PS-kustannus, 44-67.

Mäkelä, Klaus (1990) Kvalitatiivisen analyysin arviointiperusteet. Teoksessa Klaus Mäkelä (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus, 42-61.

Neuvonen, Aleks (2003) Sähköpostiviesti 26.9. Dodo ry:n sähköpostilistalla.

Niemi, Iris & Pääkkönen, Hannu (2001) Ajankäytön muutokset 1990-luvulla. Helsinki: Tilastokeskus, Kulttuuri ja viestintä 6.

Niiniluoto, Ilkka (1994) Järki, arvot ja välineet. Helsinki: Otava.

Pallo haltuun. Vihreän liiton eduskuntavaaliohjelma 2003. Saatavilla www-muodossa:

<http://vaalit.vihrealiitto.fi/vaalit/ohjelma.html> [6.10.2003].

Parasta ennen 01 01 2015. Suomen tulevaisuuden menestystekijät ja haasteet –kurssin raportti VII. (2003) Sitra. Saatavilla www-muodossa: <http://www.sitra.fi/suomi2015> [6.10.2003].

Rahkonen, Keijo (1982) Johdanto: Gorzin dualistisesta utopiasta. Teoksessa André Gorz: Eläköön työttömyys! Helsinki: KSL, 5-16

Rahkonen, Keijo (1985) Ernst Bloch – Toivon filosofi. Teoksessa Ernst Bloch: Utopia, luonto, uskonto, 10-20.

Rahkonen, Keijo (1990) Jälkiteolliset utopiat. Teoksessa Ohvi Riihinen (toim.) Suomi 2017. Jyväskylä: Gummerus.

- Rahkonen, Keijo (1996) *Utopiat ja anti-utopiat. Kirjoituksia vuosituhatosen päättyessä*. Tampere: Gaudeamus.
- Rifkin, Jeremy (1995) *The End of Work. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: Putnam Book.
- Rojek, Chris (1995) *Decentring Leisure. Rethinking Leisure Theory*. London: Sage.
- Roos, J.P. (1985) *Elämäntapaa etsimässä*. Helsinki: Tutkijaliiton julkaisusarja 34.
- Roos, J.P. (1987) *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Russel, Bertrand (1999) *Joutilaisuuden ylistys*. Teoksessa Tom Hodgkinson & Matthew De Abaitua (toim.) *Matkaopas joutilaisuuteen*. Helsinki: Basam Books.
- Sairinen, Rauno, Viinikainen, Tytti, Kanninen, Vesa & Lindholm, Arto (1999) *Suomen ympäristöpolitiikan tulevaisuuskuvat*. Helsinki: Gaudeamus.
- Salmi, Minna (1991) *Ansiotyö kotona – toiveuni vai painajainen? Kotiansiotyö Suomessa työntekijän arkipäivän kannalta*. Helsinki: Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia 225.
- Salmi, Minna (1996) *Työelämän ja perhe-elämän yhdistämisen palapelit*. Teoksessa *Työelämän sukupuolistavat käytännöt*. Jyväskylä: Vastapaino, 211-231.
- Schor, Juliet (1991) *The Overworked American. The Unexpected Decline of Leisure*. New York: Basic Books.
- Schor, Juliet (1998a) *The Overspent American. Upscaling, Downshifting and the New Consumer*. New York: Basic Books.
- Schor, Juliet (1998b) *Beyond Work and Spend: Time, Leisure and Consumption*. Teoksessa Sheila Scraton (ed.) *Leisure, Time and Space: Meanings and Values in People's Lives*. Eastbourne: LSA.
- Sennett, Richard (2002) *Työn uusi järjestys. Miten uusi kapitalismi kuluttaa ihmisen luonnetta*. Tampere: Vastapaino.
- Sintonen, Teppo (1999) *Etninen identiteetti ja narratiivisuus. Kanadan suomalaiset miehet elämänsä kertojina*. Jyväskylän yliopisto: SoPhi.
- Soininvaara, Osmo (1986) *Ratkaiseva aika*. Porvoo: WSOY.
- Soininvaara, Osmo (1994) *Hyvinvointivaltion eloonjäämisoppi*. Porvoo: WSOY.
- Strandell, Harriet (1984) *Kolmen naissukupolven näkemyksiä työstä ja perheestä*. Teoksessa Elina Haavio-Mannila & Riitta Jallinoja & Harriet Strandell: *Perhe, työ ja tunteet. Ristiriitoja ja ratkaisuja*. Juva: WSOY.

Taipale, Sakari (2002) Tietotyö, pitkät työajat ja elämäntyyli. Yhteiskuntapolitiikan pro gradu - tutkielma, Jyväskylän yliopisto. Saatavilla www-muodossa:
<http://selene.lib.jyu.fi:8080/gradu/v02/G0000057.pdf>

Takala, Pentti (2001a) Ajankäytön muutokset ja globalisaatio. Sosiaalivakuutus 39, 6, 42-43.

Takala, Pentti (2001b) ”Vapaa-aikaköyhyys” lapsiperheiden ongelma. Kelan sanomat 4. Kansaneläkelaitos.

Takala, Pentti (2002) Aikapula ja kiire lapsiperheissä. Hyvinvointikatsaus 4. Tilastokeskus.

Tre Ankor (2003) Schwengenin sopimus. CDR, omakustanne.

Töttö, Pertti (2000) Pirullisen positivismin paluu. Laadullisen ja määrällisen tarkastelua. Tampere: Vastapaino.

Töttö, Pertti (2002) Arvovapauden väärintulkinnasta. Sosiologia 39, 3, 242-243.

Veijola, Soile & Jokinen, Eeva (2001) Voiko naista rakastaa? Avion ja eron karuselli. Helsinki: WSOY.

Vinello, Mino & Moore, Gwen (ed.) (2000) Gendering Elites. Economic and Political Leadership in 27 Industrialised Societies. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan New York.

Vuorotteluvapaa. Esiteteksti huhtikuu 2003. Työministeriö. Saatavilla www-muodossa:
<http://www.mol.fi/ammait/vuorva.html>. [10.10.2003].

Välimäki Pauli (1984) Vaihtoehtoinen elämäntapa. Kokemuksia ja unelmia. Rauma: Kirjapaja.

Liite

Haastattelurunko

1. Taustatiedot

Voisitko kertoa itsestäsi lyhyesti? (Kysymys ilman määreitä; mitkä tekijät tulevat esiin, esim. äitiys vai ammatti – kummalle enemmän painoarvoa jne.)

Täsmennykset: ikä, koulutus, perhesuhteet (siviilisääty, lasten iät, asuvatko lapset kotona), asuinpaikka, asumismuoto

2. Työ, työaika

Voitko kuvailla ammattisi ja työtehtäväsi tiiviisti?

Montako vuotta olet ollut säännöllisesti mukana työelämässä?

Työpaikka, työsuhde? (määräaikainen/vakinainen)

Millaista työviikkoa teet nykyisin? (tunnit viikossa) Entä puoliso?

Millainen työaikamuoto sinulla on? (päivä/ilta/yö/vuoro/viikonloppu/etätyö)

Teetkö ylityötä? Kuinka usein? (viikoittain, kuukausittain)

Mikä johtaa ylityöhön? (oma asema vaatii, johto/organisaatio vaatii...)

Teetkö palkallista vai palkatonta ylityötä? Entä puoliso?

3. Työn merkitys, työaikatoiveet

Mikä on tärkein elämänalueesi?

Onko työuran luominen sinulle tärkeää? Miksi? Entä puolisollesi?

Mikä sinulle on tärkeintä työssäsi? (toimeentulo, uran luominen, ”itsetoteutus”, menestyminen, sosiaaliset kontaktit jne.)

Onko työsi mielestäsi haastavaa? (Voitko kuvailla miten/miksi ei?)

Onko työaikasi (pituus ja muoto) sellainen, jota haluat tehdä vai muuttaisitko sitä, jos voisit? Tuntuuko sinusta, että käytät enemmän aikaa työhön kuin itse asiassa tahtoisit? Onko työtä liian vähän?

Mikä olisi ihannetilanne? Montako tuntia viikossa silloin työskentelisit?

Pyritkö toteuttamaan ihanteesi? Miten? Jos et, miksi? Minkä pitäisi muuttua, jotta voisit toteuttaa ihanteesi? Työn, elämäntilanteen, koko elämäntavan...? Oletko tehnyt tietoisia valintoja sen suhteen että työ ei vie liikaa aikaa?

Oletko pohtinut aikaisempia valintoja (mm. koulutus) tehdessäsi, miten ne vaikuttavat palkkaan?

Entä työaikaan ja työaikamuotoon?

Onko sinun helppoa irrottautua työstä? Vai kulkeutuvatko työasiat mukana kotiin?

Eläkeiän korottaminen (jaksaisitko nykyistä työtahtia esim. 67 –vuotiaaksi)?

4. Arki

Voitko kuvailla tyypillisen arkipäivän kulun? Miten se etenee omalta ja puolisososi kohdalta? (kellon aikoja)

Mitä eroja päivien välillä on? Toistuvatko tietyt päivät samanlaisina? Onko perheessänne viikoittain sama rytmi?

Tunnetko usein olevasi kiireinen? Mistä luulet tilanteen johtuvan? Oletko tehnyt jotain konkreettista kiirettä vähentääksesi? Onko kiireessä mielestäsi jotain positiivista? Ovatko ihmiset mielestäsi ylipäänsä liian kiireisiä?

Milloin/mikä perheessänne on yhteistä aikaa?

Keskusteletteko puolisonne kanssa kotitöiden ja palkkatyön sovittamisesta? (Vai sujuuko se jotenkin luonnostaan). Mitä keskustelut koskevat? Voitko kuvailla niitä?

Kenellä perheessänne on vastuu arkipäivän sujumisesta? Entä lastenhoidosta?

Onko jompikumpi kotitaloudessanne pääasiallinen ”ansaitsija”? (turvaa viimekädessä kotitalouden taloudellisen selviytymisen)

Ovatko tulosi / perheen tulot riittävät (ei markkamääriä)? Onko perheellä velkaa? (Asuntolainaa?)

Onko sinulla mielestäsi tarpeeksi aikaa perheellesi? Onko joku perheenjäsenesi toivonut sinulta enemmän aikaa perheen parissa?

Voisitko arvioida seuraavia kysymyksiä; miten vastaisit ja miltä kysymykset tuntuvat?

”Saako hyvä äiti käydä töissä? Vai pitääkö hyvän äidin käydä töissä?”

”Saako hyvä isä käydä töissä? Vai pitääkö hyvän isän käydä töissä?”

Mitä ajattelet viime aikoina paljon julkisuudessa esillä olleesta keskustelusta lasten pahoinvoinnista ja vanhempien ajan puutteesta?

5. Vapaa-aika, joutilaisuus

Mikä sinulle on ns. vapaa-aikaa? (Mitä työajan ulkopuolella tapahtuu? Mielletäänkö kaikki vapaa-ajaksi?)

Kuuluuko työajan ulkopuoliseen elämääsi jonkinlaista itsetoteutusta tai itsensäkehittämistä? Mitä?

Mikä merkitys tällä on?

Entä yhteisöllistä toimintaa? Tapaatko usein ystäviäsi ja tuttujaasi?

Mitä tekisit vapautuvalla ajalla, jos työaika olisi lyhyempi?

Teetkö yleensä vapaa-ajalla asioita, jotka vaativat rahaa vai jotain muuta? Mitä? Voiko vapaa-aikaa viettää rahattomana?

Pidätkö mieluisana ns. joutilasta aikaa? Onko sinulla aikaa oleilla, mietiskellä tai tehdä asioita huvia vuoksi?

Mikä on mielestäsi aikaa itselle? (Voiko työaika olla aikaa itselle?)

Kärsitkö huonosta omastatunnosta, jos et ole mielestäsi tarpeeksi toimelias? Mikä aiheuttaa sinulle huonon omantunnon?

Olisitko valmis jollain tavalla luopumaan ns. elintasosta, jotta sinulla olisi enemmän aikaa? Parantaisiko tämä elämänlaatuasi? Mistä konkreettisesti olisit valmis luopumaan (olet luopunut)? Mistä et luopuisi? Miksi?

Onko perheessänne tehty suuria hankintoja / tai aiotteko lähitulevaisuudessa tehdä niitä?

Onko perheenne pyrkinyt vähentämään kulutusta tai tekemään valintoja ympäristöä silmällä pitäen?

Onko omistusasuminen sinulle tärkeää?

Onko mielestäsi nykyisessä elämäntavassa jotain vialla? Mitä?

6. Tulevaisuus, utopiat

Minkälaisena näet oman ja perheesi tulevaisuuden esim. 10 vuoden kuluttua? Miten arki on muuttunut vai onko se saman suuntaista? Entä miten työura on jatkunut?

Mitä toivoisit, jos ns. realiteetteja ei tarvitsisi ottaa huomioon?

Kuinka paljon suunnittelet tulevaisuutta? Mitä asioita suunnitelmat koskevat? Vaikeuttaako jokin tulevaisuuden suunnittelemista? Mikä?

Uskotko täystyöllisyyden paluuseen? Miten ihmisten elämä pitäisi järjestää korkean työttömyyden yhteiskunnassa?

Pitäisikö ihmisillä olla oikeus toimeentuloon ilman ansiotyötä? Kenellä (muillakin kuin eläkkeensä ansainneilla)? Mitä ajattelet kansalaispalkasta?

Mitä itse arvelisit tekeväsi, jos olisit esimerkiksi osittain palkkatyön ulkopuolella? Mihin yhteisöön lähinnä kiinnittyisit?

Oletko koskaan haaveillut ns. vaihtoehtoisesta elämäntavasta?

Pitäisikö työelämän mielestäsi mahdollistaa paremmin erilaiset työajat ja tulot ihmisten elämäntilanteiden ja toiveiden mukaan? Miten tätä voisi toteuttaa?

Onko sinulla mielessä jotain haastattelun kysymyksiin liittyvää, josta haluaisit vielä lopuksi puhua?